

Susanna Kokkinen

HYGIENIAN VALO

Max Oker-Blomin valistuskirjallisuus 1900-luvun alussa

Jyväskylän yliopisto
Historian ja etnologian laitos
Suomen historian pro gradu -tutkielma
28.6.2006

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Kokkinen, Susanna	
Työn nimi – Title Hygienian valo - Max Oker-Blomin valistuskirjallisuus 1900-luvun alussa	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Kesäkuu 2006	Sivumäärä – Number of pages 73 + 7
Tiivistelmä – Abstract <p>Tutkielmassa tarkastellaan hygienian professori Max Oker-Blomin 1900-luvun alkuun ajoittuneen hygieniavalistuskirjallisuuden kautta Oker-Blomin hygieniää koskevaa argumentaatiota, hygieenistä vallankäyttöä ja asemaa hygienialiikkeen piirissä. Samalla tutkielmassa erotellaan Oker-Blomin käsityksiä miesten, naisten, lasten ja nuorten eriävistä asemista hygieenisessä piirissä, kansalaisten ja yhteiskunnan henkisestä ja fyysisestä terveydestä ja siveellisyyttä uhkaavista vaaratekijöistä, kuten heikkohermoisuudesta, alkoholista ja ihmisen sukuvietistä, sekä näiden yhteiskunnallisista merkityksistä.</p> <p>Oker-Blomin kohdeyleisön hahmottamisella on tärkeä osa tutkielmassa, sillä tätä kautta hahmottuu myös Oker-Blomin käsitykset eri yhteiskuntaluokkien eroista ja nk. yhteiskuntaruumiin rakenteesta, jossa ylemmille kansanosille oli varattu keskeinen ja ohjaava rooli sairaalloiseksi määriteltyihin alempiin luokkiin nähden. Oker-Blomin lääketieteen etiikkaa hahmottelevat kirjoitukset ovat myös oleellinen osa laajaa tuotantoa ja niiden kautta määrittyy ensinnäkin Oker-Blomin kuva ihanteellisesta, potilaan terveyden ja hyvinvoinnin jopa oman perheensä edelle asettavasta lääkäristä.</p>	
Asiasanat – Keywords: lääketieteen historia; hygienia; Max Oker-Blom	
Säilytyspaikka – Depository: Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1. Johdanto	4
2. Max Oker-Blomin työ lääkärinä ja valistajana	16
2.1. Perhetausta, opiskelu ja työ lääketieteen parissa	16
2.2. Ahkera hygieeninen kirjoittaja	17
2.3. Max Oker-Blom ja lääkärin etiikka	20
3. Kansallinen siveellisyys ja sen uhkatekijät	26
3.1. Siveellisyys vaarassa	26
3.2. Alkoholi työväestön vitsauksena	30
3.3. Heikkohermoisuus yhteiskuntahygienisenä ongelmana	34
4. Kansalaiset, terveys ja yhteiskunta	42
4.1. Lapsuuden vaarat ja nuoruuden karikot	42
4.2. Sukupuolisuus, seksuaalisuus ja suvunjatkaminen	51
4.3. Siveellisen perhe-elämän edellytykset	60
4.4. Valistuksen kohteet ja asema yhteiskuntaruumissa	63
5. Yksilön vastuu yhteiskuntaruumiin terveydestä	68
Alkuperäislähteet	74
Kirjallisuus	76

”Ajat ja tavat muuttuvat ja käsityksemme ovat alituisen kehityksen alaisia. Yhteiskuntia ja kansoja järkyttävien tapahtumain lomitse näemme liikkuvan mahtavan virtauksen, jonka tunnussana on *valoa*, enemmän, paljon enemmän valoa kaikkien kansan kerrosten omaisuudeksi. Valossa toivotaan olevan se vipusin, jolla kaikki kansalaiset ja yhteiskunnan jäsenet ovat kohotettavissa toisiaan käsittämään, valossa voima kansan eheyden luomiseksi. Sokrateen lauseparsi: ”tietämättömyys on pahe” on päässyt juurtumaan nykyajan henkeen ja tullut sen riennoille ja pyrkimyksille hedelmiä tuottavaksi. Tietämättömyys on pahe, sillä se sokaisee ihmisen silmät ja johtaa hänet harhaan; tieto on voima, joka avaa hänen silmänsä näkemään, tarjoten hänelle mahdollisuuden huomaamaan oman menestymisensä ehdot ja osviitat. Yksilöitten yhteinen menestyminen on yhteiskunnan edistymistä.

Valo valaiskoon, tieto tasoittakoon yksilöitten teitä; valitkoot ja päättäkoot sitten itse mihin tahtovat mennä!”¹

1. Johdanto

Lääketiede muuttui 1800-luvulla perusteiltaan syvällisemmin kuin koskaan aiemmin historiassa. Spekulatiiviset oppirakenteet vaihtuivat kokeelliseen luonnontieteelliseen tutkimukseen pohjautuviksi ja huomio siirtyi terveyttä ja sairautta säädelleistä nesteistä ihmisruumiin kiinteisiin osiin. Löydettiin kudokset, solut ja bakteerit, joiden myötä käsitykset taudeista ja niiden hoitokeinoista muuttuivat täysin. Tarttuvien tautien ja niihin vaikuttavien tekijöiden selvittäessä myös käsitykset terveyden perusedellytyksistä oli määriteltävä uudelleen. Lääkärit joutuivat tästedes kamppailemaan lukuisien tunnettujen ja ennen kaikkea tuntemattomien sairauksien diagnosoimisessa.² Lääkintätaidon hallinta edellytti jatkuvaa uuden tiedon hallintaa ja lääketieteen kehittyvien osatieteiden (fysiologia, kemia, patologinen anatomia ja kokeellinen biologia) seuraamista. Lääketieteellisen tiedekunnan muuttaessa yliopiston mukana Turusta Helsinkiin 1828, lääketiede oli Suomessa jo pitkälti kokeellisella linjalla, mutta tiedekunta joutui aloittamaan Helsingissä tyhjästä. Kaupungissa oli 1828 ainoastaan

¹ Oker-Blom 1908e, s. 119.

² Fagerholm & Tigerstedt 1890; Reinilä 1983.

yksi kaikelle kansalle tarkoitettu alkukantainen sukupuolitautien hoitoon ”erikoistunut” sairaala.³

Teollistumisen myötä kansakunnan varallisuuden karttumisen ehdoksi alkoi kuitenkin muodostua terve ja lukumääräisesti suuri väestö. Kansaa kuitenkin vaivasivat kulkutaudit (kolera⁴, lavantauti, tuli- ja tuhkarokko, tuberkuloosi jne.), lika ja epäpuhtaus ahtaissa kaupunkioiloissa, lapsikuolleisuus ja monet muut vitsaukset, jotka rajoittivat terveen ja lukumääräisesti runsaan kansakunnan muodostumista. Kehitys edellytti aktiivista politiikkaa ja lääketieteen puolella tähän tarpeeseen vastasi hygienia, eli terveysoppi, joka aloitti taistelun terveen ja kilpailukykyisen kansakunnan puolesta vastalöydettyjä mikrobeja, bakteereja ja muita tautilähteitä vastaan. Työ lähti liikkeelle hygieenisten olojen parantamisesta.⁵ Ensimmäiset hygienian oppituoli perustettiin professori Max von Pettenkoferin ehdotuksesta Baierin Müncheniin, Erlangeniin ja Würzburgiin vuonna 1865, joista Müncheniin perustettiin myös ensimmäinen hygienian tutkimuksen instituutti vuonna 1876 samaisen professori Pettenkoferin johdolla.⁶

Julkisen terveydenhuollon palveluita ilmaantui eri puolille Eurooppaa rinnan tieteellistyvän lääketieteen ja liberalismin kanssa 1800-luvun puolella välissä (mm. Iso-Britannia sai *Public Health Actin* 1848). Kaupunkien huonot hygieeniset olot nostettiin julkisiksi keskustelun aiheiksi. Myös Suomessa saatiin aikaan laki julkisesta terveydenhuollosta vuonna 1879.⁷ Samalla hygienia, eli terveysoppi, alkoi nousta sekä suomalaisen että eurooppalaisen lääkäriyön yhdeksi keskeisimmäksi osa-alueeksi.

1800-luku oli edistysuskon aikaa ja tämä edistysajattelu konkretisoitui juuri positiivisessa, eteenpäin kulkevassa liikkeessä.⁸ Varsin pian 1800-luvun loppua lähestyttäessä edistysuskon kääntöpuolena alettiin kuitenkin nähdä taantumus ja jopa mahdollinen rodun heikkeneminen. Havaintojen mukaan sairastavuus ja kuolleisuus eivät jakautuneet tasaisesti eri yhteiskuntaluokkien välillä ja samalla tutkimusten mukaan sivistyneistön osuus väestöstä laski alempia, kelvottomampia, yhteiskuntaluokkia nopeammin. Kiihtyvä kaupungistuminen ja sen mukanaan tuoma

³ von Bonsdorff 1975, s. 11.

⁴ Viimeinen paha koleraepidemia teki tuhojaan Euroopassa 1800-luvun puolenvälin jälkeen.

⁵ Vuori 1979, s. 135-139.

⁶ Oker-Blom 1918b, s. 29; Hietala 1992, s. 86.

⁷ von Bonsdorff 1975, s. 61-63.

⁸ Salmi 2002, s. 50.

kaupunkiköyhälistö nähtiin pian kulkutautien, moraalittomuuden, alkoholin liikakäytön, rikollisuuden ja muiden ongelmien riivaamana massana, joka heikkeni heikkenemistään kasautuvan perinnöllisen rappeutumisen eli degeneroitumisen myötä, samalla kuitenkin jatkaen määrällistä kasvuaan.⁹ Degeneraatioajatuksen¹⁰ toi ensimmäisenä esiin ranskalainen Bénédict Augustin Morel 1850-luvulla. Morelin teoriassa degeneraatio eteni varsin voimakkaana sukupolvelta toiselle aiheuttaen varsin pian vääjäämättömän suvun sammumisen.¹¹ Degeneraatio ei kuitenkaan ollut puhtaasti alempien kansanosien uhkana, vaan koski myös älyllisellä työllä henkisiä voimavarojaan uuvuttavaa sivistyneistöä.¹²

Degeneraatioajatus sai innoituksensa Charles Darwinin vuonna 1859 julkaisemasta teoriasta lajien synnystä luonnon valinnan kautta. *The Origin of Species* ei ottanut kuin lyhyesti kantaa viimeisessä luvussaan ihmisiin ja evoluutioon: kaikki elävät organismit, myös ihmiset, olivat osa ketjua, jossa fyysisten ja henkisten ominaisuuksien muutokset tapahtuivat kunkin lajin parhaaksi. Vasta teoksessaan *Descent of Man* Darwin käsitteli tarkemmin ihmisen kehitystä, mutta lähinnä seksuaalisen valinnan kautta: evoluutio ei pelkästään selittänyt mm. ihmisen karvattomuutta tai ylivoimaista älyä, vaan edellä mainitut ominaisuudet olivat muodostuneet suvunjatkamiseen ja parhaan mahdollisen kumppanin löytymiseen tähdänneessä kilpailussa valikoituneiden ominaisuuksien myötä.¹³

Darwinin suhtautuminen edistykseen ja progressionismiin oli Michael Rusen mukaan kaksijakoinen. Kehitys ei ollut yhtä kuin nousevat tikapuut, vaan eri lajit kehittyivät eri suuntiin kuin puun oksistot, joistakin kasvoi paksumpia, pitempiä ja vahvempia kuin toisista: variaatiot ja monipuolistuminen takasivat useammille mahdollisuuden elää annetuilla resursseilla.¹⁴ Darwin ei siis suoranaisesti ottanut kantaa evoluution progressionismiin, mutta hänen teoriansa popularisoitiin varsin pian käsittämään yleisesti ihmisyhteisöjen ja yhteiskuntien elämää, kehitystä ja ennen kaikkea

⁹ Mm. Lehtonen T-K 1995, s. 206-209; Mattila 1994, s. 226-227; Mattila 1999, s. 27-34; Harjula 1996, s. 130-135.

¹⁰ Morelilla degeneraatio oli Mattilan mukaan ”*déviaton malade du type normal de l’humanité*”, eli vapaasti suomentaen normaalin ihmistyyppin sairaaloinen poikkeama. Sitaatti Mattila 1994, s. 226.

¹¹ Mm. Kaila 1966, s. 119-120; Mattila 1999, s. 27-28; Harjula 1996, s. 130.

¹² Hermostunut ja herkkä taiteilija tai tiedemies oli tyypillinen 1800-luvulta lähtien vaalittu mielikuva. Vrt. mm. Uimonen 1999, s.83; Pick 1989, s. 226.

¹³ Darwin 1998, s. 367-368; Darwin 2001.

¹⁴ Ruse 1996, s. 145-150.

edistymistä. Kun kiihtyvän kaupungistumisen ja köyhyiden mukanaan tuomien sosiaalisten ja yhteiskunnallisten ongelmien perimmäisiä syitä oli vaikea selvittää, alettiin asioita pian selittää mm. perinnöllisyyden ja yksinkertaistetun evoluutiokäsityksen avulla. Taustalla oli myös porvarillisen keskiluokan pelkoa massoja kohtaan, mikä sinällään ei ollut uutta historiassa, kuten Daniel Pick toteaa teoksessaan *Faces of Degeneration. A European disorder c. 1848 - c. 1918*. Demokratisoituminen, emansipaatioliike ja sosialismin suosio herättivät pelkoa ja kun samalla ylempien luokkien syntyvyys laski, nousivat ihmisjoukot (massa/ryhmä) uudeksi sosiaalseksi kategoriaksi, jota pyrittiin 1800-luvulla ensimmäistä kertaa määrittämään ja jäsentämään positiivisen tieteen keinoin (psykologia, biologia ja antropologia).¹⁵

Samaan aikaan Darwinin teorian kanssa syntyi myös nk. sosiaalidarvinistinen ajattelutapa, jossa yhteiskunnallisia ilmiöitä (köyhyys, rikollisuus jne.) käsiteltiin osittain darwinilaisilla käsitteillä. Sosiaalidarvinismi ei kuitenkaan suoraan pohjautunut Darwiniin, vaan ajattelutapa pohjasi pikemminkin englantilaisen taloustieteilijä Thomas Malthusin(1766-1834) ajatuksiin, josta myös Darwinin on katsottu ottaneen mallia.¹⁶ Kun sosiaalidarvinistinen ajattelu yhdistyi ajatukseen degeneraatiosta, syntyi Darwinin selektio-käsitteelle vastakohta kontraselektio, joka modernissa, epäluonnollisessa¹⁷ tilassa olevassa yhteiskunnassa tarkoitti vääjäämätöntä negatiivisuuntaista kehitystä, eli degeneraatiota, Darwinin kuvaaman regeneraation sijaan.¹⁸ Degeneraatioilmiön muodostumiselle oli lukuisia syitä mm. ympäristön vaikutuksesta (esimerkiksi työväestön kurjat olosuhteet) alkoholiin ja perinnöllisiin sairauksiin. Morelin ja mm. italialaisen Cesare Lombrosin¹⁹ mukaan degeneraatio oli parantumaton ja voimakkaan perinnöllinen tila, johon tehoi pahimmissa tapauksissa ainoastaan esimerkiksi degeneroituneiksi katsottavien yksilöiden ja perheiden suvunjatkamisen estäminen.

¹⁵ Pick 1989, s. 222-224.

¹⁶ Gronow 1997, s. 143-145. Tunnetuimpia sosiaalidarvinisteja lienee Herbert Spencer, joka innoitti monia kasvavan teollisuuden yksinvaltiaita perustelemaan työläisten huonoja palkkoja ja raakaa taloudellista kilpailua kyvykkäimpien eloonjäännillä (survival of the fittest), joka esti puuttumasta luonnon normaaliin kehitykseen epäterveellä tavalla (filantropia, työläisten parannetut olot). Tästä hyvänä esimerkkinä amerikkalainen teräspohatta Andrew Carnegie, joka kirjoitti aiheesta vuonna 1900 otsikolla *Gospel of Wealth*, Carnegie 2001, s. 396-398.

¹⁷ Sosiaalidarvinisteilla epäluonnollinen yhteiskunnallinen kehitys tarkoitti ”epätervettä” puuttumista luonnon valintaan, eli toisin sanoen köyhien, sairaiden ym. ”laiskojen” ja ”epäkelpojen” keinotekoinen hengissä pitäminen hyväntekeväisyyden tai yhteiskunnan toimien avulla.

¹⁸ Mattila 1999, s. 29-30.

¹⁹ Cesare Lombroso loi 1870-luvulla teorian synnynnäisestä rikollisesta, eli toisin sanoen rikollinen oli normaali-ihmisen degeneroitunut irvikuva, josta viitteitä antoivat mm. käyttäytyminen eläimellisten vaistojen varassa ja apinamaiset, irvokkaat piirteet.

Kaikki eivät kuitenkaan lähestyneet ongelmaa yhtä radikaalisti ja hygienialiikkeen²⁰ merkittävimmäksi tehtäväksi muodostuikin ennaltaehkäisevä työ: olosuhteisiin vaikuttaminen, eri hygieenisten toimenpiteiden ja tapojen levittäminen kansan keskuuteen, sekä tietoisuuden lisääminen. Liikkeellä oli vahva yhteiskunnallinen merkitys, koska olihan tarkoituksena vaikuttaa koko kansan oloihin. Tähän hygienian merkitykseen ja tarpeeseen alettiin Suomessa herätä jo 1800-luvun alkupuolella.²¹ Suomeen perustettiin oma hygienian oppituoli vuonna 1890 Helsingin Keisarillisen Suomen Aleksanterin Yliopistoon.²² Suomalaisen hygienian tutkimuksen voi katsoa olleen alusta alkaen varsin kansainvälistä ja suomalaiset tutkijat pitivätkin yllä kiinteitä yhteyksiä alan eurooppalaiseen ytimeen. Tieteelliset perinteet ja kielentuntemus rajasivat tutustumisen lähinnä saksalaiseen ja ruotsalaiseen tutkimukseen, mutta toisen keskeisen ryhmän muodostivat Tanska, Itävalta-Unkari, Ranska ja Iso-Britannia.²³

Keskeistä hygienialiikkeelle oli puuttuminen ihmisten yksityisimpiin asioihin ja opastus oikeaan suuntaan tieteellisyyden legitimoimalla auktoriteetilla. Pyrkimyksenä oli etenkin vaikuttaa nuoriin, joissa lepäsi kansakunnan tulevaisuus. Nuoret tuli kasvattaa tiedostamaan ja hallitsemaan omat ruumiintilansa ja mielenliikkeensä asiantuntijoiden, eli lääkärien, opastuksella koko kansakunnan parhaaksi.²⁴ Tämä edellytti kansalaisten uskoutumista kaikessa lääkärilleen, sillä lääkäreiden mukaan kaikki, mukaan lukien henkilön yksityisimmätkin teot ja ajatukset (etenkin seksuaalisuuteen liittyvät), kuuluivat yhteiskunnalle ja yksilön velvollisuus oli ne myös tunnustaa. Samalla tunnustus ja sen vaikutukset lääketieteellistettiin: tunnustuksesta tuli oleellinen osa diagnoosia ja hoitoa.²⁵

²⁰ Mielestäni on oikeutettua puhua liikkeestä, sillä hygieenikkojen tavoitteena oli aktiivisesti vaikuttaa kansalaisiin ja heidän ajattelutapaansa ja 1800-luvun loppua kohden hygieniasta kiinnostuivatkin hygieenikkojen tavoitteiden mukaisesti kasvavissa määrin myös valistuneet kansalaiset lukuisien valistuksellisten lehtien ja kirjoitusten myötä. Vrt. mm. Lehtonen T-K 1995, s. 209 ja Vuori 1979, s. 139.

²¹ Piirilääkärien ohjesäännössä vuodelta 1832 terveydenhuolto oli asetettu lääkärien tärkeimmäksi tehtäväksi. Mm. Lehtonen T-K 1995, s. 206.

²² Mm. Fagerlund & Tigerstedt 1890, s. 193; Vuorinen 1990, s. 223; Hietala 1992, s. 86.

²³ Vuorinen 1990, s. 222-223; Hietala 1992, s. 89-99.

²⁴ Halmesvirta 1995, s. 136-143.

²⁵ Vrt. Foucault 1998b, s. 43-55: tunnustaminen ja totuus osana yksilöön kohdistuvaa valtaa.

Yksityiset paheet nostettiin julkisiksi asioiksi ja kaikki normaalista poikkeava oli siveetöntä, eli toisin sanoen teko yhteiskuntaa vastaan.²⁶ Merkittävimpinä ongelmina nähtiin siveetön käyttäytyminen, onania, liiallinen alkoholin käyttö ja eri hermoston sairaudet, kuten neurastenia ja hermoheikkous. Itse asiassa nämä kaikki olivat usein toistensa merkkejä, eli onania tai alkoholismi saattoi johtaa hermojen heikkouteen tai olla seuraus heikkohermoisuudesta. Nämä eri oireet ja ongelmakäyttäytymisen merkit nähtiin useimmiten kasautuvina ja myös periytyvinä degeneraatio-ajatuksen mukaisesti.

Nimenomaan sivistynyt porvaristo, joihin lääkärit useimmiten kuuluivat, pyrki erottautumaan kunniallisilla tavoillaan, moraalillaan, työteliäisyydellään, aatteillaan ja elämäntavoillaan sekä huikentelevasta yläluokasta että laiskoista ja tietämättömistä alaluokista ja hygienialiikkeen vahvimmat tukijat tulivatkin nimenomaan porvariston piiristä.²⁷ Lääkärit pyrkivät legitimoimaan auktoriteettinsa suhteessa vaihtoehtoihin hoitomuotoihin²⁸ ja toisaalta vahvistamaan auktoriteettiaan myös suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. ”Kultainen keskitie” edusti niin lääkäreille kuin muullekin sivistyneen porvariston edustajille mahdollisuutta kohota korkeammalle yhteiskunnan arvoasteikossa. Siveetömyys ja muu (keskiluokkaisesta) elämäntapanormistosta poikkeaminen merkitsi oiretta degeneraatiosta ja esimerkiksi seksuaalisuus oli normitettu tiukasti terveeksi, yhteiskuntaa palvelevaksi lisääntymiseksi, jossa kaikki ylimääräinen oli epänormaalia.²⁹

Max Oker-Blom (1863-1917), hygienian professori ja lääkäri, edusti aikansa edistyksellistä (suomenkielistä) lääkäriä. Hygieniasta ja terveysopin eteenpäin viemisestä voi sanoa muodostuneen hänelle elämäntehtävän, joka jatkui aina hänen kuolemaansa saakka varsin aktiivisena. Oker-Blom toimi lääkärin ja tutkijantyönsä ohessa myös kunnallispolitiikassa, kirjoitteli usein erinäisiin julkaisuihin terveysasioista ja oli lisäksi myös ahkera järjestömiehen toimien mm. lääkärikuntaa repivän kieliriidan sovittelijana; sekä Finska Läkaresällskapetin että Duodecimin jäsenenä Oker-Blom piti tärkeänä molempien kielikuntien yhteisen kollegiaalisen järjestön aikaansaamista ja hän vaikuttikin aktiivisesti Lääkäriliiton perustamiseen vuonna 1910 yhdessä piirilääkäri A.

²⁶ Halmesvirta 1998, s. 13-15; Lehtonen T-K 1995, s. 220, puhuu siveetömyydestä terveysvalistuksen yleisterminä normaalista poikkeavalle.

²⁷ Halmesvirta 1996a, s. 241; Halmesvirta 1998, s. 13-15.

²⁸ Oittinen 1995, s. 171-175. Esimerkiksi patenttilääkkeet ja kansanparantajat saattoivat vielä 1900-luvun alussa olla monin paikoin ”arvovaltaisempia” terveysasioissa kuin lääkärit.

²⁹ Halmesvirta 1998, s. 13-15.

Th. Ehströmin, lääk. lis., korvalääkäri Artur Tolletin, lääkintäneuvos Rudolf Idmanin ja lääk. lis. Akseli Koskimiehen kanssa toimien myös liiton puheenjohtajana aina kuolemaansa 1917 asti.³⁰

Itse hygienialiikkeestä ja degeneraatiosta on viimeaikoina kirjoitettu varsin runsaasti niin Suomessa kuin muuallakin. Seuraavassa olen tarkastellut vain muutamia, tutkimukseni kannalta oleellisia teoksia. Jo aiemmin mainitsemani Minna Uimosen väitöskirja *Hermostumisen aikakausi - Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä* käsittelee heikkohermoisuutta ja neurooseja lääketieteenharjoituksen ja sen määrittelyjen kohteena. Eri neuroosit ja muut mentaaliset häiriöt nähtiin hänen mukaansa myös Suomessa todellisena uhkana kansalliselle olemassaololle. Arja-Liisa Räisänen puolestaan on tutkinut teoksessaan *Onnellisen avioliiton ehdot - Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi 1865-1920* 1800- ja 1900-lukujen avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaita ja sitä kuinka nämä oppaat ovat ilmentäneet sukupuolten olemuksellisen erilaisuuden pohjalle määrittynyttä sukupuolijärjestelmää. Anssi Halmesvirta on tutkinut hygienialiikettä etenkin Suomen terveydenhoitolehden ja lääkäri Konrad Reijo Waaran (ennen vuotta 1906 Relander) osalta. Hänen tutkimuksistaan välittyy kuva suomalaisesta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun yhteiskunnasta, jossa hygienialiikkeellä oli sivistyneen keskiluokan ajatusmaailmassa vahva asema.

Marjatta Hietala tarkastelee teoksen *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917* ensimmäisessä osassa artikkelissaan *Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet* muun tieteellisen kansainvälistymisen lisäksi myös hygienialiikkeen yleistä kehitystä Suomessa varsin kattavasti esitellen mm. ensimmäisten suomalaisten hygieenikkojen, Albert Palmbergin, Vilhelm Sucksdorffin, Max af Schulténin, A. Holmbergin ja F.W. Fagerlundin toimia valtakunnallisen ja etenkin helsinkiläisen hygienian hyväksi sekä näistä etenkin Helsingin piirilääkäriin, professori Palmbergin pyrkimyksiä ja ponnekkaita toimia suomalaisen terveystieteen tutkimuksen edistämiseksi.

³⁰ Kauttu & Kosonen 1985, s. 36.

Timo Joutsivuon ja Heikki Mikkelin toimittamassa artikkelikokoelmassa *Terveyden lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitysten kulttuurihistoriaa* on puolestaan käsitelty eri näkökulmista 1800-luvun ja 1900-luvun alun (ja varhaisempienkin aikojen) terveyskäsityksiä ja Suomen (mentaali)hygieenistä ilmapiiriä. Etenkin Turo-Kimmo Lehtosen artikkeli *Bakteerit ja henkisten ruttotautien siemenet - Puhdas elämä suomalaisessa terveysvalistuksessa 1890-luvulla* on ollut oman tutkimukseni kannalta merkittävä.

Ranskalainen filosofi ja historioitsija Michel Foucault avaa kolmiosaisessa teoksessaan *Histoire de la sexualité I-III* (tässä käytetty suomennosta *Seksuaalisuuden historia - Tiedontahto; Nautintojen käyttö; Huoli itsestä*) käsityksiä modernista länsimaisesta seksuaalisuudesta. Oman työni kannalta Foucault'n teoksessa on merkittävää mm. hänen hahmottamaansa ”neljä suurta strategiakokonaisuutta”, eli naisen ruumiin hysterisointi, lapsen sukupuolisuuden pedagogisointi, lisääntymiskäyttäytymisen sosialisointi ja perverssinnautinnon psykiatrisointi. Lisäksi Foucault'n teos *Histoire de la folie à l'âge classique* vuodelta 1961 ja hänen Collège de France'ssa 1974-1975 pitämien luentojensa pohjalta koottu *Les Anormaux* (tässä käytetty englanninnosta *Abnormal*) avaavat ansiokkaasti mielisairauden, erilaisuuden ja epänormaalin kulttuurihistoriaa Ranskassa ja muualla Euroopassa.

Tutkimuksessani pureudun koko Oker-Blomin laaja-alaisen tuotannon kautta hänen hygieniää koskevaan argumentaatioonsa, hygieeniseen vallankäyttöön ja asemaansa hygienialiikkeen piirissä. Vaikka hänen tuotantonsa aihepiiri onkin ehkä hieman liian laaja näin suppeaan tutkimukseen, koen tärkeäksi tuoda esiin koko hänen laajan tuotantonsa, joka juuri erottaa hänet monista aikalaisistaan ja antaa samalla kokonaisuutena hyvän käsityksen Oker-Blomin näkemyksistä ja tavasta vaikuttaa.

Hahmotan kirjoituksista lapsen, naisen ja miehen eriäviä asemia hygieenisessä piirissä, kansalaisten ja yhteiskunnan fyysistä ja henkistä terveyttä ja ”siveellisyyttä” uhkaavia vaaratekijöitä, sekä näiden yhteiskunnallisia merkityksiä. Toisaalta tärkeää on myös hahmottaa Oker-Blomin kohdeyleisö, jolle kirjaset oli suunnattu ja tätä kautta Oker-Blomin käsityksiä eri yhteiskuntaluokkien eroista. Yksi merkittävä osa-alue Oker-Blomin tuotantoa käsittelee myös käytännön lääketieteen keskeisiä eettisiä ongelmia ja määrittelee lääkärille ja toisaalta myös potilaalle keskeisiä ominaisuuksia ja

velvollisuuksia. Näiden kirjoitusten kautta olisi tarkoitukseni hahmottaa Oker-Blomin lääkäri-identiteettiä ja hänen lääkäristä piirtämänsä ihannekuvaa, sekä niitä keskeisimpiä eettisiä ongelmia, joita lääkäri Oker-Blomin mukaan joutui työssään kohtaamaan.

Oker-Blomia on pidetty poikkeuksellisen laaja-alaisena³¹ ja toisaalta maltillisena hygienikkona, jonka päämissiona oli kaikkien kansankerrosten terveyden edistäminen. Tämä tekee etenkin hänen hygienian yhteiskunnallisista ja eri luokkia koskevista näkemyksistään mielenkiintoisia, varsinkin kun hänen kirjoituksensa ovat olleet vaikuttamassa voimallisesti niin itse kansalaisiin kuin tuleviin lääkäreihinkin. Luonnollisesti aion myös tarkastella Oker-Blomin itsensä saamia vaikutteita ja sitä, kuinka nämä vaikutteet nousevat teksteissä esiin. Vaikutteiden pohjana olen käyttänyt lähteinä lähinnä lääketieteen historiaan liittyvää tutkimuskirjallisuutta, etenkin Oker-Blomin pojan pojan Nils Oker-Blomin kirjoittama artikkeli *Max Oker-Blom 1863-1917 – I forskningens och folkupplysningens tjänst* Lääketieteen Historian Seuran vuosikirjaan vuodelta 1991 on toiminut erinomaisena lähteenä erityisesti Oker-Blomin perhetaustaa hahmottamisessa, samoin kuin Minna Uimosen väitöskirja *Hermostumisen aikakausi – Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä* avaa suomalaisen lääketieteen saamia vaikutteita yleisemminkin käsitellen osittain myös Max Oker-Blomin heikkohermoisuuteen liittyviä teoksia. Oker-Blomin omista kirjoituksista saatuja harvoja viitteitä on ollut harmillisen vaikea seurata, sillä vaikka hän kirjoituksissaan selkeästi vetoaakin lukuisiin ulkomaisiin asiantuntijoihin ja vaikuttajiin, hän ei juurikaan ole nimennyt lähteitään ja silloinkin ainoastaan sukunimellä.

Alkuperäislähteeni muodostuvat Oker-Blomin kirjallisesta työstä, joka koostuu pääasiallisesti hygienian alan kirjoituksista. Suosiota saavuttivat etenkin hänen lapsille ja nuorille suunnatut kansantajuiset sukupuolivalistusoppaansa, joita myös käännettiin lukuisille muille kielille. Lisäksi hän kirjoitti oppaita sukupuolitaudeista, avioelämästä, kasvatuksesta, hermoheikkoudesta, kouluhygieniasta, lääkärin etiikasta ja yleensä terveysaiheista. Hygienialiike vaikutti Oker-Blomin aikana jo varsin aktiivisesti

³¹ Mm. Hietala 1992, s. 89.

esimerkiksi Terveystieteiden³² välityksellä laajempaan yleisöön, joten yleisöpohja kirjoituksille oli jo olemassa. Hänen kirjoituksensa ovat hygienialiikettä tarkasteltaessa varsin antoisia, koska varsinainen opaskirjallisuus on aiheidensa puolesta varsin laajaa ja kokoaa yhteen lähes kaiken yleisen hygienian piiriin kuuluneen konkreettisesta hygieniasta aina yhteiskunta- ja mentaalihygieniaan saakka.

Osa hänen julkaistuista oppaistaan on toteutettu luentojen pohjalta, mikä käy selvästi ilmi tekstistä erinäisinä kuulijakunnan johdatteluina ”arkaluontoisiin aiheisiin”, mutta monet kirjaset hän suunnitteli ja kirjoitti varta vasten suurta yleisöä ajatellen. Toisaalta oppaissa näkyy myös tiettyjen sisältöjen yhtenäisyys, jopa siinä määrin, että monista teoksista saattaa löytää sanasta sanaan samoja lukuja kuin joissain aiemmissa julkaisuissa.

Valtaosa hänen kirjoittamistaan oppaista käsitteli sukupuoliasioita tavalla tai toisella. Armas Nieminen toteaa sosilogian väitöskirjassaan vuodelta 1951 Oker-Blomin kirjoittaneen aikanaan enemmän kuin kukaan toinen suomalainen lääkäri seksuaalivalistukseen liittyneistä aiheista³³. Muita aiheita olivat alkoholi, hermoston sairaudet ja oirehdinta, terveelliset elämäntavat ja hygieeninen elämä (asunto, ruoka, vaatteet jne.). Hygienia kattoi koko elämän omasta tuvasta aina suvunjakamiseen ja tämän tehtävän Oker-Blom otti vastaan mitä vastuullisimmin kirjoittaen ja opastaen kansalaisia kaikessa, millä vain suinkin voisi olla vaikutusta yksilön ja tätä kautta yhteiskunnan hyvinvointiin.

Oppaita oli siis varsin erityyppisiä aina lyhyehköistä vihkosista, esimerkiksi 11-sivuinen Alkoholi ja hermoston taudit, aina yli 700 sivua käsittäneeseen Kodin lääkärikirjaan. Keskimäärin kirjat olivat noin 100-sivuisia. Mainitsemani *Alkoholi ja hermoston taudit* oli yksi Oker-Blomin monista Rahtiuden Ystävien kautta julkaisemista kirjoituksista, mikä mahdollisesti myös selittää varsin alhaisen hinnan 10 penniä. Muiden kustantamojen, lähinnä Otavan ja WSOY:n, kautta julkaistut kirjaset liikkuvat hinnaltaan noin alle kahden markan tietämällä nouten varsinaisten ammatillisten

³² Suomenkielisen lääkäriseura Duodecimin Terveystieteiden lehti perustettiin vuonna 1889 ja oli merkittävin suomenkielinen alan lehti, johon kirjoittivat kaikki aikansa merkittävimmät hygieniata harrastavat suomalaiset lääkärit. Lehtonen T-K 1995, s. 209-210.

³³ Nieminen 1951, s. 189.

kirjojen, esimerkiksi *Lääkärin toimi ja sen etiikka*, kohdalla useampiin markkoihin.³⁴ Painoksien suuruudesta ei ole valitettavasti saatavilla tietoja, mutta suosituimmista oppaista otettiin useimmiten kaksi painosta ja etenkin koulukäyttöön tarkoitetuista terveysopin kirjoista sitäkin useampia.

Koska tutkimuksessani on tarkoitus analysoida tekstien pohjalta Oker-Blomin retorista argumentaatiota ja yhteiskunnallisia näkemyksiä, asemaa ja vaikutteita, olen pyrkinyt perehtymään sekä retoriikan perusteisiin että paljon käytettyyn ja samalla parjattuun diskurssianalyysiin. Chaïm Perelman käy läpi retoriikan eri vaikuttamisen keinoja teoksessaan *Retoriikan valtakunta* ja antaa apuvälineitä erilaisten argumentaatiokeinojen avaamiseen. Hänen mukaansa kaiken retorisen argumentaation lähtökohdaksi on avoimuus (ei lopullisia ”totuuksia”), jonka seurauksena argumentaatiolla pyritään lisäämään jonkin väitteen uskottavuutta ja toisaalta vähentämään sitä oponoivien uskottavuutta.³⁵ Kimmo Lehtonen puolestaan avaa teoksessaan *Merkitysten maailma* ansiokkaasti tekstien kontekstuaalisuutta, merkitysten muotoutumisprosessia ja erilaisten merkitysten avautumista eri lukijoille.

Arja Jokisen mukaan diskurssianalyysin toinen keskeinen analyttinen painopistealue on retorinen analyysi, jossa merkitysten tuottamisen kielellisiä prosesseja pyritään tarkastelemaan asian argumentoinnin näkökulmasta. Argumentaatiota tarkasteltaessa merkittävää ei ole ainoastaan tekstin retoriset keinot ja merkityssisällöt; myös se, mitä argumenteilla ja selonteilla tehdään tilanteissa, joissa ne tuotetaan, on keskeistä. Argumentaatiota tarkastellaan siis tekemisenä ja sosiaalisena toimintana, asemoitumisena, eli tietynlaisen position ottamisena julkisessa keskustelussa. Argumentaation tarkoituksena on oman position puolustaminen ja vahvistaminen ja toisaalta vastaposition heikentäminen ja kritisointi osana laajempaa kontekstia, argumentaatiokontekstia. Jokinen määrittelee diskurssianalyysin ja retoriikan eroksi retoriikan keskittymisen lausumien muotoiluun ja yleisösuhteen tarkasteluun, kun diskurssianalyysissä puolestaan ”kielellisen tuottamisen muodot kytketään selvemmin

³⁴ Suomalainen kirjallisuus 1901-1905; Suomalainen kirjallisuus 1906-1910; Suomalainen kirjallisuus 1911-1915; Suomalainen kirjallisuus 1916-1920.

³⁵ Perelman 1996, s. 11-15.

kulttuuristen merkitysten tuottamisen ja tulkinnan vuorovaikutuksellisten prosessien tarkasteluun”.³⁶

Markku Hyrkkänen on tarkastellut aatehistorian tutkimustehtäviä teoksessaan *Aatehistorian mieli*. Hänen mukaansa aatehistoriallisen tutkimuksen tehtävämäärittely vaatii huomion kiinnittämistä ajattelun ja toiminnan ja niiden vallitsevien olosuhteiden ja tilanteiden yhteyteen, joissa ihmiset elävät ja toimivat. Aatehistorian tehtävän näkökulmasta myös ajattelun, toiminnan ja olosuhteiden suhde on nähtävä sisäisenä eli käsitteellisenä suhteena. Hän määrittelee teoksessaan aatehistorian keskeiseksi tehtäväksi ”asioiden käsittämisen käsittämisen ja niille annettujen merkitysten ymmärtämisen”.³⁷

Ranskalaisen sosiologi Pierre Bourdieun distinktioteoria hahmottelee havainnollisesti erilaisten ryhmien/luokkien erottautumisen³⁸ kautta tapahtuvaa vallan jakoa teoksessaan *La Distinction: Critique sociale du jugement* (tässä käytetty englannin kielistä käännöstä *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press 1984). Oman työni kannalta mielenkiintoisin on hänen käsityksensä vallasta.³⁹ Bourdieun teoria antaa mielestäni hyvän lähtökohdan eri luokkien erottautumisen keinojen tarkasteluun saamastaan kritiikistä⁴⁰ huolimatta, joskaan hänen ranskalaiseen yhteiskuntaan painottuva näkökulmansa ei valtaosaltaan ole suomalaisen, kulttuuripiiriltään pieneen, yhteiskuntaan sovitettavissa.

³⁶ Jokinen 1999, s. 126-128; 47.

³⁷ Hyrkkänen 2002, s. 24 ja 57.

³⁸ Sosiaalisessa tilassa, eli kentässä, tapahtuva erottautuminen, jossa kentän toimijat toimivat sosiaalisen asemansa habituksen, eli käyttäytymismallin, mukaan ottaen kannanottoja (valintoja, kuten erilaiset maut, puhetapa, ajatustavat, arvostukset jne.), joilla pyritään erottautumaan muista kentällä olevista toimijoista. Habitus on samalla sekä käytäntöjä järjestävä että käytäntöjen (esimerkiksi luokkajako) synnyttämä. Kunkin habitusta määrittää perhetausta, mutta pinta voi olla myös opittua. Nämä rakenteet eivät kuitenkaan määrää habitusta deterministisesti, vaan toimijat määräävät aktiivisesti historiallisesti ja yhteiskunnallisesti rakentuneiden arvostus- ja havaintokategorioidensa perustalta sitä tilannetta, joka määrää niitä itseään. Bourdieu 1984; Bourdieu & Wacquant 1995, s. 168; Bourdieu 1998.

³⁹ Valtaa (symbolista tai taloudellista) ei olisi olemassa ilman muita kentällä toimivia ryhmiä, joista pyritään erottautumaan; toimijoiden välisiä suhteita koskevat ominaisuudet ovat olemassa vain suhteessa toisien ominaisuuksiin. Bourdieu mittaa toimijan asemaa kentällä toimijan taloudellisen ja/tai kulttuurisen pääoman mukaan. Teorian mukaan toimijat kilpailevat sosiaalisessa maailmassa eri kentillä (esimerkiksi taide, tiede jne.) kentän sääntöjen määrittämisestä ja lopulta kentän hallinnasta, eli vallitsevasta kulttuurista. Toimijan asema eri kentillä vaihtelee kunkin kentän mukaan, eli hallitseva asema yhdellä kentällä (esimerkiksi talous) ei tarkoita hallitsevaa asemaa toisella kentällä (esimerkiksi taide). Bourdieu 1984; Bourdieu 1998.

⁴⁰ Juha Siltala kritisoi Bourdieun habitus- ja kentäteorioita ”älymystön kenttätaisteluilla ja tyylyttelyillä” muodistetuksi marxilaiseksi luokkateoriaksi, osittain varsin aiheellisestikin. Siltala 1999, s. 15.

2. Max Oker-Blomin työ lääkärinä ja valistajana

2.1. Perhetausta, opiskelu ja työ lääketieteen parissa

Maximilian (Max) Ernst Gustav Oker-Blom syntyi Helsingissä 5. toukokuuta 1863 jalkaväen kenraali, senaattori Christian Theodor Åkerblomin (aateloitiin nimellä Oker-Blom) ja Julia Maria Lovisa Böckelmanin kahdeksanlapsisen perheen viidentenä lapsena.⁴¹ Koti oli varsin isänmaallinen ja seurasi fennomaanista keskustelua suurella mielenkiinnolla. Snellmanin ajatukset kansallisuus- ja kielikysymyksissä olivat lähellä etenkin perheen äidin sydäntä. Juuri J.W. Snellman ja Y. Yrjö-Koskinen olivatkin tuttuja vieraita perheessä. Kielikysymys oli tärkeä myös perheen isälle ja hän ottikin aateloiduttuaan perheen tunnuslauseeksi suomenkielisen lausahduksen ”Oma toimi Luojan apu”. Isän kiinnostuksen kohteita olivat myös maanviljelys ja kansansivistyksen kohottaminen fennomaanien hengessä. Perheessä vallitsi sotilaallinen järjestys, mutta samalla harrastettiin myös luontoa, musiikkia, puhumista ja monikielisyys oli myös lapsille itsestäänselvyys.⁴² Oker-Blom käyttikin sujuvasti suomen ja ruotsin lisäksi ainakin saksaa, ranskaa ja englantia.

Koulunsa Oker-Blom suoritti Viipurin ruotsalaisessa klassillisessa lyseossa, jossa hän suoritti neljännen luokan kahdesti, sekä Helsingin ruotsalaisessa reaalilyseossa, josta hän pääsi ylioppilaaksi vuonna 1883 20-vuotiaana. Omien sanojensa mukaan Oker-Blom oli koulupoikana laiska ja tuotti usein huolta vanhemmilleen, mistä osoituksena neljännen luokan kertaaminen. Seuraavana vuonna hän suoritti asepalveluksensa, jonka ohessa hän pohti eläintiedettä ja luonnontieteiden opettajan tointa elämänurakseen. Hän valmistuikin filosofian kandidaatiksi vuonna 1885 ja sai laudaturin kemiasta ja eläintieteistä. Hän päätyi kuitenkin valitsemaan lääketieteen, mihin hän ainoana vaikuttaneena syynä osasi itse mainita omien vanhempiensa mielipiteen opettajantoimesta ”kovin yksitoikkoisena” ammattina. Oker-Blom toimi aktiivisesti ylioppilaselämässä mm. Viipurilaisessa osakunnassa ja laulaen ykköstenoria Ylioppilaskunnan laulajissa.⁴³

⁴¹ Carpelan & Thudeer 1925, s. 697.

⁴² Oker-Blom N 1991, s. 126-127.

⁴³ Oker-Blom N 1991, s. 127-128; Oker-Blom 1914b, s. 452.

Oker-Blom meni naimisiin 1890 valtioneuvos A.W. Walleniuksen tyttären Anna Emilia Walleniuksen kanssa ja valmistui lääketieteen lisensiaatiksi seuraavana vuonna. Hän toimi kunnanlääkärinä Mäntyharjulla vuosina 1890-1893 siirtyen tämän jälkeen Lappeenrannan kaupunginlääkäriksi seuraavan yhdeksän vuoden ajaksi. Ennen Lappeenrantaan asettumistaan Oker-Blom teki ensimmäisen opintomatkinsa Pietarin ja Varsovan kautta Berliiniin ja Wieniin, joissa hän tutustui lukuisiin eri klinikkoihin. Lappeenrannassa hän matkinsa inspiroimana perusti tutkimuslaboratorion, jossa hän suoritti lukuisia fysikaalis-kemiallisia tutkimuksia. Vuosina 1896-1900 hän suoritti kolme opintomatkaa, joista ensimmäinen suuntautui Italian Meranoon Itävallan rajan läheisyyteen ja toinen Innsbruckiin ja Wiesbadeniin ja kolmas Leipzigiin. Italiassa hän tutustui erinäisiin sanatoriumeihin, Innsbruckissa hän työskenteli professori Loebitschin ja Wiesbadenissa professori Freseniuksen johdolla ja viimeisellä matkallaan Leipzigissa hän työskenteli viisi kuukautta fysikaalis-kemiallisen fysiologian professorien Heinrich Heringin ja Wilhelm Ostwaldin (tuona aikana johtavia tutkijoita alallaan) johdolla.⁴⁴ Oker-Blom teki näitä opintomatoja uransa aikana maittain laskien yhteensä 14, joista suurin osa, eli 7 matkaa, suuntautui Saksaan.⁴⁵ Samalla hän valmisteli Lappeenrannassa lääkärintoimensa ohessa väitöskirjaansa⁴⁶ ja väitteli tohtoriksi vuonna 1898.⁴⁷ Aktiivinen lääkärintoimi ei kuitenkaan sopinut Oker-Blomin terveydelle, vaan hän päätti hakeutua takaisin Helsinkiin ja tutkimuksen pariin. Vuonna 1901 Oker-Blomille myönnettiin fysiologian dosenttuuri ja hän muutti perheineen Helsinkiin, jossa hän joutui kuitenkin edelleen pitämään vastaanottoa olosuhteiden pakosta.⁴⁸

2.2. Ahkera hygieeninen kirjoittaja

Kiinnostus valistustyötä kohtaan heräsi Oker-Blomin omien sanojen mukaan jo Lappeenrannassa, kun hän heikon terveytensä vuoksi joutui jättämään perheensä vailla tietoa mahdollisesta paluusta. Tällöin hän suunnitteli kirjoittavansa (silloin) ainoalle

⁴⁴ Oker-Blom N. 1991, s. 130-132.

⁴⁵ Vuorinen 1990, s. 224.

⁴⁶ Hänen ensimmäinen, keväällä 1896 jätetty väitöskirjansa hylättiin, koska hänen ystävänsä oli hänen tietämättään referoinut työtä ruotsalaisessa alan aikakauskirjassa väitöskirjan ollessa vielä tarkastettavana. Oker-Blom N. 1991, s. 130-131.

⁴⁷ Kansallinen Elämäkerrasto IV 1932, s. 270.

⁴⁸ Oker-Blom 1914b, s. 453.

pojalleen kirjeitä ”joita lapsen äiti (minun jätettyäni heidät ainaiseksi kahden) joka vuosi antaisi hänelle jonakin merkkipäivänä poismenneen isänsä povesta johtuvina ystävällisinä ja tuttavallisina neuvotteluina ja elämän ohjeina”⁴⁹. Koska hänen terveytensä kuitenkin tästä parani, jätti hän ajatuksen toistaiseksi. Kansantajuuden kirjoitustyön hän aloitti Helsingissä heikkohermoisuudesta ja kasvatuksesta pitämiensä luentojen pohjalta, jotka vuonna 1903 julkaistiin kirjallisessa muodossa⁵⁰ sekä suomeksi että ruotsiksi.⁵¹

Vuonna 1903 Oker-Blom sai hygieeniseltä laitokselta assistentin viran ja toimi samalla terveystopin opettajana Helsingin suomalaisessa yhteiskoulussa aina vuoteen 1913 saakka. Vuonna 1905 hän sai Helsingin kaupungin kansakoululääkärin viran, jota hän hoiti vuoteen 1915 ja vihdoin vuonna 1914 hänet nimitettiin lukuisien hygienian professuurin viransijaisuuksien jälkeen hygienian professoriksi.⁵² Hänen runsas kirjallinen toimintansa hygienian alalla, useat eri merkittävät virkansa ja toimensa, sekä työ yliopistolla nostivat maalaiskaupungissa pitempään oleskelleen Oker-Blomin pian varsin arvostettuun asemaan alallaan ja tekivät hänestä tunnetun niin pääkaupungissa kuin oletettavasti muuallakin.

Ajan hygienialiikkeen ja myös sen suomalaisten edustajien pääpaino oli ehkäisevässä terveydenhoidossa. Suomalaisen hygienialiikkeen yksi merkittävimmistä hahmoista lienee professori Albert Palmberg, joka teki monipuolisen lääkärinuran mm. Fiskarsin tehtaanlääkärinä ja Viipurin tilapäisenä piirilääkärinä ennen Helsingin piirilääkäriksi siirtymistään vuonna 1887. Palmberg vaikutti muiden hygieniaan erikoistuneiden lääkäreiden, kuten Wilhelm Sucksdorffin, kanssa aktiivisesti Helsingin terveydenhuollon kehittämiseen, hygienian opetuksen aloittamiseen Suomen Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa ja hygienian levittämiseen kansan parissa.⁵³ Palmbergia kiinnostivat etenkin käytännön hygieeniset kysymykset, kuten lasten huonot hygieeniset olot ja vatsataudit, koleran leviäminen, vesi- ja viemärihuolto ja puhtaanapito, tuberkuloosi ja hän seurasi aktiivisesti alan kansainvälistä kehitystä. Palmberg osallistui myös Max Oker-Blomin kanssa kouluhygieenisiin

⁴⁹ Oker-Blom 1914b, s. 453.

⁵⁰ Oker-Blom 1903.

⁵¹ Oker-Blom 1914b, s. 453-454.

⁵² Carpelan & Tudeer 1925, s. 697.

⁵³ Hietala 1992, s. 81-84.

kehittämishankkeisiin kouluhygienian noustua hygieenikkojen mielenkiinnon kohteeksi myös kansainvälisesti.⁵⁴ Palmberg vaikutti aktiivisesti myös järjestöelämässä 1890-luvulla Finska Läkaresällskapetin puheenjohtajana. Hän kirjoitti hygieenisistä aiheista kansantajuisesti suomalaisissa aikakaus- ja päivälehdissä ja piti luentoja työväestölle 1900-luvun alkuvuosina, mutta näiden lisäksi häneltä julkaistiin myös lukuisia kansainvälisiä tutkimuksia ja artikkeleita ja hän sai lukuisia kansainvälisiä mainintoja ja palkintoja työstään ollen yksi tunnetuimpia ja kysytyimpiä suomalaisia kansainvälisen tason asiantuntijoita.⁵⁵

Myös lääkariseurat Finska Läkaresällskapet ja Duodecim osallistuivat aktiivisesti mm. terveydenhoidolliseen valistustyöhön keskittyneiden lehtiensä kautta. Duodecim julkaisi terveystieteiden viikkosia ja kustansi vuonna 1889 perustettua, aktiivisen hygieniavalistusmiehen Konrad Relanderin johtamaa Terveydenhoitolehteä, joka oli aikansa merkittävin suomenkielinen terveydenhoitolehti. Ruotsinkieliselle väestölle oli suunnattu Vilhelm Sucksdorffin vuonna 1891 perustama Tidskrift för hälsövärd, joka Terveydenhoitolehden tavoin keskittyi hygieenisten ohjeiden ja neuvoa-antavien artikkeleiden julkaisemiseen. Kielikysymys ei Marjatta Hietalan mukaan 1890-luvulla ollut suomen- ja ruotsinkielisten yhteistyön esteenä, vaan lehdet tekivät yhteistyötä mm. vaihtaen artikkeleita ja ajan suomen- ja ruotsinkieliset johtavat hygienian asiantuntijat avustivat molempia lehtiä.⁵⁶ Oker-Blom limittyi tuotannollaan tähän hygieniavalistuksen rintamaan ja esimerkiksi Terveydenhoitolehti suosittelikin monia hänen teoksiaan lukijoilleen, mm. onaniasta kärsivälle pojalle suositeltiin ”vierottavana” kirjallisuutena juuri Oker-Blomin teoksia, muuta kirjallisuutta kun aiheesta ei juuri ollut saatavilla.⁵⁷

Oker-Blomin yhteiskunta edistyi vääjäämättä ja tämän edistyksen turvaaminen oli hygienian avulla saavutetun työn tärkein tulos. Niin fyysinen kuin henkinenkin terveys olivat terveen yhteiskunnan perusedellytyksiä ja jokainen ”yhteiskuntaruumis” oli velvollinen toimimaan tämän yhteisen päämäärän, ”yhteiskuntaolennon”, eteen. Tärkeintä eivät olleet yksilön omat pyrkimykset, vaan kokonaisuuden sopuisuus.

⁵⁴ von Bonsdorff, s. 83.

⁵⁵ Hietala 1992, s. 81-85.

⁵⁶ Hietala 1992, s. 105-108.

⁵⁷ Halmesvirta 1998, s. 229, 234-235.

etu, sillä kokonaisuus vaikutti joko positiivisesti tai negatiivisesti myös yksilön olosuhteisiin.⁵⁸

Tieto oli tärkeää kaikille, sillä ilman tietoa ja ”itsetietoista itsekasvatusta” ihminen jäi ainiaaksi hapuilevaksi ja kehittymättömäksi lapseksi. Monipuolinen valistustyö ja ihmisen omaan parhaaseen vetoaminen olivat keinoja auttaa heidät läpi salakavalista kareista tiedon ja valon valtaväylille.⁵⁹ Niinpä puuttuminen lasten seksuaalikasvatukseen ja toisaalta esimerkiksi aviopuolisoiden ”arkaluontoisiin” sukupuolisuhteisiin oli täysin hyväksyttävää, sillä asialla oli suuri ”yhteiskunta-hygieninen” merkitys.⁶⁰ Juuri tietämättömyys sukupuolielämän alueella johti siveettömään ja vastuuttomaan käytökseen, joka asetti vaaraan niin yksittäisen ihmisen kuin kodit ja perheet. Siksi kasvavan sukupolven turvaaminen paremmalla valistuksella oli olennaista yhteiskunnan kehitykselle.⁶¹

Oker-Blom kirjoitti myös aktiivisesti alkoholista ja sen turmiollisesta vaikutuksesta niin yksilön terveyteen kuin perheen hyvinvointiin, yhteiskunnalle aiheutuvasta vahingosta puhumattakaan. Esimerkiksi kaikissa hänen kirjoittamissaan terveysopin kirjoissa oli varattuna tilaa alkoholin haitoille, yleensä hermoston käsittelyn yhteydessä, minkä lisäksi hän kirjoitti useita oppaita alkoholin vaaroista. Oker-Blomin tieteellissävyisiä kirjoituksia esiintyi myös Raittiuden Ystävien julkaisuissa⁶².

2.3. Max Oker-Blom ja lääkärin etiikka

Kaikista Max Oker-Blomin kirjoituksista ilmenee selvästi hänen lääkärintyötä koskevan ajatusmaailmansa ydin: lääkärin ammatti oli kutsumusammatti ja lääkärin kutsumus oli palvelu yhteiskuntaa ja sen jäseniä, potilaitaan, mahdollisimman uskollisesti, suurella lähimmäisen rakkaudella ja omaatuntoaan noudattaen. Lääkärintyön eettiset kysymykset ja niiden pohtiminen nousee esiin myös muissa teoksissa, mutta erityisesti kaunokirjalliseen tyyliin kirjoitettu novellikokoelma *Lääkärin työmaalta* ja lääketieteen

⁵⁸ Oker-Blom 1905a, s. 5-7.

⁵⁹ Oker-Blom 1908e, s. 120.

⁶⁰ Oker-Blom 1906b, s. 3.

⁶¹ Oker-Blom 1909, s. 7.

⁶² Raittiuden Ystävät oli Suomen vanhin raittiusjärjestö, joka aloitti toimintansa 1800-luvun puolivälissä. Esim. Oker-Blom 1916b.

opiskelijoille ja lääkäreille kirjoitettu *Lääkärintoimi ja sen etiikka* tuovat Oker-Blomin laajassa tuotannossa selvimmän esiin Oker-Blomin ajatuksia hyvästä lääkäristä, lääkärintyöhön väistämättä liittyvistä moraalisesti ristiriitaisista tilanteista, potilaan kohtaamisesta ja potilaista itsestään.

Vuonna 1911 ensimmäisen kerran julkaistussa kirjassaan *Lääkärintoimi ja sen etiikka* Oker-Blom käsittelee varsin laaja-alaisesti lääkärintyön eettisiä kysymyksiä aina potilaan kunnioittamisesta, elämästä ja kuolemasta lääkäreiden keskinäiseen kollegiaalisuuteen. Aluksi Oker-Blom määrittelee muuhun lääketiedettä ja filosofiaa käsitteleviin ajattelijoihin nojaten lääketieteen ja lääkäreiden eettisten velvoitteiden rajoja. Hän hylkää kelvottomina ”evolusionistiset”, utilitaristiset ja teologiset lähtökohdat niiden rajoittavuuden vuoksi. Evolutionistisen⁶³ suuntauksen normina on Oker-Blomin mukaan edistyksen päämäärää hyödyttävät teot, jolloin raajarikon auttaminen tulisi mahdottomaksi hänen mahdollinen suvunjatkamisensa vuoksi: tällöin hän lääkärin myötämielisellä avulla raskauttaisi tulevat sukupolvet. Oker-Blomin mukaan evolutionistissa suuntauksissa itsessäänkin oli tosin esimerkkitapauksen kohdalla tultu myös päinvastaiseen tulokseen, lääketieteen avulla raajarikko pystyi hyödyttämään yhteiskuntaa omalla työpanoksellaan vuosia, jolloin hoito itsessään on jo oikeutettua. Samassa yhteydessä Oker-Blom viittaa myös evolutionisteja aiemmin vaikuttaneen taloustieteilijä Thomas Malthusin näkemyksiin sairaaloista ja muista hyväntekeväisyyslaitoksista yhteiskunnan kannalta haitallisina, mikä viimeistään puhuu hänen mukaansa sekä Malthusia että evolutionistista suuntausta vastaan lääketieteen eettisenä selkärankana. Hän torjuu myös utilitaristi Jeremy Benthamin näkemyksen suurimmasta mahdollisesta hyödystä mahdollisimman suurelle ihmisjoukolla mahdottomana lääketieteelliselle näkökulmalle, joka korostaa myös yksilön oikeutta hoitoon, olipa hänestä hyötyä yhteiskunnalle tai ei. Teologinen moraalit ei myöskään sovellu hänen mukaansa lääketieteen ohjenuoraksi, koska ”on ollut ja on vielä tälläkin hetkellä olemassa niitä, joita uskonnollinen vakaumus pakottaa pitämään sairauksia ja kulkutauteja rangaistuksina ja koettelemuksina” korkeammalta taholta, jolloin myös lääketieteen puuttuminen niihin olisi ollut epäoikeutettua sekaantumista korkeamman tahtoon. Näin ollen lääkärin ensimmäinen ja tärkein velvollisuus oli siten ”kykensä

⁶³ Oker-Blomin esittämä evolutionistinen suuntaus näyttäisi nykynäkemyksen valossa viittaavan pikemminkin jo edellä mainitsemaani Darwinin ajatusten ”vääristyneisiin” tulkintoihin, etupäässä sosiaalidarvinismiin.

mukaan auttaa yksityistä ihmistä varjelemaan, säilyttämään ja lujittamaan hänen terveyttänsä ja henkeänsä”.⁶⁴

Yksi merkittävä eettinen ongelma olikin lääkärin velvollisuus sekä yksityistä ihmistä että yhteiskuntaa kohtaan. Lääkärille tulee väistämättä vastaan tilanteita, jolloin hän joutuu pohtimaan, kumman hyöty on tärkeämpi, yksilön vai yhteiskunnan. Lääkärin velvollisuus ei ollut ainoastaan kulloinkin elossa olevien yksilöiden terveyden ja elämän edistäminen, vaan lääkärin oli myös ajateltava niiden olosuhteiden ja ehtojen edistämistä, joista tulevien sukupolvien terveys ja menestys oli riippuvainen. Näin ollen tilanteet, joissa lääkärin neuvosta tai hoidosta riippui kahden mahdollisista sukurasitteista tai puutteellisesta terveydentilasta kärsivän henkilön naimisiinmeno, olivat tilanteita, joissa sekä potilaan auttaminen tai auttamatta jättäminen olivat Oker-Blomin mukaan ymmärrettäviä vaihtoehtoja. Esimerkiksi homoseksuaalisuudesta kärsivän miespotilaan tullessa pyytämään hoitoa impotenssiinsa ennen avioon astumistaan oli varsin ymmärrettävää, jos lääkäri yhteiskunnallisista syistä johtuen kieltäytyi tällaista apua antamasta. Kuitenkin Oker-Blom toteaa yhteiskunnassa kulloinkin voimassaolevien vapauden rajoitusten tasapainon yksityisen ja yhteiskunnan oikeuksien välillä olevan jatkuvan muutoksen alaisina ja yksityisoikeuksien olleen astumassa etualalle ”viimevuosikymmenien” kehityksessä. Lääkärin velvollisuudeksi jäi kuitenkin lopulta Oker-Blomin mukaan noudattaa omaa harkintaansa vastaavissa tilanteissa ja hänellä oli näin ollen oikeus harkintansa mukaan myös lääketieteellinen apunsa evätä sitä hakevilta, sillä oletettavissa oleva yhteiskunnallinen vaara oli ainoastaan enemmän tai vähemmän todennäköinen, eikä siis näin ollen varmuudella ennustettavissa.⁶⁵

Toinen keskeinen eettinen kysymys oli lääkärin vaitiolo-velvollisuus, joka osittain liittyy myös edelliseen kysymykseen. Oker-Blom nostaa esiin joukon tapauksia, joissa lääkäri oli velvollinen yhteisen hyvän vuoksi tinkimään ehdottomasta vaitiolo-velvollisuudestaan. Näihin kuului mm. tehtaaneläimen toimi, jossa lääkärin oli yhteisen hyvän nimissä ilmoitettava ”kassaan” työntekijän veneerisen taudin aiheuttamasta tai alkoholin vaikutuksen alaisena saamasta vammasta, jolloin työmies jäi lääkekorvauksen ulkopuolelle. Tällaisissa tapauksissa tosin työntekijöille tulisi ilmoittaa

⁶⁴ Oker-Blom 2000, s. 45-50.

⁶⁵ Oker-Blom 2000, s. 56-60, 68.

lääkärin sitoumuksesta työntajaan, ettei jäisi käsitystä lääkärin olevan vain tavallinen yksityislääkäri ja näin ollen vaitiolovelvollisuuden piirissä työnantajaan nähden. Samoin veneeristen tautien tarkastukset sotaväessä, vankiloissa, laivamiehistön joukossa jne. kuuluivat tällaisiin tapauksiin, joissa yhteinen etu vaati lääkäriä rikkomaan lupauksensa. Vakavammat eettiset kysymykset, kuten lääkärin työsssä havaitsema ilmiselvä rikollinen tai lääkärin vastaanotollaan hoitama veneerisen taudin saastuttama tai tuberkuloottinen nuorimies, joka oli aikomuksessa mennä naimisiin ystäväperheen tyttären kanssa mitään edellä mainituista sairauksista ilmoittamatta, olivat ongelmallisia myös lääkärille. Näissä kysymyksissä Oker-Blom kehottaa lääkäriä kääntymään oman omantuntonsa ja moraalinsa puoleen, sillä hänen mukaansa ei olisi esimerkiksi väärin estää edellä mainitun tilanteen ”konnan työ” ja tuoda esiin morsiamen terveyden tietoisesti vaarantavan miehen tulevaa avioliittoa koskevat terveydelliset seikat, jotka mies itsekkäistä syistä oli aikeissa jättää kertomatta.⁶⁶

Novellikokoelma *Lääkärin työmaalta* ilmestyi suomeksi 1917 (julkaistiin ruotsiksi jo vuonna 1916 nimellä *Från läkarens fält*).⁶⁷ Kokoelma sisältää seitsemän kertomusta lääketieteen harjoittajien elämästä; tarinoiden päähenkilöistä löytyy lapsensa menettävää tai itse kuolemansairasta kaupungin- ja kunnanlääkärinä, tieteelleen antautunutta hermosairasta tiedemiestä, perheensä tuberkuloosille menettävää keuhkotautilääkärinä ja onpa yhden tarinan päähenkilönä itse potilas, esiaviolliseen suhteeseen hairahtunut ”sivistyneen” perheen tytär, joka kuitenkin sivistyneenä kunnan perheen tyttärenä kantaa vastuunsa yksin suostumatta rakkaudettomaan ”pakkoavioliittoon” toisena osapuolena olleen leskimiehen kanssa.

Kertomusten tyyliä on varsin voimakkaasti tunteisiin vetoavaa kaunokirjallista proosaa. Valtaosa kertomuksista pyrkii tuomaan esiin ennen kaikkea lääkärin kaiken muun, joskus jopa oman perheen terveyden, edelle menevän velvollisuuden ja vastuun potilaitaan kohtaan. Useammassa kertomuksessa lääkäri-isä juuri lapsensa taudille menettäneenä jatkaa epäröimättä työtään muiden hyväksi, vaikka syvä suru vaivaakin omaa mieltä.⁶⁸ Lääkäri ei myöskään laskenut työtuntejaan, vaan hoiti vastaanottoaan tarvittaessa niin pitkän kuin potilaita riitti, muistaen kuitenkin oman terveytensä

⁶⁶ Oker-Blom 2000, s. 228-231.

⁶⁷ Carpelan & Tudeer 1925, s. 700.

⁶⁸ Oker-Blom 1917, s. 60; 165.

ylläpitämisen.⁶⁹ Erityisen keskeistä oli kuitenkin tuo jo oman lapsen kuoleman kohdalla ilmennyt arvokkuus, kyky hillitä itsensä ja omat tunteensa. Lääkärin tuli perheineen toimia esimerkkinä järkevästä, hyvinhoidetusta, aurinkoisesta ja siveellisestä perheestä, jossa vaimo tarvittaessa toimi miehensä avustajana ja koko perhe omalla rauhallisuudellaan edesauttoi lääkäri-isän tointa. Tämä koski myös tilannetta, jossa lääkäri itse oli kuolettavan sairauden kohteena: työt tuli hoitaa loppuun asti ja tilanteeseen oli suhtauduttava yhtä suurella järkevyydellä kuin jos kyseessä olisi vieras potilas.⁷⁰ Lääkärin tuli myös pienellä paikkakunnalla välttää sitoutumista tietyn ihmisryhmän (esimerkiksi varakkaiden) palvelukseen ja tarvittaessa auttaa myös köyhiä potilaita vähäisellä korvauksella, koska heille kyseinen lääkäri oli usein ainoa vaihtoehto.⁷¹

Oker-Blom käsittelee novelleissa lääkärintyön pyyteettömyyden ja ankaruuden lisäksi muita keskeisiä teemojaan. Perheen ja äidin keskeistä roolia perheen sydämenä ja valona ja toisaalta Oker-Blomin ajatusta puolisojen aviokelpoisuuden selvittämisestä ennen avioliittoon astumista tukee tarina tuberkuloosiparantolan lääkäristä, joka menee naimisiin ”lapsuudessaan heikon”, mutta aikuisena terveeltä vaikuttaneen sairaanhoitajan kanssa, joka kuitenkin kantoi lapsuudessa saatua taudin siementä sisällään. Neljännen lapsen synnyttyä vaimo kuolee tuberkuloosin riuduttamana, samoin kuin kolme nuorinta lasta, jättäen lääkärin kahden vanhimman poikansa kanssa tyhjän, pimeään ja hengettömään kotiin, unohtamatta kuitenkaan suuresta surustaan huolimatta hoitaa lääkärinvelvollisuuksiaan parantolassa.⁷²

Huomion arvoinen asia oli myös lääkärin yksinoikeus lääketieteelliseen tietoon ja diagnoosiin. Kuten Oker-Blom useissa teksteissään toteaa, oli joillain potilailla tai potilaiden omaisilla tapana kysyä neuvoa täysin asiaankuulumattomilta henkilöiltä (puoskareilta, kuppajilta jne.), levitellä lääkäristä täysin asiaankuulumatonta tietoa (esimerkiksi suosia jotakuta lääkäriä täysin epäasiallisten syiden, kuten ulkonäön, vuoksi pätevemmän lääkärin vahingoksi)⁷³ tai esiintyä itse lääkäriä viisaampana

⁶⁹ Oker-Blom 1917, s. 175.

⁷⁰ Oker-Blom 1917, s. 103-138.

⁷¹ Oker-Blom 2000, s. 71-73.

⁷² Oker-Blom 1917, s. 139-168.

⁷³ Oker-Blom 2000, s. 70-71.

terveysasioiden suhteen.⁷⁴ Nämä olivat sekä lääkärin auktoriteetin että työrauhan kannalta mitä epäilyttävimpiä suuntauksia, joihin lääkärin tuli tehdä tiukasti kantansa selväksi tai jopa kieltäytyä tarjoamasta apuaan, jos katsoi lääkärin ja yleisön keskinäisen ”hiljaisen” sopimuksen tästä rauenneen.⁷⁵

⁷⁴ Oker-Blom 1917, s. 14.

⁷⁵ Oker-Blom 2000, s. 71.

3. Kansallinen siveellisyys ja sen uhkatekijät

3.1. Siveellisyys vaarassa

Siveellisyys käsitteenä voidaan yhdistää Suomessa ennen kaikkea fennomaaniseen liikkeeseen ja J.V. Snellmaniin. 1800-luvun kansallista heräämistä ja ajan eri kansalaisliikkeitä leimasi kehitysidealismi, olemassa olevia oloja oli mahdollista muuttaa yhä paremmiksi tietoisella toiminnalla. Suomessa kansallisuusliike kehittyi varsin rauhallisesti ja Risto Alapuron mukaan Suomessa oli keskeistä voimakas mobilisoituminen paitsi keskiluokan ryhmissä myös harvinaisen voimakkaasti yläluokassa. Alapuro tuo myös esille toisen keskeisen piirteen, eli tarkoituksena ei ollut syrjäyttää ruotsinkielistä yläluokkaa, vaan tarkoituksena oli muuttaa se suomenkieliseksi. Koulutus takasi samalla tien ylempiin sosiaalisiin kerroksiin myös uusille luokille, mutta pääasiallisesti yläluokka, nk. ”sivistyneistö”, pysyi samana.⁷⁶ Kaarlo Wirilander on käsitellyt sivistyneistön käsitettä teoksessaan *Herrasväkeä – Suomen säätyläistä 1721-1870* ja hänen mukaansa uudistuvassa yhteiskunnassa yksilön sosiaalinen asema ei rakentunut enää yksinomaan hänen ”säätynsä” ja syntyperänsä pohjalle, vaan valistuksen ja ulkonaisten käytöstopojen sekä vakaan varallisuuden varaan ja viimeistään vuosisadan lopulla sivistyneistö yleistyi käsitteenä tarkoittamaan nk. herrasväkeä varsinaiseen oppineisuuteen katsomatta.⁷⁷

Kai Häggman tarkastelee teoksessaan *Perheen vuosisata – Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa* 1800-luvun keskeistä ihannetta ja abstraktiota, perhettä. Hänen mukaansa Ranskan vallankumouksesta lähtien perheen käsite oli noussut yhteiskunnallisen keskustelun keskiöön: perheen julistaminen kansallisen ja valtiollisen elämän keskuksiksi oli käytetyimpiä uusia poliittisia ideoita. Perhekeskeinen yhteiskuntanäkemyksen näyttö nähtiin akateemisina oppirakenteina, politiikantekona kuin valppaana moralisminakin, jonka keskeinen ajatus oli perheyhteyden ja äitiyden ylistäminen. Muutos oli kuitenkin jo alkanut mm. naisemansipaation muodossa. J.W. Snellmaninkin lainaaman saksalainen W.H. Riehl mukaan perheen merkitys oli korvaamaton ihmisyyteiden keskuudessa. Perhettä

⁷⁶ Alapuro 1997, s. 13; 20-21.

⁷⁷ Wirilander 1974, s. 396-397.

uhkaavien vaarojen paljastaminen ja torjuminen oli Riehlin mukaan keskeistä perheideaalin säilymiselle, minkä vuoksi vaaran torjumiseksi myös perhe oli ”emansipoitava”, mikä tarkoitti perheen ja naisen merkityksen tunnustamista. Kun valtio oli tunnustanut perheen todellisen arvon ”luonnollisena organismina” ja kaiken muun inhimillisen toiminnan perustana, ei naisemansipaatiota tai sosialismia enää tarvittaisi: valtion tunnustaessa ”naisen positiivisen poliittisen kutsumuksen”, eli kodin siveellisen hengen rakentamisen, oli perhe pelastettu. Ja kuten Häggman toteaa, siveellisyys käsitteenä ei viitannut ainoastaan sukupuoliseen siveyteen, vaan yleensä hyvään tapaan ja ihmisten hyveisiin, ja samalla käsite toimi myös kasvatuksen, naisen, avioliiton ihanteita kokoavana ja yhdistävänä käsitteenä.⁷⁸

Suomalaisen kansallisuusaatteen keskeisimmän hahmon J.W. Snellmanin yhteiskuntanäkemyksensä kirjallisen asunsa teoksessa *Oppi valtiosta*, joka ilmestyi ruotsiksi nimellä *Läran om staten* ensimmäisen kerran Tukholmassa vuonna 1842. Hänen mukaansa keskeinen osa kansallishengen muotoutumista oli juuri ”yksilöiden pyrkimys siveelliseen vapauteen”: kun yksilön toiminta oli legaalista, eli sopuoinnussa lain ja tavan kanssa, vapaaehtoista ja vakaumukseen perustuvaa, eli moraalista, oli hänen toimintansa siveellistä. Kansallishengessä puolestaan sai ilmaisunsa valtion siveellisyys. Käsittelemäni aiheen kannalta keskeisintä on kuitenkin Snellmanin käsitys perheen merkityksestä valtiossa ja kuten valtion, myös perheen keskeinen olemus oli siveellisyys. Perheen tehtävänä ei ollut ainoastaan lasten siittäminen ja kasvattaminen, vaan vanhempien tehtävänä oli omalla rakkauden täyttämällä perhemallillaan kasvattaa myös lapsensa samaan ”tietoiseen, siveelliseen, ei ainoastaan luonnonvietistä riippuvaan, rakkauteen, jota vanhemmat heitä kohtaan tuntevat”. Perhe-elämä ei ollut Snellmanin mukaan kuitenkaan vain velvoite valtiota kohtaan, ”vaan yksilöllä oli myös absoluuttinen oikeus nauttia sen eduista, kuulua perheenjäsenenä yhteisöön, joka elää ja nauttii keskinäisessä rakkaudessaan ja johon mikään sille vieras valta ei saa tunkeutua”.⁷⁹ Siveellisyys perhe-elämässä sai siis Snellmanin mukaan ilmaisunsa perheen jäsenten välisenä rakkautena, kun se kansalaisyhteiskunnassa sai ilmentymänsä lainkuuliaisuutena ja valtiossa kansallishengenä; ilman siveellistä perhe-elämää ei kasvaisi siveellisiä ihmisiä toteuttamaan valtion vaatimia hyveitä, joiden pohjalle muodostui kansalaisyhteiskunta ja itse valtio.

⁷⁸ Häggman 1994, s. 15-16; 171; 180.

⁷⁹ Snellman 1982, s. 202-203; 216-217; 365-369.

Siveellisyydestä muodostui keskeinen osa fennomaanista argumentaatiota ja sitä käytettiin varsin tehokkaasti hyväksi myös oikeanlaisen kansankuvan muokkaamisessa. Juha Siltalan mukaan fennomaaninen puhetapa sallikin ilmaista tarpeita vain kokonaisuutta palvelevina, siveellisinä, jolloin aistillisuus suljettiin ulkopuolelle kokonaisuutta hajottavana. Esimerkiksi suomalainen talonpoika nähtiin paitsi idealisoituina ahertajina, myös päivästä toiseen elävinä ja flegmaattisina, minkä vuoksi heidät piti jalostaa vastaamaan kansakuvaa ja käyttäytymään suunnitelmallisesti, aikaa ja hyötyä laskelmoivasti.⁸⁰ Laura-Kristiina Moilasan mukaan sivistyneistö säilytti perinteisen holhoavan suhtautumistapansa kansaan myös 1900-luvun alkupuolella, vaikkakin kansasta oli vuoden 1906 eduskuntaudistuksen myötä muodostunut konkreettinen subjekti alamaisen sijaan. Sivistyneistö halusi kuitenkin edelleen määrittellä kansan toimintamuotojen rajat ja puitteet.⁸¹

Myös Oker-Blomin siveellisen argumentaation keskipisteessä oli monogaaminen avioliitto ja perhe, jotka edustivat Oker-Blomille sivistyskansojen⁸² korkeampaa kehitystasetta. Avioliitto oli pysyvä, luonnollinen suhde miehen ja vaimon välillä ja sen keskipisteessä oli huolenpito ja edesvastuu lasten menestymisestä ja kasvatuksesta. Avioliitto oli yksi nykyaikaisen yhteiskunnan kulmakivistä, lakien ja yhteiskuntajärjestyksen synnyttäjä. Aviollinen yhdyselämä tarjosi luonnollisen tien ihmisen sukuvietin pyrkimyksille, tosin sen onnistuminen ei ollut itsestään selvyys, miksi tulevia aviopuolisoja olikin hyvä valistaa vastakkaisen sukupuolen ominaisuuksista ja ennen kaikkea vastakkaisen sukupuolen sukuvietin eroavaisuuksista, jotta avioliitto saisi myös tältä osin vahvan ja vakaan pohjan aviopuolisojen keskinäisen kiintymyksen ja luottamuksen myötä.⁸³

Siveellisyyden yksi keskeisimpiä uhkatekijöitä olikin juuri korkeammassa eläinmaailmassa esiintyvä sukuvietti, joka oli toisaalta elämän syntymisen edellytys, mutta johti toisaalla ihmisiä kauas alkuperäisestä luonnollisesta tarkoituksestaan ja eroon heidän omasta parhaastaan. Viettien, tuon ihmisluonnon suuren heikkouden,

⁸⁰ Siltala 1996, s. 193.

⁸¹ Moilanen 2001, s. 63-67.

⁸² Oker-Blom viittaa usein sivistys- tai kulttuurikansoihin ja kehittymättömämpiin kansoihin, määrittelemättä kuitenkaan tarkemmin mitkä ihmiskansat kuuluvat mihinkin. Yksi kehittymättömämmän kansan merkki oli kuitenkin juuri siveellisyyden puute ja vieteille antautuminen.

⁸³ Oker-Blom 1906b, s. 5-8.

rajaton noudattaminen johti ainoastaan yksilön ja yhteiskunnan etujen vastaiseen toimintaan ja kurjuuteen. Näin ollen tuon vietin hillitseminen ja sukupuolielämän siirtäminen yksilön ja yhteiskunnan etujen vaatimalle tielle oli keskeistä kaikkien edun nimissä. Vietin hillitsemiseen ihmisellä oli nk. hillitsevät hermot isoissa aivoissa, joiden avulla ihmisen oli mahdollista hillitä ja hallita omia viettielämän ilmauksia: samoin kuin ihminen pystyi hillitsemään odotettavissa olevaa kipua sormessa piston seurauksena, pystyi hän jossain määrin hillitsemään myös tunne-elämänsä siveellisen elämän vaatimuksien mukaisesti. Mitä ”korkeamman henkisen kehityksen asteen” ihminen oli saavuttanut, sitä paremmat mahdollisuudet hänellä oli tätä hillitsevää hermostoaan hallita ja käyttää hyväkseen ”punnitsevan ajatuksen ja vallitsevan vapaan tahdon ylintä valtaa”. Kuitenkin kulttuuri-ihmisen mielikuvituselämä oli kasvanut samaan tahtiin edellä mainitun itsehillinnän mekanismin ohella vaikeuttaen viettien hillintää ja tehden ihmisestä tässä suhteessa lähes samanarvoisen ”villien kansojen” rinnalla, jos ei jopa heikomman. Ihmisen lisääntyminen ei rajoittunut eläinkunnan tapaan vain naaraan hedelmällisyyskausiin, vaan ihminen saattoi tyydyttää itsekästä nautintoaan milloin tahansa, elleivät ”erityiset siveelliset, yhteiskunnalliset ja muut näkökohdat” asettuneet hillitsevinä väliin.⁸⁴ Halmesvirta toteaa tämän sivistyneen, itsehillintään kykenevän ihmisen vastakohtan tulleen useimmiten kaupunkien slummien sivistymättömistä kansanosista, jotka elivät pahemmassa liassa kuin eläimet, joiden sukupuolielämään ei kylläkään toisaalta liitetty käsitteitä haureus ja irstaus, toisin kuin ihmisen, jolla näytti olevan taipumus itsekkääseen himojen tyydyttämiseen.⁸⁵

Alkoholi oli sukuvietin lisäksi yhteiskunnan siveellisyyden toinen keskeinen uhkaaja, joka oli usein osallisena myös sukupuolisiveettömyyteen johtaneissa teoissa ja edesauttoi myös kolmatta keskeistä siveellisyyden uhkaa, heikkohermoisuutta. Alkoholin aivoja lamauttava vaikutus, päihtyneen henkilön olematon käsityskyky omien tekojensa seurauksista ja korkeampien sosiaalisten ja eettisten näkökohtien merkityksen heikkeneminen olemattomiin johtivat ihmisen siveettömään tilaan, jossa itsekkäät vaistot ”panevat henkisesti veltostuneen ihmisen kahleisiinsa ja tempaisevat hänet mukaansa tahdottoman leikkikerän tavoin”. Alkoholin yhteiskunnalliset vaikutukset olivat raskaat, vaikkei Suomi ollutkaan väkijuomien kulutuksen kärkijoukossa. Oker-

⁸⁴ Oker-Blom 1909, s. 17-19; 24-26.

⁸⁵ Halmesvirta 1996b, s. 137.

Blom oli laskenut Suomen kansan uhraavan suoraan vuosittain n. 45 miljoonaa markkaa väkijuomiin, välillisistä vaikutuksista puhumattakaan.⁸⁶

Kolmas keskeinen uhkatekijä oli heikkohermoisuus, hermostollinen heikkoustita, jonka lamauttava merkitys yksittäisen ihmisen ja yhteiskunnan terveydelle ja hyvinvoinnille oli varsin vakava ongelma, johon oli suhtauduttava asian vaatimalla vakavuudella. Heikkohermoisuudessa keskeistä oli sen määrittelemättömyys ja arvaamattomuus, sillä sen keskeisiä etiologisia perusteita ei ollut löydetty. Kuitenkin heikkohermoisuutta löytyi kaikista kansankerroksista ja sen vaikutukset mm. perimän ja kasvatuksen kautta olivat huomattavat tuleviin sukupolveen.⁸⁷

Edellä kuvatut siveellisyyden uhkatekijät korostuivat etenkin hektisessä kaupunkiympäristössä. Kaupungilla, johon liitettiin (ja johon myös Oker-Blom liitti) usein adjektiiveja kuten kiihkeärytminen, hektinen, hermostunut, taukoamaton jne., oli keskeinen rooli teollistumisessa ja talouden ja yhteiskunnan jatkuvassa kasvussa, mutta myös ihmisen henkisen ja fyysisen terveyden tuhoajana. Mm. tehdastyön yksitoikkoisuus ja yleensäkin kaupungin kiihkeä elämänrytmi ja sen tarjoamat lukuisimmat kulttuurielämän mahdollisuudet houkuttelivat ihmisiä viihdykkeiden pariin, jotka alkoholin yllyttäminä ja tehostamana tekivät tuhotöitä kaupunkilaisten hermostossa. Tämä nautintojen kaipuu ja sen aikaansaamat tuhotyöt näkyivät etenkin alempien kansanluokkien elämässä ja perheissä.⁸⁸ Vaikka nämä vaikutukset ulottuivat myös ylempiin kansankerroksiin, ei Oker-Blom tuntenut juurikaan tarvetta varoittaa näistä vaaroista aivan samalla intensiteetillä omaa ”sivistynyttä” lukijakuntaansa.

3.2. Alkoholi työväestön vitsauksena

Teollistuminen toi mukanaan suuren muutoksen työelämään. Uudet työtavat ja -prosessit toivat mukanaan muutoksia myös työajan rytmitykseen. Kalliit koneet ja jatkuvasti käynnissä olevat moniosaiset tuotantolinjat edellyttivät ammattitaitoisia ja terveitä työläisiä, jotka saapuivat työhön ajallaan, hoitivat työnsä moitteettomasti,

⁸⁶ Oker-Blom 1909, s. 107; Oker-Blom 1914a, s. 81.

⁸⁷ Oker-Blom 1903a.

⁸⁸ Oker-Blom 1903a, s. 49.

eivätkä rasittaneet työntekijäänsä poissaoloilla. Tämän kehityksen yksi merkittävimmistä uhista oli alkoholi ja humalainen tai krapulainen työntekijä, joka aiheutti laiskottelullaan, poissaoloillaan ja huolimattomuudellaan taloudellista ja fyysistä vahinkoa työpaikallaan.

Satu Apon mukaan raittiusliike syntyi osittain teollistumisen ja sen tuomien tuotantoteknisten ja tuotantoon osallistuvan väestön elämäntapamuutosten vaikutuksesta. Hänen mukaansa raittiusliike oli osa prosessia, jossa suurten aatteiden ja kansanliikkeiden myötä rakentui nykyisin tuntemamme kansalaisyhteiskunta. Raittiusliike oli osa 1800-luvun aatteellista, edistysuskoista yhteiskuntakehitystä, jossa parannettiin Suomen tulevaisuutta valistuksen ja uudistusten keinoin. Suomessa, kuten myös Yhdysvalloissa, Norjassa ja Ruotsissa, alkoholista muodostui yksi ”keskiluokkaisen kehitysidealisiin rakkaimmista vihollisista” juuri sen siveettömään käytökseen johtavan luonteen vuoksi. Lisäksi viina oli uhka perheelle, joka oli keskiluokkaisen maailmankuvan perusta. Näiden lisäksi raittius kytkettiin myös isänmaallisuuteen alkoholin rajoittaessa ihmisen kykyä osallistua Suomen parantamiseen tähdänneeseen yhteiskunnalliseen koitokseen.⁸⁹

Irma Sulkunen painottaa myös suomalaisen alkoholikysymyksen elinkeinoelämän maatalouspainotteisuudesta juontuvaa agraarista luonnetta. Hänen mukaansa väkijuomien vastainen argumentaatio keskittyi tilattomien keskuudessa paisuneisiin vaivaishoito-ongelmiin. Vaikka köyhiä yritettiin aktivoida omatoimiseksi toimeentulon suhteen, olemaan ahkeria ja raitistumaan, vaivaishoitorasitukset säilyivät raskaimpina väestön kannettavina kunnallisina veroina. Yhteiskunta pyrki rajoittamaan ongelmien kasvua alkoholipoliittisilla ja lainsäädännöllisillä toimilla samalla kun vaivaishoitokriteerejä tiukennettiin, tavoitteena työväestön sosiaalinen suojeleminen. Köyhäinhoitoon turvautuminen nähtiin kansalaiskyvyttömyyden merkinä, jollaiseen uudessa yhteiskunnassa ei ollut sijaa. Työläiskansalaisuuden saavuttaminen ei siis edellyttänyt vain uuden ja ahkeran ja kurinalaisen työntekijäidentiteetin rakentamista, vaan myös omavaraisen, sosiaalisesti ja taloudellisesti riippumattoman aseman tavoittelemista.⁹⁰

⁸⁹ Apo 2001, s. 200-202.

⁹⁰ Sulkunen 1986, s. 26-29.

Alkoholilla oli oma keskeinen osansa Oker-Blomin valistustyössä ja jokaisessa hänen kirjoittamassaan terveysopin oppikirjassa käsiteltiin alkoholia lähes kaikkien käsiteltävänä olevien aiheiden yhteydessä ja osassa oli jopa erilliset käsittelylukunsa alkoholiin liittyen. Myös *Kodin lääkärikirja* käsitteli itsestään selvästi alkoholia ja sen vaikutuksia ihmisen elimistöön ja hermostoon.⁹¹

Oker-Blomilla alkoholivalistus noudattaa jatkuvasti samaa kaavaa: aluksi esitellään alkoholi ja sen ravintoainepitoisuus suhteessa muihin ravintoaineisiin⁹², tämän jälkeen kuvataan alkoholin vaikutusta ihmisen ruumiiseen, elimiin, aivoihin ja hermostoon, minkä jälkeen seuraa kuvauksia alkoholismista ja alkoholin pitkäaikaisen käytön vaikutuksista ja alkoholin vaikutuksista perheiden ja lähimmäisten elämään sekä yhteiskunnan kehitykseen. Edellä mainittujen lisäksi osassa teoksista oli myös erinäisiä kaavakuvia ja taulukkoja, joista ilmeni alkoholin lamauttava vaikutus aisti- ja aivotoimintaan, sekä alkoholin aiheuttamat ennenaikaiset kuolemantapaukset nuorten miesten keskuudessa.

Oker-Blom tyrmäsi tieteellisin faktoin tiukassa kansan keskuudessa elävät harhakäsitykset alkoholin terveellisyydestä ja hyvistä vaikutuksista. Alkoholi oli, kuten mainittua, luettavissa ravintoaineisiin, mutta sen ravintoarvo turvallisen pienenä annoksena nautittuna vastasi ”muutamaa grammaa voita tai perunoita”, jotka olivat alkoholia edullisempia. Alkoholin edistävät vaikutukset ruoansulatukseen, lämmityskyky pakkasella ja väsyneen virkistäminen olivat osa niitä harhaluuloja, jotka Oker-Blom kaikki kumosi tieteellisiin faktoihin ja esimerkkitapauksiin vetoamalla. Näiden lisäksi alkoholin vaikutus työntekoon ja henkiseen toimintaan oli keskeisellä sijalla Oker-Blomin oppaissa. Alkoholin ns. piristävää vaikutusta seurasi aina ”pysyvä lamaantumisen”, työkunnan suoranainen romahdus, kun raittiilla työmiehellä työteho laski tasaisesti pysyen keskiarvoltaan juomarin työtehoa korkeammalla. Henkinen kyky laski ja alkoholin vaikutus etenkin ulkoaoppimiseen oli lamauttava. Alkoholin häiritsevä vaikutus henkisiin kykyihin ja työkunnan heikkenemiseen vahingoitti työläistä etenkin sellaisilla aloilla, joissa vaadittiin ”täsmällisyyttä, nopeutta ja varovaisuutta”. Työkyvyn kannalta oli merkittävää, että juomarien tautisuus oli

⁹¹ Oker-Blom 1908c; Oker-Blom 1910a; Oker-Blom 1914a; Oker-Blom 1916a; Oker-Blom 1907b.

⁹² Oker-Blom luki alkoholin teoreettisesti ravintoaineisiin, tosin hyvin vastentahtoisesti, pitäen sitä puhtaana nautintoaineena. Oker-Blom 1907b, s. 122; 1916a, s. 279.

moninkertainen kaikissa ikäluokissa raittiisiin miehiin verrattuna ja samoin kuolleisuus etenkin alle 54-vuotiaissa. Lisäksi juovuksissa rikoksen tekohetkellä olleiden osuus miesvangeista oli yli puolet vuonna 1898.⁹³

Työkykyä merkittävämpi puoli Oker-Blomille alkoholin vaikutuksista näytti kuitenkin olevan sen vaikutus yksilön ja yhteiskunnan siveellisyyteen ja perheiden elämään. Alkoholia nauttinut ajautui itsehillintänsä menettäneenä ja ihmisarvonsa kadottaneena siveettömiin sukupuolisuhteisiin, joista oli seurauksena terveyden vaarantavia sukupuolitauteja, jotka pahimmassa tapauksessa seurasivat nuoruudessaan typeryyksiä tehnyttä sulhasta huomenlahjaksi uudelle morsiamelle aiheuttaen tuhoa ja onnettomuutta siveellisyyden ensisijaisessa pesässä, omassa perheessä. Tätäkin merkittävämpänä oli pidettävä alkoholin vaikutusta ”nouseviin polviin”, eli alkoholistin perillisiin. ”Degeneratsioonin”, eli ”hermoston terveyden huononnon, joka periytyy polvesta toiseen”, teki tuhojaan erityisesti alkoholistien perheissä, joissa ”tavataan paljon ala-arvoisuutta”. Näihin degeneraation mukanaan tuomiin perinnöllisiin ”heikkoudentiloihin” laskettiin idiotia, eli tylsämielisyys, mielisairauksiin laskettu kaatumatauti ja alkoholismi. Näin alkoholisti pilasi oman terveytensä ja etenkin perhe-elämänsä, jossa siveelliset aatteet olivat menettäneet otteensa ja ”raakuus ja villitys” päässeet valloilleensa.⁹⁴

Ihminen oli saavuttanut sivilisaatiokehityksessä nk. ”kulttuuri-ihmisen”⁹⁵ tason, josta oli seurauksena hänen korkeat henkiset kykynsä ja ”viljelty” sielunsa.⁹⁶ Tästä johtui ihmisen suuri etevämyys eläimiin verrattuna, mutta sen ainaisen vaarana olivat edellä mainittu eläimellinen sukuvietti ja vapaaehtoinen itsensä, olkoonkin hetkellinen, alentaminen eläimen tasolle kuningas alkoholin vaikutuksesta. Alkoholin seurauksena oli juomarin ansaitsemiskyvyn, terveyden ja työhalun menetys, kodin talouden ja ilmapiirin joutuminen rappiolle, perinnölliset hermostolliset oireet sekä yleinen kurjuus ja viheliäisyys. Näiden lisäksi väkijuomilla oli suuri merkitys rikollisuuden ja siveettömän sukupuolielämän kasvuun. Terveysopin tehtävänä oli valistaa ja johdattaa ihmisiä ymmärtämään tätä suurta heikkoutta ja toimimaan oman, perheensä ja

⁹³ Oker-Blom 1916a, s. 281-285; 292-295.

⁹⁴ Oker-Blom 1907b, s. 126; Oker-Blom 1916a, s. 294-296.

⁹⁵ Kulttuuri-ihminen oli irtautunut puutteellisesta tiedosta, kehittymättömyydestä ja vääristä uskomuksista, vrt. Snellman.

⁹⁶ Oker-Blom 1909, s. 107-108.

yhteiskunnan parhaaksi kasvattamalla omaa itsehillintäänsä ja karaisemalla hermostoaan ja ruumistaan hygieenikkojen ohjaamalla tavalla.

3.3. Heikkohermoisuus yhteiskuntahygienisenä ongelmana

Hygienialiike kävi suurella paneutumisella kiinni myös kansalaisten henkiseen terveyteen sielunterveydenhoidollisin eli mentaalihygienisin keinoin. Mika Ojakangas määrittelee mentaalihygienian saksalaisen Karin Neuman-Rahnin vuonna 1930 julkaistun suomennoksen *Sieluhygienia* mukaan, jossa mentaalihygienia jaettiin kahteen osaan, ”lääketieteellis-tieteelliseen” ja ”käytännöllis-yhteiskunnalliseen”, jotka molemmat tähtäsivät tauteja ehkäisevään toimintaan. Mentaalihygienia, kuten yleinen hygieniakin, pyrki estämään sairauksien ja niitä aiheuttavien ”epäpuhtauksien” ilmaantumisen ja leviämisen, mikä tarkoitti sielullisen terveyden kohdalla vaikuttamista ihmisten sielulliseen terveyteen voimistamalla heidän sieluaan ja saattamalla sen henkisen kurin alaiseksi ja siten ehkäisemällä sielullisia häiriöitä.⁹⁷ Määritelmä kuitenkin pätee myös yleisen hygienian piirissä jo 1800-luvun puolella harrastettuun toimintaan heikkohermoisuuden kitkemiseksi ja ”sielun” henkisen terveyden edistämiseksi.

Heikkohermoisuus, eli eri muodoissaan neurastenia, hysteria tai hypokondria, oli somaattinen eli ruumiillinen hermostollisen heikkouden tai sairauden määrittely. Heikkohermoisuus oli eräänlainen terveyden ja mielisairauden välimuoto, joka oikeanlaisissa olosuhteissa saattoi johtaa vähäisestä hermostumisesta täysimittaiseen mielenvikaisuuteen.⁹⁸ Foucault esittelee teoksessaan *Histoire de la folie à l'âge classique* yhden varhaisimman määritelmän hysterian ja hypokondrian eroista 1600-luvun lopulla vaikuttaneen Thomas Willisin mukaan: hysteria kuului kouristussairauksiin ja hypokondria mielen sairauksiin. Tätä Willisin kategorisointia noudattivat sittemmin myös mm. Carl von Linne ja François Bossier de Sauvages.⁹⁹ Eli hieman yleistäen hysteerikot kouristelivat teatraalisesti ja hypokondrikot olivat luulosairaita, jotka ”hallusinoivat” omasta terveydentilastaan. Hysterian ja

⁹⁷ Ojakangas 1995, s. 292-294.

⁹⁸ Uimonen 1999, s. 8.

⁹⁹ Foucault 1978, s. 296-297.

hypokondrian tautimääritykset muuntuivat ajan kuluessa lukuisiin eri versioihin, mutta molemmat sairaudet luokiteltiin viimeistään 1700-luvun lopulta lähtien mielen sairauksiksi. Hysteria säilyi pitkään erityisesti naisten sairautena ja hypokondria miesten, vaikkakin molempia tavattiin myös vastakkaisella sukupuolella.¹⁰⁰

Neurastenia oli varsin joustava viitekehys ja oireet olivat moninaiset: uupumus, raskaus, voimattomuus, ärtyneisyys, hermostuneisuus, päänsärky ja muut säryt, korvien soiminen jne. Myös sen etiologinen, eli taudin syytä selittävä, viitekehys oli laaja, altistavat perintötekijät (”äidiltä tyttäreille”) ja laukaisevat syyt olivat monitulkinnallisia mikä mahdollisti eri tekijöiden painottamisen eri tavoin. Minna Uimonen nostaa esiin muutamia eri neurastenian tulkintaesimerkkejä. Mekanistisen fysiologian mukaan kehon energiatalous oli rajallinen ja suvun jatkamiseen ja seksuaalisuuteen liittyvillä toiminnoilla oli keskeinen merkitys: lääkärit määrittivät ihmisen toiminnalle fysiologisia ja samalla moraalisesti sopivia toiminnan rajoja, joita määriteltiin käsitteillä luonnollinen ja luonnon. Tästä esimerkkinä esimerkiksi onania, joka johti vähitellen sekä fyysisten että henkisten voimavarojen luhistumiseen. Tämä korostui erityisesti naisten kohdalla ja esimerkiksi kuukautisten aikana ilmentyvä ärtyvyys oli itsessään oire neurasteniasta ja naisten luonnolliset fysiologiset toiminnot vähensivätkin itsehillintään ja älyllisiin ponnisteluihin tarvittavaa hermostollista energiaa. Tämän naisellisen fysiologian pohjalle muotoiltiin nk. naisellisen ylläpidon malli, jonka etiologiset selitystavat siirtyivät ympäristötekijöistä synnynnäisiin, altistaviin syihin. Näin ollen naisen kotiäitiys fysiologisesti määrittynään elämäntehtävänä oli luonnollista, eihän naisen hermosto edellä mainituista syistä johtuen olisi kestänyt kodin ulkopuolista palkkatyötä.¹⁰¹

Hysteria oli määritelty pääasiallisesti naisten sairaudeksi ja neurastenian tapaan myös hysterian fyysiset ja henkiset oireet olivat mitä moninaisimpia: ruumiillisista oireista tyypillisimpiä olivat mm. erilaiset liike- ja tuntehäiriöt ja eriaistiset kiihkeät kouristelut. Hysterikko erosi kuitenkin neurasteenikosta suuremman hermostollisen herkkyytensä vuoksi. Viimeistään 1800-luvun puolivälissä lääkärit kuvasivat hysteriadiagnoosin avulla negatiivisiksi koettuja luonteenpiirteitä ja käyttäytymistä, kuten pahatapaisuutta

¹⁰⁰ Foucault 1978, s. 298; 304-305.

¹⁰¹ Uimonen 1995, s. 265-270.

ja -tahtoisuutta, ailahtelevuutta, itsekeskeisyyttä ja oikuttelua.¹⁰² Sen syntypaikkana ja syynä oli vuosisatoja pidetty kohtua¹⁰³, mutta 1800-luvulla syytä alettiin etsiä myös muualta, aivoista ja hermoista. Syinä saattoi olla ”naisellisen tehtävän täyttymättömyys”, eli naimattomiksi jääneet tai avioliitossaan epäonnistuneet naiset (minkä Snellman epäili olevan syynä myös naisasialiikkeessä toimimiselle), fyysinen ja moraalinen herkkyyks, selibaatti, liiallinen sukupuoliaktiivisuus, kohdun toimintahäiriöt, vilkas mielikuvitus, voimakas auringonvalo tai kova kylmyys, epäterveelliset hajut, hajusteiden käyttö, romaanien lukeminen, kiihottavat ruoka-aineet, naisten sukuelimiä stimuloiva liian kireä vaatetus, väärän lämpöiset kylvyt, liian lämmin sänky jne. Lääkärin varovaisuuden tuli myös herätä, jos potilaalla oli liian eloiset tai tummat silmät, suuri suu, valkoiset hampaat, paljon tummaa karvoitusta ja voimakas seksuaalinen karakteri.¹⁰⁴ Näin myös hysterian tautologian ja oireiden kautta määrittyi se siveellisen naisen ihanne, jonka luonnollinen tehtävä määrittyi kodin ja perheen ympärille. Tarvittaessa lähes nainen kuin nainen voitiin diagnosoida hysteerikoksi kulloinkin esiin nostettavien oireiden perusteella, jotka kattoivat käytännöllisesti katsoen koko ”naisellisten” luonteenpiirteiden kirjon.

Hypokondria puolestaan määrittyi miesten sairaudeksi ja kuten hysteriassa, myös hypokondriassa potilaan itsekeskeisyys oli keskiössä, mutta samalla kun hysteerikko käänsi tämän piirteen ulospäin vaatien muiden huomiota, hypokondrikolle oli tärkeää suhde itseensä. Hypokondrian tunnuspiirteenä esiintyi luulosairaus: omaa terveydentilaa koskevat liioitellut tai perusteettomat huolet ja epäilyt, sisäänpäin kääntyneisyys ja itsekeskeinen mietiskely, maailmasta ja sen vaatimuksista vieraantuminen. Hypokondrian syinä nähtiin 1800-luvun alkupuolella huono ruoansulatus, mutta varsin pian syyksi alettiin nähdä myös tietty psyykkinen tila, jota luonnehti omaa itseä koskevien aistimusten ja tuntemusten herkistyneisyys ja ylikorostuneisuus, mutta saatettiinpa syyksi lukea myös fysiologisia selityksiä, kuten aivokuoren toiminnan häiriöt.¹⁰⁵

¹⁰² Uimonen 1995, s. 276, 281-281.

¹⁰³ Hysteria viittaa kreikan sanaan ”hystera”, joka tarkoittaa kohtua. Mm. Elias Lönnrot käsittelee aihetta ”Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkärissä”, Vuorinen 2002, s. 232.

¹⁰⁴ Kortelainen 2003, s. 53-54; Uimonen 1999, s. 66-67.

¹⁰⁵ Uimonen 1995, s. 272-273.

Minna Uimosen mukaan Berliinin yliopiston psykiatrian professorina 1860-luvulla toimineen Wilhelm Griesingerin vaikutus suomalaisiin lääkäreihin on ollut huomattava. Hänen kirjansa *Die Pathologie und Therapie der psychischen Krankheiten für Aertze und Studirende* toinen ja sitä seuranneet painokset olivat ainoat Helsingin yliopistoon tilatut hermo- ja mielisairauksia käsitelleet kirjat ja kirjaa on pidetty kenties vaikutusvaltaisimpana psykiatrian käsikirjana 1800-luvulla. Griesinger korosti aiemmasta poiketen henkisten poikkeavuuksien saavan alkunsa aivoalueilla, joiden häiriöiden vuoksi ihminen menetti kykynsä vapaaseen tahtomiseen ja moraaliseseen vastuunalaisuuteen, kun aiemmin näiden häiriöiden oli katsottu saaneen alkunsa ”siveellisyyden sfäärissä”, eli ”tietoisin, vapaan ajattelun” puitteissa. Näin ollen Griesinger sai yhdistettyä psykiatrian systemaattisesti muun lääketieteen, erityisesti hermofysiologian ja -patologian piiriin. Griesingerin mukaan hermo- ja mielisairauksia ei pystytty vielä luokittelemaan niiden varsinaisen olemuksen, eli taustalla vaikuttavien keskushermostollisten muutosten tasolla ja luokitukset perustuivatkin toistaiseksi oireenmukaisiin ryhmytyksiin, joka ”mielteiden ja pyrkimysten häiriöiden” ollessa kyseessä oli luonteeltaan psykologista. Näin ollen hermo- mielitauti kahtiajaolla ei ollut periaatteellista merkitystä ja psykiatria voitiin katsoa osaksi neurologiaa.¹⁰⁶

Myös Griesinger tuki edellä esiteltyä kahtiajakoa hysteriaasta ja hypokondriasta. Miehisen hypokondrian hän luki mielenvikaisuuden lievimmäksi muodoksi ja raskasmielisyyden eli melankolian yhdeksi osa-alueeksi. Hypokondrian syiksi hän mainitsi luulosairautta edistäneet tilanteet, kuten epidemioiden puhkeaminen, ja lääketieteellisen kirjallisuuden tutkiskelun ja muiden hypokondrikoiden seurassa oleskelun. Myös keskushermostolliset ärsytystilat, kuten vatsavaivat, onania, tippuri, runsas irstailu (pitäen sisällään onanian) ja kaikki vähäverisyystilat aiheuttivat hypokondriaa. Hänen naisellista hysteriaa koskeva diagnostisissa määritelmissään yhdistyivät ajatukset sukuelinten keskeisyydestä, hysterian luonteesta hermopatologisena ilmiönä sekä psykologis-moralistiset luonnehdinnat ja hän toi myös esiin ajatuksen hysteriaasta mielenvikaisuuden potentiaalisena syynä. Griesingerin mukaan hysterian syynä oli perinnöllisen alttiuden ja sukupuolielimissä olevan patologisen tilan yhteisvaikutus. Hysterikoiden mielialaa ja hourailua leimasi usein

¹⁰⁶ Uimonen 1999, s. 59-60.

eroottinen osatekijä (seksuaalinen tyydyttymättömyys ja pidättyväisyys), joka kuitenkin vain poikkeustapauksissa saattoi olla pääasiallisena syynä hermo- tai mielitauteihin.¹⁰⁷

Heikkohermoisuuden ja sitä mahdollisesti seuranneen hulluuden keskipisteessä olikin ylenmääräinen tunteellisuus, antautuminen liiallisille haluille ja intohimoille. Etenkin naiselliset, hankaliksi koetut tunteet rajattiin herkästi sairauden piiriin. Michel Foucault määrittelee intohimon roolia eläimellisessä, alkukantaisessa hulluudessa François Bossier de Sauvagesin sanoin:

*”L’égarement de notre esprit ne vient que de ce que nous nous livrons aveuglément à nos désirs, de ce que nous ne savons ni refréner nos passions ni les modérer. De là ces délires amoureux, ces antipathies, ces goûts dépravés, cette melancholie que cause le chagrin, ces emportements que produit en nous un refus, ces excès dans la boire, le manger, ces inconvénients, ces vices corporels qui causent la folie qui est la pire de toutes les maladies.”*¹⁰⁸

Foucault vie ajatuksen vielä pidemmälle pitämällä intohimoa paitsi hulluuden yhtenä syynä pikemminkin sinä perustana, jolle hulluus rakentuu. Hulluus on ruumiin ja sielun sairaus; sairaus, jossa aivojen sairaus on samaa laatua ja alkuperää kuin sielun sairaus. Intohimon olemus itsessään pitää siis sisällään hulluuden mahdollisuuden.¹⁰⁹

Oker-Blom esittelee hermoheikkoutta, tuota ”’fin-de-siècle’-sananpartta”, tarkemmin vuonna 1903 julkaistussa kirjassaan *Heikkohermoisuus ja kasvatus*, joka pohjautuu hänen samana vuonna pitämiinsä neljään aiheita käsitelleeseen luentoonsa. Johdannossa hän toteaa alan olevan ”meidän päivinämmen niin mielitetty ala, että me kaikki tässä voimme lukea sitä milt’ei erikoisalaksemme, joll’ei lääkärinä, niin sitä suuremmassa määrässä sen --pohjoisesta ilmanalastammekin huolimatta --kovin hedelmällisen maaperän viljelijöinä”. Heikkohermoisuus esiintyi lukuisana kaikissa yhteiskuntaluokissa ja siitä oli muodostunut mitä monipuolisin erilaisten ihmiselön olojen ja ilmiöiden kuvaaja, käsitteen ”näyttäen voivan merkitä milt’ei mitä hyvänsä”.¹¹⁰

¹⁰⁷ Uimonen 1999, s. 60-61; 70.

¹⁰⁸ Vapaasti suomennettuna: ”Sokea antautuminen mielihaluille on syynä mielenhäiriöömme, kyvyttömyytemme hallita tai muokata intohimojamme. Siksi nämä rakkauden houreet, antipatiat, turmeltuneet maut, surun aiheuttama alakuloisuus, kieltäytyksen aiheuttamat vihanpuuskat, ylenmääräinen juominen ja syöminen, hankaluudet, ruumiilliset paheet, jotka aiheuttavat hulluutta, pahinta kaikista sairauksista.” Sauvages, *Nosologie méthodique*, Lyons 1772. Foucault 1978, s. 243-244.

¹⁰⁹ Foucault 1978, s. 246.

¹¹⁰ Oker-Blom 1903a, s. 1-2.

Oker-Blom määrittelee heikkohermoisuuden käsittävän terveestä tilasta poikkeavia hermoelämän ilmauksia, joille ei niin aistimien kuin mikroskoopinkaan avulla ollut löydettävissä patologisia muutoksia hermostossa. Toisin sanoen Oker-Blom määrittä heikkohermoisuutta poissulkemisjärjestelmällä, eli tietyt oireet poistuivat heikkohermoisuuden piiristä sitä mukaa, kun näille tieteen edistyessä löydettiin joku ”todellinen näytettävissä oleva tautinen muutos jossain hermostossamme”. Heikkohermoisuuden olemus oli pääosiltaan edelleen löytämättä, mutta Oker-Blom määrittä sairauden psyykkiseksi (sielun) sairaudeksi, joka tuli esiin luonteen ja tunne-elämän omituisuuksina ja jonka olemus hautautui lukuisten ja kirjavien ruumiillisten tauti-ilmiöiden taakse. Oker-Blom laski hermoheikkouden, eli tautiin taipuvuuden (heikkohermoinen rakenne, heikkohermoinen luonne ym. pääosin synnynnäiset sairaalloiset taipumukset keskushermostossa), ja sen pohjalle kehittyneet varsinaiset hermoelämän häiriöt, neurastenian, hysterian ja hypokondrian, kaikki heikkohermoisuuden käsitteen sisään.¹¹¹ Vaikka Oker-Blom siis viittaakin sairauteen sielullisena, näyttää hän kuitenkin olevan Griesingerin kanssa samoilla linjoilla, eli heikkohermoisuus ja varsinaiset hermoelämän häiriöt olivat hermostollisten (eli fysiologisten) syiden aiheuttamia rajoittaen ihmisen omaa kykyä hallita tietoista vapaata ajatteluaan ja moraaliaan.

Hermoelämän häiriöistä hysteria ja neurastenia olivat kaksi erillistä taudinkuvaa, hypokondrian hän laski neurastenian muutamien oireiden voimakkaammaksi kehitysasteeksi. Heikkohermoisella tautiperäisinä ilmenevät oireet olivat kaikki olemassa ”normaaleina” muotoinaan kaikilla terveillä ihmisillä. Ainoa ero oli niiden voimallisuutta ja laajuutta kuvaavissa kvantitatiivisissa ominaisuuksissa, joka aiheutui tyypillisesti ”herkkäliikkeisyydestä” helposti syntyvien väsymys- ja uupumistilojen ohessa, minkä vuoksi verrattain vähäpätöiset vaikuttimet aiheuttivat heikkohermoisessa liian ankarat ja pitkään kestävät vaikutukset. Kaikille oli yhteistä kaikkien vastaanottamiensa tuntemusten, mielikuvien ja aistimusten ja näiden aiheuttamien vaikutusten poikkeava ja sairaaloinen liioittelu, mutta näiden ilmentymät olivat puolestaan eri taudinkuvissa erilaiset. Neurasteenikko oli taipuvainen vetäytymään kuoreensa ja raskasmieliseen mietiskelyyn ja tunsu itsensä herkästi läheistensä säälimättömyyden ja sydämättömyyden uhriksi, hylätyksi ja yksin jätetyksi.

¹¹¹ Oker-Blom 1903a, s. 4-6.

Hysterikko puolestaan käytti laskelmoivasti hyväkseen ”vilkasta mielikuvitustaan ja hyvin kehittyntä älyään”, joiden avulla hän pyrki houkuttelemaan ympäristönsä myötätuntoa puoleensa tuomalla voimakkaasti esiin kokemiaan, useimmiten keksittyjä, kärsimyksiä. Hysterikon mielialat kuohahtelivat äärimmäisyydestä toiseen hänen pystymättä itseään hillitsemään ja hän saattoi olla hyvin iloluontoinen, jopa ”luonnottoman riemastunut”, mutta pienimmästäkin harmista tai vastenmielisestä asiasta syöksyä äärimmäiseen alakuloisuuteen. Myös neurasteenikko, saatuaan kiinnitettyä huomionsa edes hetkeksi oman persoonansa ulkopuolelle, saattoi olla ”vallan vilkas ja iloinen erittäin vieraassa seurassa”, mutta ”lankeakseen heti takaisin raskaaseen mieleensä ja tunteakseen yleistä pahoinvointia ja väsymystä riemastuneen tilan jälkeen, niin pian, kuin taas joutuu yksinäisyyteen tai tavallisen ympäristönsä kesken”. Myös erilaiset fobiat, kuten suljetun tilan, avarien paikkojen, väkijoukkojen ym. pelko olivat luettavissa heikkohermoisen ylivilkkaan ja itseensä kääntyneen mielen oireiksi.¹¹²

Heikkohermoisuuden aiheuttamista ruumiillisista oireista Oker-Blom mainitsee ennen kaikkea sen yleisen haluttomuuden tunteen, joka sai helposti ”kivun ja tuskan luonteen” hermoheikossa. Mm. toispuoliset tunnottomuustilat, itsensä vahingoittaminen huomion toivossa kipua tuntematta ja heti perään hän tuntee suuria kipuja, jollei tämä itsensävahingoittamisjuoni ole onnistunut, olivat yleisiä oireita. Lisäksi jo edellä mainittu kaikkien aistien ylenmääräinen herkkyys johti heikkohermoisella liioitelluihin tuntemuksiin: auringonvalo aiheutti migreeniä ja silmien aristusta, normaaliin elämään kuuluvat äänet kivun tunnetta kuulohermoissa, inhottavien ja vastenmielisten maku- ja hajuaistimusten herääminen normaalista ruoasta tms., joka johti huonoon ruokahaluun ja syömättömyyteen. Narkoottisiin ja nautintoaineisiin heikkohermoinen sen sijaan tunsi sitäkin suurempaa vetoa: tupakka, alkoholi, pikanttiset aineet ja voimakkaat mausteet ja jopa huumaavat aineet, kuten morfiini ja kokaiini aiheuttivat heikkohermoisessa keinotekoisia mielihyvän tunteita ja samalla poistivat häntä vaivaavan haluttomuuden tunteen aiheuttaen hermostossa entistä suurempaa vahinkoa. Myös unettomuus, huimaus, päänsärky ja sydämen tykytys vaivasivat hermoheikkoa usein, osittain liiallisen kuvittelun tai esimerkiksi lämmönvaihteluiden seurauksena. Nämä olivat Oker-Blomin mukaan myös seurauksia heikkohermoisen liian tarkasta itseensä

¹¹² Oker-Blom 1903a, s. 7-20.

seuraamisesta: jos omia ruumiintoimintojansa, esimerkiksi hengitystä, alkoi seurata liian suurella huomiolla, alkoi tämä toiminto tuottaa yhä suurempia vaikeuksia. Toisin sanoen, ”meidän ei sovellu liiallisesti kiinnittää huomiotamme syntiseen olemukseemme, ja sen itsestään toimiviin tekoihin”, jottei kukaan omalla liiallisella huomiollaan osoittautuisi syypääksi sairaalloisiin tuntemuksiinsa.¹¹³

Hermostollisen tasapainon ja terveyden kannalta keskeistä olikin tasapaino toisaalta toiminnan ja toisaalta levon ja ravinnon välillä. Hermoston terveyden ja työkyvyn perusehtona oli, että ruumis sai tarpeellisen ravinnon ja että ”hermovoiman varaston” lakkaamaton lisääminen ja sen käyttämisen ja kuluttamisen suhde pidettiin soveliaana ja kohtuullisena. Toisin kuin esimerkiksi fyysisen voiman kohdalla, erot hermostollisen voiman ollessa kyseessä olivat Oker-Blomin mukaan varsin yksilöllisiä; henkinen työ vaati toiselta suuria ponnistuksia ja toinen kesti sen ilman sen suurempia ponnisteluja. Juuri hermoheikon taipumus tuli tässä esiin huonona kestävytenä, mutta toisaalta hermoheikon työn laatu, ”kunnollisuus”, saattoi olla joko samanarvoista tai jopa parempaa kuin tervehermoisen. Heikkohermoiset ihmiset olivatkin Oker-Blomin mukaan älykkäitä ja etevälahjaisia, mutta heidän lahjakkuutensa oli yksipuolista; heikkohermoiset eivät olleet henkisen työn suhteen lainkaan ”ala-arvoisia”, vaan he hermostolleen ominaisen ärtyisyydellä ja herkkyydellä laittoivat ajatustyöhönsä liiallisesti mukaan omaa itseään ja näin ollen epäkäytännöllisinä kuluttivat pian hermovoimiensa varastot.¹¹⁴

¹¹³ Oker-blom 1903a, s. 29-41.

¹¹⁴ Oker-Blom 1903a, s. 47-48.

4. Kansalaiset, terveys ja yhteiskunta

4.1. Lapsuuden vaarat ja nuoruuden karikot

Lähes keskeisimmän osan Oker-Blomin tuotannosta muodostavat lapsille ja nuorille suunnatut seksuaalivalistusoppaat, joista mainittakoon tytöille ja pojille erilliset Tohtori-Eno -kirjaset, sekä lasten vanhemmille suunnatut, pääasiallisesti sukupuoliasioita käsitelleet kasvatusoppaat *Lasten vanhemmille ja kasvattajille* sekä *Sukupuolikasvatus*. Sukupuoliasioissa vanhempia auttoivat myös osittain aikuisille ja osittain juuri avioitumisiän alapuolella oleville nuorille suunnatut oppaat *Miehille ja nuorukaisille* ja *Äideille ja nuorille naisille*, joiden avulla saattoi suunnitella nuoren siveellisyyttä ja etenkin nuoren naisen viattomuutta ja herkkyyttä vaalivaa opastusta sukupuoliasioihin, jotta nuoruusiän karikot saataisiin ohitettua ilman sen suurempia vahinkoja.

Lasten kohdalla vanhemmat Oker-Blomin harmiksi noudattivat turhaa häveliäisyyttä sukupuoliasioiden kohdalla. Lapsen uteliaisuuteen vastattiin kierrellen tai vältellen, mikä pikemminkin yllytti lapsia kiinnostumaan kyseessä olevista asioista. Viimeistään noin 8-10-vuoden iässä olisi lasten kanssa hyvä näistä asioista ensimmäisen kerran puhua, sillä jo silloin moni lapsi saattoi olla kuullut asioista ”pahantapaisilta” tai muuten vain tietämättömiltä ystäviltään. Koska muussa opetuksessa vanhemmat halusivat lapselleen vain parasta, niin miksei myös sukupuoliasioiden kohdalla. Sitä paitsi luottamuksellisen suhteen luominen jo lapsuusiässä mahdollisesti myös edistäisi vanhempien ja lasten luottamuksellisen avoimia suhteita myös hieman vanhemmalla iällä arkaluontoisempienkin sukupuoliasioiden ollessa kyseessä.¹¹⁵ Ja koska kyseessä oli pitkälle lapsen tulevaisuuteen vaikuttava asia, oli valistus parempi aloittaa ”vuotta varhemmin kuin minuutti myöhään”.¹¹⁶ Tosin yksin valistus siveettömän elämän terveydelle turmiollisista vaikutuksista ei yksinään pystyisi yksinään ehkäisemään kaikkea sukupuolista siveettömyyttä, mutta näin vanhemmat ainakin välttyisivät lastensa syytöksiltä asian salaamisesta ja nuorten harhaanjohtamisesta.¹¹⁷

¹¹⁵ Oker-Blom 1905b, s. 17-21; Oker-Blom 1903b, s. 4-7; Oker-Blom 1908e, s. 122-123.

¹¹⁶ Oker-Blom 1903b, s. 7.

¹¹⁷ Oker-Blom 1909, s. 7-8.

Oppaissa oli yleensä vanhemmille erillinen osio, jossa Oker-Blom kävi läpi jo edellä mainittuja perusteitaan sukupuolivalistuksen aloittamiselle niinkin varhaisessa iässä. Uskontoa Oker-Blom ei halunnut asiaan sekoittaa, sillä valistuksen sekoittuminen uskonnollisiin asioihin yhteiskunnan kannalta näinkin tärkeässä asiassa saattoi yksilön uskonnollisen näkemyksen mahdollisesti heikentyessä heikentää myös valistuksen hyvää vaikutusta.¹¹⁸ Tämä uskonnollisen sävyn puute onkin yksi näkyvimpiä puolia hänen tuotannossaan, sillä suurin osa muista aikakaudella julkaistuista oppaista valisti osittain uskonnollisen retoriikan kautta. Toisaalta Oker-Blomin ajatukset sukupuolimoraalista sinällään eivät eronneet kovinkaan paljoa pappi ja pedagogi Paavo Virkkusen (aiemmin Snellman) ajatuksista. Oleellisin ero löytyy Osmo Kontulan mukaan Oker-Blomin sosiaalis-psykologisista perusteluista.¹¹⁹

Merkittävin syy lapsuudessa aloitettavalle valistukselle oli onania, eli itsetyydytys, joka oli yksi suurimmista uhista yksilön fyysiselle ja henkisellevä terveydelle nuoruusiässä ja vakava uhka tulevaisuutta ajatellen. Onanian uhka oli Michel Foucault'n mukaan nostettu englantilaisissa ja saksalaisissa kirjoituksissa esiin jo 1700-luvun alkupuolella ja pian siitä muodostui suoranainen ”ristiretki”, aatelisten ja porvariston lapsien kirjaimellinen pelastusmissio, jonka epäonnistuessa lasten kohtalona olisi jopa kuolema. Onaniasta varoittavissa teksteissä (näissä viitattiin sekä tyttöihin että poikiin) ei viitattu seksuaaliseen nautintoon, eikä lasta myöskään syyllistetty teosta: onaniaa esiintyi jo puberteettia varhemmin, mikä aikalaisten mukaan viittasi onanian olevan lähtöisin esimerkiksi lasten ympärillä työskentelevissä palkollisista (taloudenhoitajat, imettäjät, lastenhoitajat jne.), jotka saattoivat varomattomilla toimillaan edesauttaa onaniaa. Yleinen kiinnostus lasta ja lapsen terveyttä kohtaan nousi samaan aikaan onanian aiheuttaman huolen kanssa. Perheen tehtävänä oli valvoa lapsen terveyttä ja huolehtia suoraan ilman rajoittavia välikäsiä lapsen luonnollisesta kasvatuksesta, joka piti sisällään lapsen rationaalistamisen erilaisten sääntöjen ja normien kautta normaaliin kehitykseen ja selviytymiseen. Lasten vanhempien tuli ottaa suora vastuu lapsistaan, valvoa ja tarkkailla heitä alinomaan ja tarpeen vaatiessa toteuttaa lääkärin ja pedagogien määräämiä toimenpiteitä. Vanhempien tuli Foucault'n mukaan ottaa valta suhteessa lapsiinsa ja toimeenpanna tämän vallan yläpuolella olevaa lääketieteellistä ja

¹¹⁸ Oker-Blom 1908e, s. 124.

¹¹⁹ Nieminen 1951, s. 242; Kontula 1990, s. 241.

pedagogista valtaa, olla lääketieteellisen ja yhteiskunnallisen tiedon välittäjänä suhteessa omiin lapsiinsa.¹²⁰

Foucault nostaa *Seksuaalisuuden historian* ensimmäisessä osassa *Tiedontahto* esiin juuri ”lapsen sukupuolisuuden pedagogisoinnin”. Hänen mukaansa lasten alttius harjoittaa sukupuolisia puuhia nähtiin yhtä aikaa sekä luonnollisena että luonnottomana ja aiheutti fyysisiä ja moraalisia ongelmia niin kollektiiville kuin yksilöllekin. Lapset olivat ”esivaiheisen” sukupuolisuuden edustajia, vielä sukupuolen ulkopuolella, mutta kuitenkin jo ”vaarallisella rajalinjalla”. Oli vanhempien, perheen, kasvattajien ja lääkäreiden tehtävä ottaa vastuu lasten sukupuolisuuden ”samalla herkällä ja herkästi tuhoavasta, vaarallisesta ja vaaranalaisesta siemenestä”.¹²¹

Kirjassa *Tohtori-Enon luona maalla*¹²² Oker-Blomin alter ego Tohtori-Eno neuvoi poikia ”mukavien ja käytännönelämää lähellä olevien” tapahtumien kautta (kasvien, lintujen, nisäkkäiden jne. lisääntyminen, raskaana olevan jäniksen metsästäminen ja pentujen tarkastelu emon vatsassa jne.) ymmärtämään ihmisen luonnollista lisääntymistä, perhe-elämän siveellisyyttä ja onnellisuutta sekä itsesaastutuksen turmiollisuutta. Oppaassa kaupunkilaispojan (kertojaminä, eli Oker-Blom ”itse”, lapsena) yrittää paheen tielle houkuttella naapurin Pekka viattomalta vaikuttavassa tilanteessa mustikkametsässä, mutta, kaikeksi onneksi nuoren miehemme tulevaisuudelle, koitos menee pahasti pieleen ja Pekan esinahkan kiristämäksi jäänyt ”nupula” joudutaan lopulta pelastamaan Tohtori-Enon toimesta pienellä, tosin sangen kivuliaalla, kirurgisella toimenpiteellä.¹²³ Vaikka onaniaa koskeva kertomus onkin hyvin seikkaperäinen ja suorastaan groteski, on tapahtumilla kuitenkin onnellinen loppu¹²⁴ ja Pekan suvunjatkamisen tulevaisuus näin turvattu. Oker-Blomin mukaan asiat oli hyvä esitellä nuoremmille lapsille juuri luonnon ja muiden elollisten olentojen kautta, sillä tämä tarjosi tilaisuuden tarkastella asioita mahdollisimman objektiivisesti ja helposti ihmisten lisääntymiseen verrattuna. Erityisen hyvän tilaisuuden vanhempien lapsien opastamiseen tarjosi esimerkiksi uimamatka ja vielä parempi tilaisuus oli lapsen

¹²⁰ Foucault 2003, s. 231-258.

¹²¹ Foucault 1998b, s. 77.

¹²² Oker-Blom 1903b.

¹²³ Oker-Blom 1903b, s. 31-33.

¹²⁴ Oker-Blom korostaa artikkelissaan *Suomalainen siveellisyysskirjallisuutemme*, ettei asiassa riittä pelkkien vahingollisten seurausten ja veneeristen tautien tuhotöiden yksityiskohtainen kuvailu. Pikemminkin tarpeen on osoittaa ”ymmärtäväistä osanottoa, lohdutusta ja rohkaisua kestävä epätasaista taistelua onnellisen päämäärän saavuttamiseksi”.

loukatessa sukuelimensä tai nivusalueenseudun vahingossa, jolloin asian pystyi esittämään ikään kuin luonnostaan, unohtamatta korostaa näiden alueiden koskemattomuuden merkitystä ja kaikenlaisen rasittamisen ja hankaamisen aiheuttamaa suurta vahinkoa.¹²⁵ Toisaalta oli hyvä jo viimeistään neljäntoista vanhoille pojillekin kertoa esimerkiksi yöllisten siemensyöksyjen luonnollisuudesta ja lähestyvään puberteettiin liittyvästä ”omituisesta levottomuudesta sukuelimissä”, joiden vuoksi poikien tuli erityistä varovaisuutta noudattaa kaikkeen näitä alueita kiihottavaan toimintaan liittyen.¹²⁶

Onanian ongelma tosin ei Oker-Blominkaan mukaan ollut puhtaasti poikien ja miesten. Tytötkin harrastivat Oker-Blomin mukaan itsesaastutusta, kuitenkin pääasiallisesti vain varattomammissa luokissa. Yleensäkin ongelma esiintyi hänen mukaansa pahempaan rahvaan ja köyhemmän kaupunkiväestön parissa, joissa lapset saivat olla keskenään vailla vanhempien valvontaa ja toisaalta myös huonimpien vaikutusten alaisina, toisin kuin ”varallisemmissa luokissa”. Oker-Blomin mukaan oli yleisesti tunnettu tosiasia, että ”rahvaan lapsilla siitineliimet vetävät huomiota puoleensa hyvin nuorella iällä, usein jo noin 4-6 vuoden iässä joutuen leikin ja hypistelemisen alaisiksi”.¹²⁷

Oppaassaan *Sukupuolikasvatus – Opas kodeille ja kouluille* Oker-Blom kuitenkin kehottaa varmuuden vuoksi vähentämään lapsen alapesuja vauvaiän jälkeen, ettei toiminta vain johtaisi lapsen mielihyvään ja sukupuolielinten kosketteluun. Lasten nukkumajärjestelyihin oli myös syytä kiinnittää huomiota, etteivät lasten kädet vaan vahingossakaan päässeet seikkailemaan peiton alle, esimerkiksi takaa suljettava kokoyöpuku, ”nukkumasäkki” ja riittävän viileä vuode olivat oivia keinoja itsesaastutuksen estämiseen. Samassa yhteydessä Oker-Blom näkee tarpeelliseksi varoittaa äitejä lastenhoitajien taipumuksesta hypistellä lasten sukuelimiä näitä rauhoittaakseen nukuttamisen yhteydessä, jonka ei suinkaan ollut tarkoitus herättää epäluottamusta äidin ja lastenhoitajien välille, vaan kehottaa äitejä varovaisuuteen ja tarkkaavaisuuteen asian suhteen.¹²⁸

¹²⁵ Oker-Blom 1909, s. 45-46; 63-64.

¹²⁶ Oker-Blom 1909, s. 66-68.

¹²⁷ Oker-Blom 1905b, s. 6-9. Huonoista vaikutuksista voi mainita esimerkiksi maaseudun yhteispedit ja saunakulttuurin.

¹²⁸ Oker-Blom 1909, s. 35-39; Näiden lisäksi hän vaati myös alastomuutta esittävien taidenäyttelyjen ikkunoiden siistimistä, siveettömyyttä kiihottavien kohtausten poistamista elokuvista, kirjallisuuden siistimistä jne. ”henkistä hygieniaa vastustavina” s. 121-123.

Foucault'n mukaan yhtenä keskeisenä onanian lähtökohtana ja syynä nähtiinkin juuri aikuisen halu lasta kohtaan; kodin sisällä olevat vieraat, epäluuloa herättävät lastenhoitajat, kotiopettajat, serkut, tädit ja kotiapulaiset, jotka asettuivat vanhempien hyveen ja lapsen luonnollisen viattomuuden väliin tuoden mukanaan perversion siemenen. Lopulta vika oli kuitenkin vanhempien, jotka eivät olleet alun alkaen ottaneet vastuuta oman lapsensa kasvattamisesta ja valvomisesta. Ideaalitalanteessa lapsi leikki yksin nukkensa tai hevosensa kanssa vanhempiensa jatkuvan valvonnan alaisena.¹²⁹

Onaniasta seurasi lukuisia ongelmia. Hermoston liian varhaisen ärsyttämisen ja kiihottamisen Oker-Blom katsoi aiheuttavan hermostossa ”tautiperäisen kiihoittuvaisuuden, joka yhteydessä rasittavan, keinotekoisena aistillisen mielentilan kanssa ei ole vaikuttamatta hermostoon kokonaisuudessa”. Seurauksena lapsen yleinen terveydentila kärsi, lapsi kävi kalpeaksi ja kelmeäksi, hänen katseensa kadotti lapsellisen avomielisyyden, lapsi muuttui arastelevaksi, omai taipuvuuden punasteluun, hajamielisyys lisääntyi ja myös nk. kuiva silmätulehdus oli yleistä tällaisilla lapsilla. Onania aiheutti lisäksi pahimmassa tapauksessa ei perinnöllisistä syistä johtuvaa hermoston veltostumista, eli heikkohermoisuutta, tai nk. seksuaalineurasteniaa, tosin edellä kuvatut oireet eivät aina olleet hänen mukaansa täysin yksiselitteisiä. Seurauksena saattoi myös pahimmassa tapauksessa olla mielen tasapainon häiriöitä, tosin tällöin ei aina ollut varmuutta, oliko onania seurausta hermoston oleellisesta heikkoudesta ja vastustuskyvyn puutteesta, vai oliko onania itsessään syy mielen tasapainon järkkymiseen.¹³⁰ Kuitenkaan yksityiskohtaisilla oireilla ja varmallalla mielenvikaisuudella pelottelu ei ollut asian kannalta hyvä, sillä tällöin herkemmän luonteen omaavat lapset saattoivat ajautua ”sairaalloiseen sieluntilaan” alituisien mietiskelyjen ja asian vatomisen vuoksi ja seurauksena saattoi tällöin olla pysyvä terveydentilan ”turmelus” ja synkkämielisyys.¹³¹

Itse lisääntymisen luonnollisuutta lapsille suunnatuissa oppaissa korostaa tapahtumapaikka, puhdas maaseutu, minkä Halmesvirta toteaa johtuvan kaupungin

¹²⁹ Foucault 2003, s. 244.

¹³⁰ Oker-Blom 1905b, s. 10-11.

¹³¹ Oker-Blom 1909, s. 77.

sukupuolisuuden tarkoitukseen sopimattomasta ”likaisuudesta”.¹³² Tämä kuvaa hyvin hygieenikkojen kaksijakoista suhtautumista maaseutuun, joka näyttäytyi yhtä aikaa puhtaana, siveellisenä ja tavoiteltavana, mutta samalla maaseudun ihmiset olivat aivan jotain muuta kuin puhtaita ja siveellisiä, kuten naapurin Pekan esimerkki osoittaa.

Myös sukupuolten väliset olemukselliset erot nousevat Oker-Blomin oppaissa esiin. Ensinnäkin hän kirjoitti ohjeet erillisinä kappaleina tytöille ja pojille mistä hyvänä esimerkkinä ovat ”Tohtori-Enon” oppaat *Tohtori-Enon luona maalla* ja *Mitä Martta sai oppia Tohtori-Enon luona maalla*. Molemmissa kirjoissa tarina etenee kaupungista maalle Tohtori-Enon luokse kesäksi. Pojille suunnatussa oppaassa 12-vuotias poika asui yksin varattoman äitinsä kanssa kaupungissa vailla kokemuksia maaseudun ihannoista, kunnes lähtee Tohtori-Enon luoma maalle keräämään kasvustoa ja kuulemaan edesmenneen isänsä sijaan Tohtori-Enolta isällisiä neuvoja elämän tosiasioista. Samanikäinen Martta puolestaan joutuu maalle nuoremman siskonsa kanssa, kun haikaran ”sattumoisin” heidän sairastuneelle äidilleen tuoma pikkuveli kuolee lähes heti syntymänsä jälkeen ja Tohtori-Eno päättää neuvokkaasti auttaa vanhempia viemällä sisaret mukanaan kesäksi maalle.¹³³ Haikara-tarinalla tyttöjen kirjasessa on selvä merkityksensä, sillä tuo tarina oli yhä käytetyin lapsille annettu selitys, joka ei kuitenkaan Oker-Blomin mukaan tietyn iän ylittäneille lapsille riittänyt antaen palvelijoille ja vanhemmille tovereille tilaisuuden päästä kertomaan omat versionsa tapahtuneesta, jolloin seurauksena olivat ainoastaan lisääntyneet, ”aistilliseen” suuntaan vääristävät harhakäsitykset ja pahimmassa tapauksessa yllytys onaniaan. Oikeassa iässä vanhempien taholta tullut asiallinen valistus tarinan muotoon puetun oppaan avustuksella oli paras tapa välttää edellä mainitut uhkakuvat ja samalla lapsen luottamus omiin vanhempiinsa säilyy, minkä merkitys lapsen siveellisessä kasvatuksessa oli keskeinen.¹³⁴

Sisältö on hyvin samankaltainen niin pojille kuin tytöillekin suvunjatkamiseen johtavissa kertomuksissa, joissa käydään omenankukkien, paarmalintujen ja lopulta talon synnyttävän narttukoiran kautta läpi hedelmöittymisen ja syntymän ihmeellinen ja tarkoituksenmukainen tarina. Vasta ohjeet jäljempänä kirjaa eroavat melko lailla. Syy

¹³² Halmesvirta 2001, s. 70.

¹³³ Oker-Blom 1903b,s. ; Oker-Blom 1907a, s.

¹³⁴ Oker-Blom 1909, s. 40-42.

tähän lienee juuri onaniassa ja tärkeydestä valistaa poikia sen vaarallisuudesta jo poikaiällä. Tytöt saivat omat oppaansa vasta, kun niitä oli häneltä erikseen toivottu¹³⁵, eikä tytöille vihjattu vielä mitään onaniasta tai muista mahdollisista paheista, vaan Tohtori-Enon vaimo kertoo Martalle kuukautisista, jotka alkavat työllä sopivasti heinänteon melskeissä.

Kertomuksen alun tapahtumat äidin vaikeine raskausaikoineen korostavat Martalle juuri synnytyksen merkityksellisyyttä naisen ja äidin elämässä. Hankalalta asialta vaikuttava synnytys ja äidin velvollisuudentuntoinen huolenpito lapsistaan ovat molemmissa tarinoissa keskeisessä osassa, kun lapset tajuavat ”kyynelsilmin” äidin, vanhempien ja yleensä kodin suuren merkityksen oman onnensa ja menestyksensä kannalta. Parhaiten lapsi pystyi osoittamaan tätä kiittollisuuttaan ”pyrkiessään olemaan kiltti ja tottelevainen sekä tekemällä aina vaan sitä, mikä on hyvää”¹³⁶. Yleensäkin vanhemmuus esitetään taukoamattomana työnä ja yhteisen hyvän rakentamisena. Jo paarmalintujen kohdalla Tohtori-Eno kuvailee isä- ja emolinnun iloista ja onnellista pesänrakennusta, jossa ”rakkauden siteet yhdistävät isä-paarmalinnun ja emon ja poikaset yhteiseksi kokonaisuudeksi, perheeksi omine koteineen”. Isä-lintu jopa ilahdutti yksitoikkoisen ja rasittavan hautomisen aikana riutuvaa emolintua suloisella laulannallaan rohkaisten ja elvyttäen ja siten ”helpottaen toverinsa raskasta työntäakkaa”.¹³⁷

Keskeistä lapsen kasvatuksessa, sukupuoliasioiden soveliaassa iässä esiin nostamisen lisäksi, oli lapsen ohjaaminen pienestä pitäen itsehillinnän kehittäminen. Liiallisen huomion ja vaihtelevien aistintojen tarpeeton tarjoamista lapselle tuli välttää, mikä tarkoitti esimerkiksi itkevän lapsen mahdollisimman rauhallista ja tyyntä rauhoittelua ilman liioiteltua huomiota lapselle, jolloin lapsen huomio kääntyy pois itkun aiheuttamasta kivusta ja näin siemen itsehillinnälle on laskettu. Lasta tuli opettaa itkemään äänettä ja mm. totuttaa meluun ja rähinään, jolloin hänen kuuloaistinsa hermosto saatiin karaistua. Jos lapsi tottui saamaan tahtonsa ja mielihalunsa jatkuvasti läpi, johti tämä lapsen mielen krooniseen väsymykseen, joka vanhemmalla iällä johti aina vain suurempien ja vahingollisempien kiihottimien huumaavien vaikutusten etsimiseen ja siveellisyyden ja oikeudentunnon syrjäytymiseen liiallisesti

¹³⁵ Oker-Blom 1907a, s. 9.

¹³⁶ Oker-Blom 1903, s. 27; Oker-Blom 1907, s. 60.

¹³⁷ Oker-Blom 1907a, s. 44-45.

heikentyneessä hermostossa. Lasta tuli kasvattaa mahdollisimman vähäisiin mielenliikutuksiin ja ennen kaikkea suureen itsehillintään, jolloin lapsuudesta päästyä olisi itsehillinnästä tullut jo tapa ja näin ollen mitä oleellisin varuste yksilön ja yhteiskunnan onneen.¹³⁸

Valistamisen tarve ei suinkaan loppunut lapsuuteen, vaan nuoruus toi mukanaan entistä suuremmat riskit ajautua sivuun luonnollisen kehityksen tieltä kasvavien tunnekuohujen ja suuren elämänjanon myötä. Oker-Blom tarjosikin nuorten vanhemmille apua ja tietoa niin sukupuoliasioista ja sukuvietin voimakkuudesta kuin hermoheikkoudesta ja alkoholista kirjasissaan *Miehille ja nuorukaisille, Äideille ja nuorille naisille, Sukupuolikasvatus – opas kodeille ja kouluille* sekä *Sieluelämä ja viettielo*. Kirjaset koskivat osittain jo aikuisikään ehtineitä, mutta soveltuivat soveltuvin osin vanhempien johdolla tapahtuvaan lukuhetkeen tai vanhempien omien ”puhutteluhetkien” pohjamateriaaliksi. Kirjasissa Oker-Blom antaa vanhemmille valmiita vaihtoehtoja, joilla puolustaa nuoruusiän pidättäytymistä kiihottavista mielikuvista ja ajatuksista (koski lähinnä nuoria miehiä) erilaisten harrastusten ja muiden avulla ja toisaalta keinoja, joilla vahvistaa nuorten itsehillintää ja siveellisen ajattelun tasoa.

Erityisesti nuoret naiset olivat Oker-Blomin mukaan erityisen herkkiä ja alttiita heikkohermoisuuteen ja näiden hermostolla olikin ”suurimmat toiveet joutua haaksirikkoon elämän myrskyisellä merellä”, huolimatta nuorten naisten mitä ”kauneimmista ja puhtaimmista katsantokannoista”. Nuoret naiset, nuo ”luomisen kukat” olivat juuri puhtautensa ja hentoutensa takia varsin alttiita hermostolliselle rasitukselle elämän kokemusten käydessä heille liian raskaiksi ja ”tukehduttaessa heidän kukoistuksensa”. Heidän jalo, innostunut ja muita auttamaan pyrkivä luonteenlaatunsa teki heistä alttiita antautumana ”jaloimpaan työhön muiden hyväksi” ja uhraamaan elämänsä toisten edessä todellisuuden jäädessä toiselle tai jopa kolmannelle sijalle elämässä. Asiaa tämän kummemmin selittämättä Oker-Blom ainoastaan toteaa heidän olevan ”järjellisen ja ymmärtäväisen” johdon tarpeessa ohi elämän ”hyökyaaltojen ja salakarien”.¹³⁹

¹³⁸ Oker-Blom1903a, s. 75-81.

¹³⁹ Oker-Blom 1903a, s. 42-43.

Mitä tyttöjen sukupuolikasvatukseen tulee, tytöille riitti ennen 15-vuoden ikää tosiasiat synnyttämisestä ja äitiydestä naisen luonnollisena tehtävänä ja velvollisuutena sekä tähän liittyen kehoitus suureen varovaisuuteen synnyttelinten suhteen. Onaniasta ei kannattanut esimerkiksi koululuokassa luennoida lainkaan nuorten tyttöjen kainouden ja pedagogisten näkökulmien vuoksi, vaan paheesta kiinnijäänyttä tai epäiltyä nuorta naista tuli erikseen yksityisesti nuhdella poikien osuudessa erikseen mainittujen tieteellisten, moraalisten ja yhteiskunnallisten näkökulmien avustuksella.¹⁴⁰

Nuorten miesten osalta puolestaan päti edelleen ohjastuksen tarve onaniaan liittyvissä asioissa, jonka liiallinen harrastus lapsuudessa ja nuoruudessa oli omiaan johtamaan nuorukaiset esiaviolliseen siveettömyyteen ja hermostolliseen rappioon ja näin ollen pilaamaan omat ruumiinsa ennen niille varsinaisesti tarkoitetun tehtävän suorittamiseen soveltuvaa ikää. Oker-Blomin mukaan mies tuli fyysisesti täysi-ikäiseksi 20-vuotiaana, jolloin alkoi parhain miehuusikä ja mies oli soveltuva avioliittoon ja lasten siittämiseen. Nuorukaisille tuli edelleen korostaa onaniasta parantumisen mahdollisuutta, jos he nuoruudessaan ymmärtämättömyyttään olivat moiseen harrastukseen langenneet ja muistuttaa heitä tulevan tehtävänsä ensiarvoisesta merkityksestä. Ärsytystilaan joutunutta hermostoa oli mahdollista, tosin suurin ponnistuksin, hallita harjoitetun itsehillinnän ja tahdonvoiman avulla. Oker-Blom muistuttaa vielä, että nuorukaisen paras ystävä tällaisessa, joskus toivottomaltakin näyttävässä, tilanteessa oli lääkäri, etenkin koululääkäri, joka itsekin oli ollut joskus poika ja osasi parhaalla mahdollisella tavalla neuvoa ja rohkaista poikaa ja nuorukaista taistelussa paheesta irtautumisesta terveyden tasapainon saavuttamiseksi. Nuorukaisia tuli jo tässä iässä varoittaa myös alkoholin vaarallisuudesta ja alkoholin siveellisyyttä ja hermostoa heikentävästä vaikutuksesta.¹⁴¹

Vanhempien tuli siis ennen kaikkea muistaa tuo Oker-Blomin Valistajassa julkaistussa, siveellisyysskirjallisuutta käsittelevässä artikkelissaan mainitsema Sokrateen sananparsa, ”Tietämättömyys on pahe”. Suojelemalla lapsiaan moraalittomuuteen ja siveettömyyteen liittyneiltä asioilta vanhemmat itse asiassa antoivat moraalittomille ja siveettömille vaikutteille (jotka useimmiten tulivat alempien luokkien edustajien hahmossa: keittäjät, palvelijat, lastenhoitajat, ”huonommat” toverit jne.) mitä

¹⁴⁰ Oker-Blom 1909, s. 86-87.

¹⁴¹ Oker-Blom 1909, s. 81-86.

parhaimman vaikutusmahdollisuuden nuorten herkkään, haavoittuvaan ja vaikutuksille alttiiseen olemukseen. Sopivilla esimerkeillä lapsuudessa aloitettu esitys sukupuoliasioissa limittyi lapsen luonnolliseen kasvuun liittyvään uteliaisuuteen ja nuoruuteen liittyviin tunnekuohuihin, jolloin lasta pystyi samalla kasvattamaan aikuisenakin niin keskeiseen itsehillintään ja tahdonvoimaan, joka oli mitä tärkein työväline yksilön ”vapaan” ja ”siveellisen” tahdon toteuttamisessa.

Lasten ja nuorten kasvatuksessa tuli ottaa myös huomioon hermostolliset seikat ja etenkin nuorten naisten luontainen taipumus heikkohermoisuuteen. Myös tähän auttoi vanhempien ymmärtävä ohjaus oikeaan suuntaan, jolloin vaikutuksille altis ja uhrautuvainen luonteenlaatu saatiin ohjattua elämän karikoiden ohi, jotka etenkin nuoruuden ailahtelevaisuudessa ja idealismissa olivat varteen otettavina uhkatekijöinä.

4.2. Sukupuolisuus, seksuaalisuus ja suvunjatkaminen

Hygieniavalistuksessa keskeisessä osassa oli sukupuolten eroavaisuus ja naisen biologinen ja yhteiskunnallinen rooli äitinä ja kasvattajana, joita jo edellisessä luvussa sivuttiin. Naisen ruumis nousi viimeistään 1700-luvulta lähtien lääketieteellisen ja yhteiskunnallisen keskustelun keskiöön. Michel Foucault nimittää tätä prosessia naisen ruumiin hysterisoinniksi, joka oli kolmivaiheinen prosessi, jossa naisen ruumis analysoitiin, siihen kohdistettiin lääketieteellisiä toimenpiteitä ja lopulta saatettiin orgaaniseen kommunikaatioon yhteiskuntakokonaisuuden kanssa (jonka säännelty hedelmällisyys sen oli turvattava), perheen kanssa (jonka tärkeä ja toimiva osa sen oli oltava) ja lasten elämän kanssa (jonka se tuotti ja joka sen oli turvattava biologis-moraalisen vastuun nimissä koko kasvatuksen ajan). Äidistä, jonka vastakuvana toimii hermostunut nainen, tulee tämän hysterisoinnin näkyvin muoto. Tämä prosessi vietiin läpi sen vastuun nimissä, joka naisilla oli lastensa terveydestä, perheinstituution lujudesta ja yhteiskunnan yleisestä hyvästä.¹⁴²

Arja-Liisa Räisänen mukaan juuri seksuaali- ja terveysoppaissa sukupuolten välistä suhdetta ryhdyttiin tarkastelemaan positivistisen ja empirisen luonnon- ja

¹⁴² Foucault 1998, s. 77; 105.

lääketieteellisen tiedon kautta, eli sukupuolten välistä suhdetta tarkasteltiin nimenomaan suvunjatkamiseen ja seksuaalisuuteen liittyvien kysymysten kautta. Miehen ja naisen elämäntehtävien, työalojen ja työtapojen erilaisuuden alkuperää etsittiin muna- ja siittiösolujen toiminnasta hedelmöittymisprosessissa, yhdynnästä, sukupuolivietistä ja ruumiinrakenteellisista eroista. Suvunjatkamisprosessissa mies, sperma ja penis määriteltiin aktiivisina ja alkuunpaneovina voimina, kun taas nainen, kohtu ja munasolu määriteltiin passiivisina ja vastaanottavina. Kun sama jaottelu siirrettiin myös henkisen elämän alueille, saatiin miehestä aatteita ja ideoita ymmärryksen ja tunteiden alueilla kehittävä ja naisesta puolestaan miehen luomia aatteita ja ideoita vastaanottava, kehittävä ja edelleen välittävä. Nainen toimi näin luonnollisesti hiljaisuudessa lapsia kotona hoitaen, kun mies luontonsa mukaisesti toimi aktiivisesti perheensä elättämiseksi, suojelemiseksi ja puolustamiseksi.¹⁴³

Ilpo Helén nostaa esiin Euroopassa 1860-luvulla roihahtaneen keskustelun naiskysymyksestä. Viimeistään tässä vaiheessa halu ja sukupuoliuus politisoituivat intensiivisesti, kun filosofisten ihannejärjestysten sijaan nousivat esiin kysymykset oikeuksista, valtasuhteista ja vapauksista. Näin seksuaalipolitiikka eriytyi naiskysymyksen ympärille jäsentäen asiaa sukupuoli-eroja, miesten ja naisten intohimojen ja halujen luonnetta ja siveellistä erityislaatua koskevien näkemysten pohjalta. Samalla sukupuolesta tuli poliittista toimintaa jäsentävä periaate, jossa naiseuden ”biologisen tosiasian” ongelma nousi keskiöön.¹⁴⁴

Oker-Blomin käsityksiä sukupuolien eroista tarkasteltaessa ei voi olla jälleen kerran sivuuttamatta Snellmania. Marja Jalava tiivistää Snellmanin edustaneen puhtaasti komplementaarista kahden sukupuolen mallia, joka rakentui lukuisista miehen ja naisen välistä eroa korostavista vastakohtapareista, kuten miehen järkevyydestä ja hallitsevuudesta ja naisen tunteellisuudesta ja hellämielisyydestä. Snellmanin luonnollisiksi mieltämät erot naisen ja miehen välillä limittyvät laajemmin hegeliläisen kielenkäytön kaksoismerkityksellisyyteen, jossa luonnollinen tarkoitti yhtäällä kirjaimellisesti biologisia ja fysiologisia piirteitä ja toisaalla asioita ja ilmiöitä, jotka tuli hyväksyä kritiikittä vallitseviksi tosiasioiksi. Luonto ei kuitenkaan sellaisenaan ollut ihanne, vaan sen tuli olla kulttuurin jalostamaa, samoin kuin äitiys, joka oli naisen

¹⁴³ Räisänen 1995, s. 136-137.

¹⁴⁴ Helén 1995, s. 324-325.

luonnollinen vietti, mutta joka ei itsessään pitänyt sisällään ilman kulttuurin jalostavaa voimaa tietoa siitä, millaista oli oikeanlainen hoiva.¹⁴⁵

Oker-Blomin keskeisiä teemoja olikin argumentointi käynnissä ollutta tasa-arvokeskustelua vastaan hygieenisten ”tosiasioiden” ja luonnon voimalla. Pyrkimys tyttöjen ja poikien, naisten ja miesten tasa-arvoon suuntaavaan kehitykseen oli hänen mukaansa osittain osoittautumassa vahingolliseksi, sillä aiemmin vallinnut kaksinaismoralistinen kasvatus oli tähän saakka suojannut tyttöjä poikia paremmin siveettömiltä hairahduksilta. Oker-Blom toivoikin vaatimusten naisten vapauttamisesta ”menneiden aikojen kahleista” tarkoittavan miesten siveellisen tason korottamista naisten siveelliselle tasolle eikä päinvastoin. Oker-Blom tahtoi lausua julki huolensa ”emansipationiliikkeen” mahdollisesti aiheuttamasta ”käsitteiden sekaannuksesta” kypsymättömissä aivoissa (samalla hän korostaa, ettei halua moittia liikettä tai väittää liikkeen haluavan taannuttaa naisten siveellisyyttä alemmaksi, vaan ainoastaan ilmaista oman huolensa lääkärinä aiheeseen liittyen), mikä taas saattoi johtaa siveellisiin hairahduksiin. Oli edelleen naisen tehtävä kaikissa elämän vaiheissa ymmärtää oma velvollisuutensa asettaa siveellisyytensä korkealle, sillä naisen oli luonnonlakien mukaan koetettava hakea ”elämän iloa ja onnen aurinkoa omassa tulevassa kodissansa” ja varmistettava, ettei tätä ”kangastavaa päämäärää” poljettaisi lokaan ymmärtämättömyyden ja elämän olojen puutteellisen tuntemuksen takia. Yksikin harhaaskel siveellisyyden tieltä ja seuraukset olivat suuremmat kuin mitä hän viettelyksen hetkellä pystyi käsittämään. Lapsen kasvattaminen ilman sitä ympäröivän yhteiskunnan tukea, jota laillistetussa avioliitossa elävälle tarjottiin, oli suunnaton koettelemus, joskin Oker-Blom paheksui ja piti varsin kohtuuttomana myös joidenkin naisten omahyväistä hairahthaneiden naisten ”farisealaista kivittämistä”. Ennen kaikkea naisen tuli kuitenkin ymmärtää, pitäen mielessä myös veneeristen tautien leviämisen, että yhteiskunnan siveystaso oli erittäin suuressa määrin riippuvainen juuri ”naisen asemasta siveellisyyksymykseen”. Naisesta lopulta riippui se, soiko hän miehelle erikoisvapauksia sukupuolipuhtauden käskyjä vastaan vai ei. Ja kumppanin valinnassa kannatti pitää mielessä tässä suhteessa myös avioliittoehdokkaan luonteen kelpoisuus ja menneisyyden erheet, joista saattoi lopulta riippua koko kodin onni.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Jalava 2006, s. 8-10.

¹⁴⁶ Oker-Blom 1909, s. 109-115.

Naisen tunnetta ohjasi hänen luonnollinen tehtävänsä, enemmän tai vähemmän tietoinen yhteiskunnallinen pyrkimys avioliittoon, eli täydelliseen yhdyselämään miehen kanssa. Nuori nainen saattoi herkästi viehättyä miehisistä ominaisuuksista ja mies saattoi herkästikin ”kahlehtia naisen ajatusta ja kuvitteluelämää”, joita ohimeneviä tunteita ja lämmintä ihailua saattoi jopa herättää naisen hyvä ystävätär tai naistoveri. Naisen todelliset tunteet koostuivat puhtaasta ja kaikesta aistillisuudesta ja himoista vapaasta platonisesta rakkaudesta mieheen, joka näyttäytyi naisen haluna olla miehen ihailun kohteena. Vaikka tämä halu pääasiallisesti näyttäytyi aineellisesti, liittyi siihen joskus myös enemmän tai vähemmän määrävänä puolena henkisesti lähestyä miestä. Naisen tunne-elämän toinen tavoite oli hedelmöittyminen ja suvun jatkaminen. Sivistyneillä naisilla platoninen tunne oli vallalla jopa siinä määrin, että aistillinen puoli oli erittäin kehittämätön ja joissain tapauksissa suorastaan täydellinen himollisten aistimusten puute vallitsi naisilla avioliitoissa. Tosin Oker-Blom vetoaa asiassa myös naiskirjailijoihin, jotka olivat ”viime aikoina” tuoneet mitä suurimmalla luottamuksen vaatimuksella esittäneet naisillakin voivan olla päinvastaisia tuntemuksia. Oker-Blom kuitenkin toteaa yksikantaan, että ”niissä kansan kerroksissa, joissa henkinen kehitys ei ole erittäin korkealle kohonnut, puhtaasti himollinen puoli lienee merkittävin ponnistin yhdyselämään eri sukupuolten välillä”. Naisen ja miehen tunteiden eroavaisuuksista johtuvia mahdollisia erimielisyyksiä, jotka saattoivat johtaa aviollisen onnen häiriöihin, Oker-Blom kehottaa naisen kestäämään karaistuna ja naiselle oli hyödyksi valmistautua näitä erimielisyyksiä kestämaan.¹⁴⁷ Naisellinen kykenemättömyys nautintoon oli noussut 1800-luvulla jo itsestään selvyudeksi, jonka pohjalta pystyttiin selittämään naisen perustavimpien halujen ja vaistojen suuntautuminen äitiyteen, avioliittoon ja kodinhoitoon. Edellä mainitut tehtävät kuluttivat naisen sukuelimiä ja fysiologiaa niin, että seurauksena oli sukupuolisen halun sammuminen lähes tyystin.¹⁴⁸

Myös avioliittoon valmistautuvien naisten oli hyvä tietää veneerisistä taudeista, jotteivät ne pääsisi saastuttamaan yhteisen kodin onnea. Nämä taudit saattoivat pahimmillaan johtaa naisen ”itsesyölliseen” lapsettomuuteen ”himentäen kodin aurinkoa”, jonka jompikumpi puolisoista oli löyhämoraalisella käytöksellään yhteiseen kotiin tuonut. Tähän kysymykseen liittyen Oker-Blom mainitsee miehien osalta myös oman, asiaa puolustavan, kantansa koskien vaatimuksia täydellisestä puhtaudesta ennen avioliittoa;

¹⁴⁷ Oker-Blom 1908b, s. 45-51.

¹⁴⁸ Helén 1995, s. 318-319.

kuitenkaan pelkkä sukupuolisuhte naimattomana ei välttämättä tehnyt miestä huonommaksi aviomiesehdokkaaksi. Ja lopulta oli kuitenkin naisen tehtävä ”vakauttaa itsensä ja tuleva pesänsä veneerisen tartunnan vaaralta”. Tähän hänellä oli oikeus ja velvollisuus ei vain itsensä vaan myös tulevien lastensa terveyden vuoksi. Paras tapa Oker-Blomin mukaan olisi tulevan puolison esittämä lääkärin todistus, joka olisi myös yhteiskunnan ja käytännöllisen hygienian kannalta merkittävä tapa.¹⁴⁹

Kaiken kaikkiaan Oker-Blomin käsitys avioliiton ulkopuolisista suhteista noudatti, hänen omien sanojensa mukaan, ajan ”kaksinkertaista moraalialia”; erilainen fysiologinen vaikutus naisilla, eli raskaus ja äitiys, oli juuri se tekijä, joka johti avioliiton ulkopuolisissa sukupuolisuhteissa yhteiskunnallisesti tukaliin epäkohtiin ja kovaan kurjuuteen, mikä lähinnä synnytti myös yleisen negatiivisen reaktion asiaan. Nämä harha-askleet esiintyivät kuitenkin eri yhteiskuntaluokissa eri voimakkuuksin ja näin ollen vaativat ”vallan eri suurta vakavuuden ja luonteenlujuuden määrää eri yhteiskuntakerroksissa”. Tähän lisättyä edellä mainittu alempien yhteiskuntaluokan naisten aistillisuuden suuri rooli sukupuolielämässä ja etenkin alempien kansankerrosten venyvämpi ja myöntäväisempi käsitys tällaisista harha-askelista ja oli selvää, että kynnelle kykenevien (sivistyneistön edustajien) oli ryhdyttävä työhön ”onnen syrjäyttämien kanssasisarten siveellisen kannan ja tunteen korottamiseksi”, josta ”kansa, nyt elävä yhteiskunta ja tulevat sukupolvet tietävät olla heille kiitolliset”.¹⁵⁰

Syy miesten arveluttavaan siveelliseen kantaan oli myös avioliittojen myöhäisessä solmimisessa, jossa naisella oli taas kerran oma merkittävä roolinsa. Naisen tuli supistaa vaatimuksensa kalusteista ja vaatetuksesta nuoremman miehen taloudelle sopiviksi ja valmistua ottamaan osaa tulevan kotinsa töistä, jolloin avioliitot tulisivat aiemmin solmituiksi. Naisen tuli myös vaikuttaa miesten siveellisyyteen oman esiintymisensä kautta, eli hänen tuli mm. pyrkiä vähemmän paljastamaan rintojensa muotoa hienoissa tanssiaisissa, minkä kiihottavan vaikutuksen seurauksena saattoi olla jonkun miehen harha-askel, vaikkakin kohdistuneena toiseen naiseen. Naisten tuli siveellisyyssyistä luonnollisesti välttää alkoholia, kuten myös ”epäraitista kirjallisuutta”, jotka herättivät himollisia tunteita ilman niiden ”luonnollista purkautumistietä”.¹⁵¹

¹⁴⁹ Oker-Blom 1908b, s. 54-58.

¹⁵⁰ Oker-Blom 1908b, s. 58-61.

¹⁵¹ Oker-Blom 1908b, s. 62-65.

Naisen itsensä sivistäminen kouluttautumalla (kouluttautumisella Oker-Blom tarkoitti valmistumista ylioppilaaksi) oli myös toivottavaa naisen todellisen kutsumuksen, perheen ja kodin, kannalta, sillä hieman kouluttautunut nainen pystyi ensinnäkin valvomaan ja osallistumaan positiivisesti omien lastensa, etenkin poikiensa, siveelliseen kasvatukseen ja koulutukseen ja toisaalta sivistystä osakseen saanut nainen pystyi paremmin edesauttamaan avioliiton henkistä yhdyselämää puolisonsa kanssa. Jos nainen kuitenkin jatkoi kouluttautumistaan tulevaa uraa varten, ymmärsi tällainen nainen ”onneksi” useimmiten jättäytyä naimattomaksi loppuiäkseen, jolloin aviomiehen ja lasten ei tarvinnut kärsiä tällaisesta mahdollisen hermoheikosta vaimosta ja äidistä, jonka mahdollisuudet onnistua luonnon tarkoittamassa tehtävässä olivat oleellisesti heikentyneet.¹⁵² Naisen ensisijainen paikka oli siis kotona lasten ja aviomiehen luona, ei työelämässä kodin ulkopuolella, joka olisi häirinnyt hänen luonnollista tehtäväänsä ja ollut myös fysiologinen rasite etenkin hermostolle, jota ei ollut luotu moista rasitusta kestäämään.

Naisen keskeisin ja luonnollisin tehtävä oli siis toimia äitinä ja lapsensa kasvattajana, mikä aiheutti hänelle velvollisuuksia, ei ainoastaan itseään, vaan myös omaa perhettään, yhteiskuntaa ja tulevia sukupolvia kohtaan. Äidin sielullisesta ja ruumiillisesta terveydestä riippui lapsen ja sitä kautta myös kansan tuleva terveys ja naisen vallassa oli myös kansan luonteen ja kansan siveellisen voiman muodostuminen. Naisen tuli varmistaa, että hänen ruumiinsa kesti sille asetetun taakan ja pyrkiä itsekasvatuksen avulla varmistamaan kykynsä antaa lapsilleen perinnöksi riittävää sielullista voimaa ja luonteen lujuttua lapsen ja koko kansan hyväksi.¹⁵³

Irma Sulkunen tuo esiin teoksessaan *Naisen kutsumus – Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen* porvarisnaisten kotien ja perhe-elämän puhtausvaatimuksen, joka kontrastoitui nimenomaan ylemmissä kansanosissa yleiseen kaksinaismoraaliin. Säätyläisnaiseen ja -mieheen sovellettiin erilaisia sääntöjä: naiselta vaadittiin absoluuttista sukupuolimoraalia eli sukupuolielämän rajoittamista avioliittoon, kun taas miehille esiaviolliset ja avioliiton ulkopuoliset suhteet olivat jos ei julkisesti niin ainakin salaisesti sallittuja. Samalla kaksinaismoraali jakoi naiset jo tyttöistä toisilleen

¹⁵² Oker-Blom 1908b, s. 62-63; Oker-Blom 1906b, s. 24-25.

¹⁵³ Oker-Blom 1908b, s. 67-68.

vastakkaisiin neitsyt-huora-kategorioihin, joissa säätyläisnaiset olivat niitä hyviä, joita säätyläismiehet pystyivät naimaan ja työläis- ja piikatytöt huonoja, joita säätyläismiehet pystyivät puolestaan käyttämään seksuaalisesti hyväkseen. Porvarillisen säätyläisperheen vähitellen hajotessa keskiluokkaisen ydinperheen tieltä myös edellä mainittu kaksinaismoraali joutui hyökkäyksen kohteeksi. Uusi tunnesiteeseen nojaava avioliitto ja sen pohjalle rakentuva intiimi, emotionaalinen perhe-elämä ei yksinkertaisesti kestänyt miesten irtaantumista omien seksuaalisten tai alkoholipitoisten harrastustensa pariin. Näin uuden perhemuodon ja yhteiskunnan ideologiseksi perustaksi muodostui absoluuttisen puhtauden moraali, joka kattoi niin seksuaalikäyttäytymisen kuin alkoholin käytön. Yksilöllisestä pidättyvyydestä, puhtaudesta, itsensä hallinnasta ja kurinalaisuus muodostuivat ”kunnon kansalaisen” normatiivisiksi mittapuiksi.¹⁵⁴

Tämä kaksinaismoralismi näkyi hyvin juuri prostituution käytössä, jonka runsas käyttö saattoi olla jopa tavoiteltavaa 1800-luvun opiskelijoiden ja liikemiesten keskuudessa. Antti Häkkisen mukaan vuonna 1900 Helsingissä noin 10% miehistä käytti viranomaisten rekisteröimiä prostituoituja. Sukupuolitautilukoista käy kuitenkin ilmi, että sukupuolitauteja saivat pääasiassa nuoret, naimattomat miehet prostituoiduilta. Keski- ja yläluokan miehet muodostivat sairastuneista noin puolet, kun taas naiset ovat valtaosaltaan alemmista sosiaaliluokista.¹⁵⁵ ”Huonot”, alemman kansanluokan naiset katsottiin yleisesti soveliaiksi tyydyttämään miesten sukupuolista tarvetta ja samalla suojaamaan vaimoja miehen vieltä.¹⁵⁶ Eräiden, mm. ylioppilaiden keskuudessa varsin suosittujen, relatiivisen seksuaalimoraalin kannalla olleiden katsantokantojen mukaan prostituutio, vaikka olikin paheksuttavaa, oli myös hyväksyttävää, sillä sukupuolinen pidättyvyys nähtiin terveyden kannalta vielä huonompana vaihtoehtona.¹⁵⁷ Miehillä suunnatun seksuaalivalistuksen keskiöön nousikin onanian vastustaminen ja propaganda seksuaalisen pidättyvyyshanteen puolesta.¹⁵⁸

Myös Oker-Blom osallistui omalta osaltaan vallinneeseen keskusteluun relatiivisesta seksuaalimoraalista ja pidättyvyyden väitetystä haitallisuudesta terveydelle. Teos

¹⁵⁴ Sulkunen 1989, s. 40-41.

¹⁵⁵ Häkkinen 1995, s. 75-81.

¹⁵⁶ Nygård 1998, s. 52-53.

¹⁵⁷ Häkkinen 1995, s. 75.

¹⁵⁸ Räisänen 1995, s. 183.

Sieluelämä ja viettielo ilmestyi sarjassa *Aikamme siveellisyyskysymyksiä* ja Oker-Blom pyrki siinä vastaamaan etenkin niille ”yhteiskuntaelämässä tuon tuostakin [vaikuttaville] taantuville suunnille, jotka esittävät vaatimuksia vallitsevien olojen muuttamiseksi”, eli toisin sanoen pyrkivät höllentämään ohjaksia naisten ja miesten sukupuolimoraalin suhteen.¹⁵⁹ Viittaukset pidättyvyyden terveellisyydestä pitäytyvät lähinnä ylettömän sukupuolielämän haittojen esittelyssä ja avioelämän siveellisyyden korostamisessa, mutta etenkin teoksissa *Miehille ja nuorukaisille* ja *Sukupuolikasvatus – opas kodeille ja kouluille* Oker-Blom todistaa nuoruusiän pidättyvyyden terveellisyyden puolesta esimerkiksi ranskalaisiin tilastoihin vedoten naimisissa olevien miesten kuolleisuudella, joka oli ylivoimaisesti suurin juuri alle 20-vuotiaiden keskuudessa. Näin ollen pidättyvyys ennen 20-21-vuoden ikää oli mitä suositeltavinta. Nuorison kannatti pitää mielessään jo onanian arveluttavan vahingoittava vaikutus hermostoon, jota höllän sukupuolimoraalin aiheuttama lisääkiihotus vain pahensi. Lisäksi löysät sukupuolisuhteet toivat mukanaan veneeristen tautien tuhoavat vaikutukset nuoren, lupaavan ihmiselämän vahingoksi. Luonto oli sitä paitsi ratkaissut asian yöllisillä siemensyöksyillä, jotka poistivat nukkuessa kertyneen liian siemennesteen ja joiden vaikutusta ei luonnollisestikaan kannattanut sen enempää ”mureksia” ja liioitella.¹⁶⁰

Oker-Blom pyrki vakuuttamaan lukijansa ”tosiasioihin” ja ”tieteen ensimmäiseen päämäärään, totuuden palvelemiseen” pohjautuneen argumentaationsa ja esimerkkien voimalla juuri siveellisen perhe-elämän ja sen ulkopuolisen pidättyvyyden tärkeydestä. Näin tiede ja yhteiskunta kävivät käsi kädessä yhteiseen työhön yksilön siveellisen, eettisen ja sosiaalisen tunteen korottamiseksi, jonka kautta pystyttiin tarjoamaan tuleville sukupolville ”yleissiveellisen käsityksen kannattama sielunvoima”. Oker-Blom ei tosin nähnyt näissä ajassa vaikuttavissa taantumuksellisissa suuntauksissa potentiaalia pysyvään haittaan, mutta tästä huolimatta ne pystyivät häiritsemään hetkellisesti ”kehityksen tasaista kulkua”.¹⁶¹

Oker-Blom pyrki vetoamaan pidättyvyyden puolesta myös nostamalla esiin esiaviollisten suhteiden muita negatiivisia vaikutuksia, kuten sen mukanaan tuoman

¹⁵⁹ Oker-Blom 1905a, s. 7.

¹⁶⁰ Oker-Blom 1908a, s. 12-13; Oker-Blom 1909, s. 102-103.

¹⁶¹ Oker-Blom 1905a, s. 49-52.

kaikkinaisen kurjuuden kuvaamisella. Se sydämettömyys, jonka seurauksena olivat ne orvot, isättömät ja kodittomat pikkulapset sekä turvattomat ja puutteenalaiset ja veneerisiin tauteihin sairastuneet äidit, jotka epätoivoissaan saattoivat tuhota lapsiraukkansa tai jopa tappa itsensä, toimi kelpo varoituksena sukupuoliseikkailuja suunnitteleville nuorukaisille. Oker-Blom kehotti asiaa pohtiville neuvoksi miettiä, kuinka nämä toimisivat ja ajattelisivat, jos oma sisko joutuisi moisien viettelysten kohteeksi ja aviottomien lapsien äidiksi. Hän kehotti myös miettimään asiaa kymmenen vuotta eteenpäin, jolloin jokaisen nuoren miehen silmissä jo siintäisi auvoisana ajatus omasta perheestä, vaimosta ja lapsista, joista hän saisi runsain mitoin kaiken sen tyydytyksen, mitä mies vaan saattoi toivoa ja samalla nuoruusvuosien murrosaikojen sukupuolielämä nähtäisiin täysin toisessa valossa.¹⁶²

Myös veneeriset taudit ja niiden aiheuttamat oireet ja jopa mahdollinen kuolema olivat varsin hyvä kannuste sukupuoliseen pidättyvyyteen ennen avioliittoa. Aktiivinen sukupuolinen irstailu oli usein seurausta sukuelimien liian varhaisesta ärsytyksestä ja sen aiheuttamien hermostollisten muutosten aiheuttamasta seksuaalineurasteniasta, johon liittyen Oker-Blom vetoaa saksalaisen Kraft-Ebingin tutkimuksiin, joissa 114 seksuaalineurasteniasta taudintapauksesta 88 oli aiheutunut nuoruusiän onanian seurauksena.¹⁶³ Veneeriset taudit olivat useimmiten edellä mainitunkaltaisen sukupuoliseiveettömyyden seurauksia ja niiden vaikutukset ulottuivat koko yhteiskunnan terveyteen taloudellisten vaikutusten ja ennen kaikkea niiden perheissä tuhoaan tekevien vaikutusten seurauksena. Veneeristen taudinkuvien seikkaperäisen esittelyn lisäksi hän vetoaa asiassa miesten velvollisuuteen hoidattaa kyseessä olevat taudit viipymättä asianmukaisesti lääkärin hoidossa, mihin liittyen hän vetoaa myös rikoslakiin, jossa veneerisen taudin tietoisesta levittämisestä oli määrättyä seurauksena kuristushuonetta tai jopa kaksi vuotta vankeutta.¹⁶⁴ Oker-Blom kuvasi eri veneeristen tautien oireita varsin seikkaperäisesti ja suorastaan groteskisti verrattuna hänen muihin asioihin liittyneisiin sanavalintoihinsa, mihin kaiketi oli syynä näin pahasti sairaalloisen hermoston ja mielen ”karaistunut” välinpitämättömyys ymmärtäväisempiä ja lievempiä sanankäänteitä kohtaan.

¹⁶² Oker-Blom 1909, s. 104-106.

¹⁶³ Oker-Blom 1908a, s. 20-23.

¹⁶⁴ Oker-Blom 1908a, s. 30-54; Oker-Blom 1906a.

Oker-Blom vastusti syvästi vuosisatoja vallinnutta kaksinaismoralistista sukupuolimoraalin ja teologian nimissä tapahtunutta naisen sukuvietin ”kaikkinaista masentamista”, joka oli päässyt tukahduttamaan terveen sukupuolielämän ilmaukset ja vääristellyt luonnon tarkoitusta. Avioliitossa tapahtunut miehen ja naisen välinen sukupuolielämä ja sen aistilliset ilmaukset sinällään olivat osa mitä luonnollisinta elämän ja suvun jatkamista. Eihän luonnossa, ”pikkulintujen lemmen viserryksissä ja kukkaismaailman lemmenjanon ja hääilon ilmauksissakaan” ollut mitään niljakasta ja tahraista, jolloin ei voinut myöskään olla normaalissa aviollisessa yhdyselämässä. Vallalla ollut kaksinaismoraali oli kuitenkin osaltaan saattanut naiset sukupuolettomiksi ja miehet siirtäneet lemmenvietin ihanteellisen ja ylevän sisällön pelkän aistillisen sukupuolivietin ja löyhän sukupuolimoraalin palvelukseen, jolloin tästä luonnonmukaisesta ja tarkoituksenmukaisesta toiminnasta oli tullut vääristynyttä ja olemuksellisesti vierasta.¹⁶⁵ Sukupuolielämän tosiasiallinen sisältö ja tarkoitus oli suvunjatkaminen ja lasten kasvatuksen kautta toteutunut siveellinen perhe-elämä ja vastuu yhteiskunnan ja valtion hyvinvoinnista ja edistyksestä.¹⁶⁶ Miehen ja naisen välinen avioelämä oli siis se normi, josta kaikki muu, kuten homoseksuaalisuus, erottui iljettävänä, luonnottomana ja niin itsestään selvästi poissuljettavana, että näitä ei kannattanut edes sen tarkemmin selittää tai käydä läpi.

4.3. Siveellisen perhe-elämän edellytykset

Kuten aiemmin totesin, Snellmanin valtio-opin perustana toimi siveellinen perhe-elämä, jonka tavoitteena oli äidin ympärille rakentuneen kodin lempeässä ilmapiirissä kasvattaa lapset lainkuuliaisiksi ja siveellisiksi kansalaisiksi, jotka omalta osaltaan jatkavat perheen siveellisyyden viitoittamalla tiellä rakentaen parempaa valtiota ja yhteiskuntaa. 1800-luvulla kasvatusteoriat liitettiin osaksi valtio-oppia, kuten Häggman toteaa, ja samalla kotikasvatuksesta tuli osa valtion rakentamista, eikä perheiden yksityisasiasia, kuten aiemmin. Samalla valtio ei kuitenkaan saanut riistää lasta irti perheen traditiosta ja peritystä siveellisestä hengestä. Siveellisyyden ja perheen ihanteita käytettiin käsitteinä rinnakkain niin että niistä tuli tavallaan toistensa synonyymeja ja ehtoja olemassa ololle. Snellmanin ja hänen aikalaistensa siveellisyydskäsitteelle olikin

¹⁶⁵ Oker-Blom 1906b, s. 27-29.

¹⁶⁶ Oker-Blom 1906b, s. 5-6.

Häggmanin mukaan ominaista se, ettei kansalaisuuden vaatimaa siveellisyyttä voinut oppia koulussa tai yhteiskunnan taholta, vaan ainoastaan kotona perheen siveellisessä ilmapiirissä, jossa korostui tarvittava siveellinen perinne äidin ympärille keskittyneen onnellisen perhe-elämän puitteissa.¹⁶⁷

Myös Oker-Blomin siveellisen elämän keskipiste oli avioliitto miehen ja naisen välillä. Vaikka avioliitto olikin tulevia kansalaisia ”jalostuttava taimitarha” tarjoten miehelle ja naiselle mahdollisuuden korkeimpaan maalliseen onneen ”lemmentunteen kohottavalla ja jalostavalla pohjalla”, onnistunut liitto ei ollut kuitenkaan itsestään selvyys, vaan pysyvän avio-onnen saavuttamiseksi oli puolisojen itsensä taottava ”kevyt, huomaamattomasti sitova kahle, joka alituisen lujemmin yhdistää heidät, niin että he kaksi ovat kuin yksi”. Avioliiton epäonnistuminen oli laskettava ihmisluonteen ”monenmoisten heikkouksien, vikojen ja virheiden syyksi”, joista etenkin avioelämän häiriintynyt yhdyselämä oli yksi keskeisiä ongelmia puolisojen välillä. Valistus tuleville aviopuolisoille etenkin sukupuoliasioissa oli tärkeää, jotta yhteiselämässä säästyttäisiin mahdollisimman monelta karikolta ja samalla aviopuolisot pystyisivät tarjoamaan lapsilleen rakastavan ja vanhempien molemminpuolisesta kiintymyksestä nauttivan ilmapiirin.¹⁶⁸

Keskeisellä sijalla onnistuneeseen yhdyselämään aviopuolisoiden välillä oli onnistunut häyö. Toistensa erilaisista lemmenvieteistä tietämättömät puolisot saattoivat ajautua kokemukseen, joka muodostui naiselle ”inhottavaksi hämmästykseksi” ja miehelle ”katkeraksi pettymykseksi”. Miehen ja naisen välisestä yhdyselämästä täysin tietämättömät morsiamet saattoivat miehensä ”raakaa ja vastenmielistä” käytöstä suuresti säikähtäneenä kieltää mieheltään sukupuolielämän jopa kuukausiksi aiheuttaen pysyvää vahinkoa puolisojen väliselle suhteelle. Näin ollen aviomiehen kannatti viisaasti vaimoan valmistella ensimmäistä yötä varten kertomalla tapahtumasta ja siihen mahdollisesti liittyvästä kivusta, jolloin vaimo miehensä hienotunteisuudesta kiitollisena uskaltautuisi herkemmin antautumaan kyseessä olevaan tapahtumaan ja samalla tuleva, täydellisempi ”toistensa käsitys” saisi alkunsa ja vankan pohjan jolle kehittyä.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Häggman 1994, s. 179-180.

¹⁶⁸ Oker-Blom 1906b, s. 5-8.

¹⁶⁹ Oker-Blom 1906b, s. 35-40.

Oker-Blom antaa aviomiehille myös ohjeita tuoreen vaimon hienotunteisesta ja hellävaraisesta kohtelusta sekä vaimollakin olemassa olevasta sukuvietistä ja kyvystä nautintoon (vaikkakin hieman miehen nautintoa heikompaan), jota mies pystyi ”hellävaraisilla hyväilyillään” edesauttamaan ja joka ei päässyt valtaansa jolleivät ”hänen (vaimon) korkealle viritetyn lemmentunteensa kielet pääse värähtelemään, ja jokainen äänensä täydellä voimalla avustamaan harmonisen ja eheän soinnun syntymisessä”. Tämä sukupuolivietti, joka siis oli olennainen osa vaimonkin olemusta, oli osa luonnon järjestystä, jolloin myös vaimolla oli sama luonnollinen oikeus kokea tuota heikumallista aistintoa kuin miehellään. Kuitenkaan ei ollut yksinomaan naisen oma asia, jos hän halusi kieltäytyä tästä nautinnosta ja ainoastaan ”täyttää aviovaimon velvollisuuden” vailla nautintoa. Jos mies havaitsi vaimonsa antautuvan ainoastaan velvollisuudesta, saattoi tämä lamauttaa miehen sukupuolivietin ja pahimmillaan järkähdyttää miehen ”lemmentunteen harmoniaa ja eheyttä” ja näin ollen avioliiton syvimpiä perustuksia. Myöskään puolisojen, ennen kaikkea vaimon, ei kannattanut unohtaa ulkoisesta viehättävyydestään huolehtimista, jonka moni antoi repsahtaa ajan myötä saaden aikaan aviollisen tunteen väljähtymisen. Huolehtimisella Oker-Blom ei suinkaan tarkoittanut keinotekoisia koristautumista, vaan luonnollista hyvää huolenpitoa ja siisteyttä: ”siistimätön puutarha ei houkuttele”. Sama luonnollinen siisteys ja viehättävyys koski aviovaimon lisäksi myös kotia ja puutarhaa. Toisaalta myös miehen ulkonainen siisteys ja näkö olivat keskeisiä kodikkuudelle, mutta ennen kaikkea vaimon tuli huolehtia siitä, ettei mies kulkenut housun lahkeet repaleisina, paidan kynärpäät puhki tai erivärisillä kauluksilla ja kalvosimilla. Avioliiton edetessä ja lemmentunteen vähän tasoittuessa mies vaati vaimolta myös enemmän henkisen yhdyselämän puolella, mitä tarvetta palveli osittain naisten aiempaa parempi kouluttautuminen.¹⁷⁰

Lasten hankinnassa tuli pitää mielessä ennen kaikkea laatu, ei suinkaan määrä, jolloin tuli kyseeseen ehkäisykeinot. Oker-Blom hylkää ennen kaikkea lääketieteellisin syin nk. keskeytetyn yhdynnän, joka saattoi aiheuttaa molemmissa osapuolissa hermostollista heikkoutta, etenkin jos tällaiseen sattui olemaan perinnöllistä taipumusta. Näin ollen aviopuolisojen kannatti neuvotella kotilääkärin kanssa sopivista ehkäisykeinoista, eikä

¹⁷⁰ Oker-Blom 1906b, s. 45-56.

suinkaan vaarantaa omaa ja pahimmassa tapauksessa tulevien lastensa terveyttä omalla heikkohermoisuudellaan.¹⁷¹

Perhe-elämää suunniteltaessa olikin tärkeää ottaa huomioon myös puolison mahdolliset sukurasitteet. Esimerkiksi heikkohermoisuudessa keskeistä oli sen ”hyvä” periytyvyys, mikä teki ”vanhempien laadusta” erittäin varteenotettavan seikan. Perinnöllisten tekijöiden ohella lapseen saattoi kuitenkin vaikuttaa myös heikkohermoinen kasvatus. Oker-Blom toteaa saksalaisen Oppenheimin¹⁷² tutkimuksiin viitaten lasten vanhempien laadun olevan tärkeää vanhempien heikkohermoisten taipumusten vaikuttaessa lapseen kasvatukseen ja esimerkin voimalla ohjaten lasta omien taipumustensa suuntaan, jolloin lapsi joutui nk. ”psykillisen tartunnan” valtaan luontaisen matkimiskykynsä ja -halunsa vuoksi. Oker-Blomin mukaan joskus harvoin tarpeen niin pakottaessa tuli heikkohermoisessa perheessä kasvava lapsi ottaa pois ”hermostuneen kodin haitallisesta vaikutuspiiristä”. Vaikutusmahdollisuudet itse perittyyn sairaalloiseen taipumukseen olivat kuitenkin oleellisesti heikommat kuin heikkohermoiseen kasvatukseen vaikuttaminen.¹⁷³

4.4. Valistuksen kohteet ja asema yhteiskuntaruumiissa

Kuten ensimmäisellä sivulla olevasta lainauksesta käy ilmi, Oker-Blom pyrki valistuksellaan ”kaikkien kansan kerrosten” terveyden edistämiseen. Ihmisiin tehosi ainoastaan näiden omaan parhaaseen vetoaminen, mutta harva pystyi omaa parastaan valvomaan ilman asianmukaista opastusta elämän ”salakarien” välttämiseksi ja vapaiden väylien löytämiseksi. Valo ja tieto olivat ne monipuolisen valistustyön avaimet, joiden avulla torjuttiin vaarat ja poistettiin epäkohdat.¹⁷⁴

Erityisesti lapset ja elämänsä alkutaipaleella olevat nuoret naiset ja miehet olivat sukupuoli asioiden suhteen valistuksen tarpeessa, minkä vanhemmat lapsiaan ja

¹⁷¹ Oker-Blom 1906b, s. 81-83.

¹⁷² Oker-Blom käytti ulkomaisiin tiedemiehiin viitatessaan ainoastaan sukunimeä, eikä hän myöskään merkinnyt käyttämänsä kirjallisuutta, mutta tässä tapauksessa oletettavasti on kyseessä maineikas saksalainen neurologi Hermann Oppenheim (1858-1919), joka vaikutti 1900-luvun alussa Berliinissä. http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Oppenheim 3.6.2006.

¹⁷³ Oker-Blom 1903a, s. 44-46.

¹⁷⁴ Oker-Blom 1908e, s. 119-120.

”puhdasta” nuorisoon suojellakseen jättivät tekemättä, jolloin seurauksena saattoi olla juuri tuon tarkkaan vaalitun siveellisyyden menetys tarpeettoman tiedon tullessa ”viettelijän” tavoin lasten ja nuorten tietoisuuteen eksyttäen näitä ”heikkoja” ja ”tahdottomia” olentoja käyttämään tarjoamaansa tietoa väärin. Toisaalta nuori avioliitto saattoi saada korjaamattoman huonon alun johtuen puolisojen riittämättömästä tietämyksestä vastakkaisen sukupuolen ominaisuuksista ja sukupuolielämästä yleensä. Näin yhteiskunnan siveellinen kehitys sekä henkinen ja ruumiillinen terveys olivat uhattuina ja mm. sukupuolitautilien tuhot esiintyivät kokonaisten kansakuntien vitsauksina. Samalla valistuksen kohteina olivat myös vanhemmat ja aikuiset, joiden oman tietämättömyyden ja ymmärtämättömyyden seurausta olivat lasten ja nuorten siveellisyyden vaarantuminen.¹⁷⁵

Vaikka Oker-Blom usein toikin asiansa siveästi ”arastellen” kuulijoittensa tietoisuuteen, etenkin seksuaalivalistus oli erityisen tärkeää sen yhteiskuntahygienisen merkityksen vuoksi; kyseessä ei ollut ainoastaan yksityisen ihmisen onni ja menestys, vaan alttiina oli sekä ”perhesiteiden lujuus” että ”kodin pyhyys”.¹⁷⁶ Syyt siveettömään sukupuolielämään eivät olleet yksinomaan valistuksen puutteessa, siihen ihmisluonto oli liian ”monien heikkouksien kahlehtima ja kiusaukset usein liian suuret ja houkuttelevat”¹⁷⁷, mutta tiedon jakaminen sukuvietin ominaisuuksista ja tavoista hallita sitä antoi monille yhdistettynä sukuvietin yksilöllisten ja yhteiskunnallisten haittavaikutusten esiintuomiseen riittävästi ymmärrystä ja voimaa tuon vietin hallitsemiseksi.

Vaikka Oker-Blom useaan otteeseen eri teoksissaan korostaa kaikkien kansankerrosten oikeutta valistukseen ja tietoon, on kirjojen ensisijainen yleisö mitä ilmeisimminkin se ”sivistynyt” kansanosa, johon Oker-Blom ennen kaikkea fennomaaniseen sivistyneistöön itsensä leimanneen perheen kasvattina ja lääkärinä itsekään kuului. Vetoaminen alempien kansankerrosten ongelmiin, kuten alkoholin väärinkäyttöön ja sen aiheuttamiin yhteiskunnallisiin ongelmiin, tai esimerkiksi työväestöön kuuluneiden tyttöjen ja nuorten naisten onaniaan, sekä näiden ryhmien ongelmista puhuminen

¹⁷⁵ Oker-Blom 1908e, s. 120-121; Oker-Blom 1908f, s. 459.

¹⁷⁶ Oker-Blom 1906b, s. 3.

¹⁷⁷ Oker-Blom 1909, s. 7-8.

kolmannessa persoonassa asiana, joka ei suoranaisesti kosketa lukijaa, kertoo varsin suoraan Oker-Blomin kirjasten yleisön oletetusta ensisijaisesta luokkataustasta.

Miksi Oker-Blom sitten rasitti sivistynyttä kuulijakuntaansa alempien kansankerrosten ongelmilla ja toisinaan tuntui suorastaan yllyttävän näiden elämäntavan arvosteluun? Oker-Blom toteaa kirjassaan *Heikkohermoisuus ja kasvatus seuraavaa*: ”Me olemme ainoastaan vähemmän jäävit näkemään ja arvostelemaan asioita, jotka näennäisesti ovat meistä itsestämme kauempana. Silmämme on silloin varmempi, katseemme terävämpi ja kantavampi, arvostelumme selvempi ja tuomiomme silloin oikea, vaan sentähden myös ankara. Sama kiihotin, ’olemassa olon taistelu’, joksi nykyaika on sen nimittänyt, panee koko yhteiskuntakoneiston käyntiin. Jos liiallinen lihaksen toiminta kysyy hermoja ruumiillisen työn tekijältä, niin sitä suuremmassa määrässä koskee tämä sitä yhteiskuntakerrosta, jossa ajatustyö on sääntönä.” Eli fyysisen työn tekeminen vaati hermoja, mutta henkinen työ sitäkin enemmän, jolloin näennäisesti täysin eroavaiset yhteiskuntaluokat olivat itse asiassa samaisen rasituksen vaivaamia, vaikkakin eri syistä alkunsa saaneen. Sivilisaation edistyminen ja ”vaikeutettu” kilpailu vaikuttivat kaikilla aloilla ja kaikkien kansankerrosten hermostoihin, sivistyneemmän kansankerroksen olematta poikkeus.¹⁷⁸ Pahimmat ongelmat kuitenkin ilmenivät mitä ilmeisimmin alemmissa luokissa, joihin Oker-Blom lähes poikkeuksetta viittasi ”heikompiina”, ”alempiina” ja ”kelvottomampiina”.

Oker-Blomin yhteiskunta koostui vertaistensa kanssa oman ja sukunsa hyödyksi liiton solmineista yksilöistä, joka muodosti ”yhteiskuntaruumiin”. Olemassaolon taistelua seurasi taistelu vallitsevan ja kilpailevien katsantokantojen välillä, jotka tavoittelivat valtaa ja määräämisoikeutta ”yhteiskuntaelämän muotojen ylitse”. Yhteiskuntaruumiin elämä kehittyi (positiivisesti) lakkaamatta ja samalla sen elämän muodot tulivat muutosta kaipaaviksi. Oker-Blomin mukaan oli luonnollista, että yhteiskuntaruumiin elämän muodot eivät olleet näin ollen tavan takaa enää tarkoitustaan vastaavia, jolloin yhteiskuntaruumiin ”eri elimet” pyrkivät saamaan vaatimuksensa kuuluviin ja muuttamaan yhteiskuntaelämän vallitsevat muodot sopiviksi omille monipuolisille tarpeilleen. Tällöin järkkyy yhteiskuntaruumiin kokonaisuus ja sen taistelu olemassaolonsa puolesta kävi polttavaksi; yksityisen elimen vaatimukset saattoivat

¹⁷⁸ Oker-Blom 1903a, s. 49-51.

nimittäin käydä toisen elimen oikeuksia koskeviksi ja jopa merkitä taantuvaa kehitystä koko olennon yhteisiin etuihin nähden.¹⁷⁹

Jos yksittäisen elimen vaatimukset pääsivät näin vaarantamaan koko yhteiskuntaolennon kehityksen, ei sen saavuttama voitto näin tulisi tuomaan pitkäaikaista tulosta, vaan sen saavuttama etu kärsisi ennemmin tai myöhemmin taantumuksesta. Niinpä yksittäisen elimen etu oli limittynyt koko organismin menestykseen ja koko organismin edun vaarantuessa yksittäisen elimen etu sai väistyä yhteisen edun tieltä, josta löytyi lukuisia esimerkkejä eläinmaailmasta, missä vähän käytetty ja olennon etua palvelemaan elin sai väistyä paremmin kokonaisuutta palvelevan elimen tieltä. Jos joku elin pyrki saavuttamaan omaa etua koko organismin edun vaarantaen vaaransi se samalla lopullisesti oman olemassa olonsa. Tästä huolimatta esiintyi yhteiskuntaelämässä tuon tuostakin erinäisiä pyrintöjä ja taantuvia suuntauksia, joista Oker-Blom nostaa esiin ajan siveellisyyskeskustelun ja pyrkimyksen sukupuolimoraalin höllentämiseen niin naisten kuin miestenkin osalta.¹⁸⁰

Oker-Blomin kirjoituksista nousee selkeänä esiin toisaalta hänen kaksijakoinen suhtautumisensa kansaan ja toisaalta edellä esitelty ajatus yksilöstä osana yhteiskuntaruumista, jonka hyvinvointi ylitti yksilön oman edun. Oker-Blom ei selkeästi määrittele yhteiskuntaruumiin eri osia, mutta selkeästi sivistyneistö edusti pyrkimyksineen ruumiin terveempää osuutta ja tarvittavaa järkeä, kun alemmat luokat olivat pikemminkin yhteiskuntaelämää myrkyttäviä ongelmia ja yhteiskuntarauhaa järkyttävine emansipaatiopyrkimyksineen.

Yksi tunnetuimpia yhteiskuntaruumiista ja sen rakenteesta kirjoittaneista lienee englantilainen 1600-luvun alkupuolella vaikuttanut Thomas Hobbes, joka 1651 ilmestyneessä teoksessaan ”Leviathan”, käy neljässä osassa järjestelmällisesti läpi ihmisen, yhteiskunnan, kristillisen yhteiskunnan ja pimeyden valtakunnan. Oman työni kannalta keskeistä hänen yhteiskuntakäsityksestään on juuri käsitys yhteiskunnasta keinotekoisena ihmisenä, joka muodostuu keinotekoisista osista: sielusta (suvereeni), nivelistä (virkamiehet ym.), hermoista (palkinto ja rangaistus) ja voimasta (kaikkien jäsenten varallisuus ja rikkaus). Yhteiskuntaruumis sai alkunsa ihmisten keskinäisen

¹⁷⁹ Oker-Blom 1905a, s. 5-6.

¹⁸⁰ Oker-Blom 1905a, s. 6-7.

epäluottamuksen ja hädän pakottamana ja sen tehtävä oli nimenomaan turvata kansan turvallisuus, missä tehtävässä neuvonantajat toimivat kansan muistina, tasapuolisuus ja lait järkenä ja tahtona. Sopu kaikkien kesken tarkoitti yhteiskuntaruumiin terveyttä, kapinointi sairautta ja sisällissota kuolemaa.¹⁸¹

Oker-Blomin yhteiskuntakäsitystä tarkasteltaessa keskeisellä sijalla lienee kuitenkin J.V. Snellmanin yhteiskuntateoria ”Oppi valtiosta”, jossa hän määrittelee perheen, kansalaisyhteiskunnan ja valtion roolit ja käsittelee siveellisyyttä keskeisenä osatekijänä kansakunnan ja valtion muodostumisessa. Snellman kumoo Hobbesin ajatuksen yhteiskunnan synnystä sen jäsenten keskinäisen epäluottamuksen ja hädän seurauksena, koska ajatusmalli ei tue käsitystä ihmisestä järjellisenä olentona. Snellmanin käsitys ihmisestä järjellisenä olentona, joka tämän järjellisuuden seurauksena edellyttää yhteiskuntalaitosta, joka mahdollistaa mielipiteen ja toiminnan yhdenmukaisuuden, totuuden, oikeudenmukaisuuden, järjen ja siveellisyyden. Siveellinen perhe edellytti valtiota ja ennen kaikkea kansalaisyhteiskuntaa, joka oli siveellisen perheen olemassaolon ehto.¹⁸² Oker-Blomin ajatuksen kietoutuvat lähinnä perheen siveellisyyden ja yhteiskunnan ja valtion edun ympärille, jotka molemmat ovat toistensa onnen edellytyksiä. Oker-Blom ajoi myös Snellmanin käsitystä perheestä lapsen ensisijaisena kasvattajana valtion ja yhteiskunnan edellyttämään siveellisyyteen, jota muut tahot eivät voineet tyydyttävästi toteuttaa. Tässä keskeisellä sijalla molemmilla miehillä oli juuri naisen asema äitinä ja kodin sydämenä ja hengettärenä.

¹⁸¹ Hobbes 1999, luku II.

¹⁸² Snellman 1982, s. 241.

5. Yksilön vastuu yhteiskuntaruumiin terveydestä

Max Oker-Blomin laaja hygieniavalistustuotanto ajoittuu 1900-luvun alkuvuosista aina hänen kuolemaansa 1917. Oker-Blom kasvoi voimakkaan kansallishenkisessä kodissa, josta perintönä tuli fennomaanisen kansaa kasvattavan, naisen roolia kodin hengettärenä korostavan yhteiskuntanäkemyksen lisäksi myös laaja, monikielinen sivistyspohja. Suomessa hygienian alasta oli kiinnostuttu lääketieteen piirissä jo 1850-luvun paikkeilla ja suomalaisten hygieniavaikuttajien joukko oli varsin kansainvälistä ja korkeatasoista Oker-Blomin opiskeluaikoina. Oker-Blom pyrki omistautumaan 1800-luvun loppupuolella myös tieteelliselle tutkimukselle, mutta hän joutui jatkuvasti olosuhteiden pakosta pitämään myös vastaanottoa. Oker-Blom toimi myös Helsingin kaupungin kansakoululääkärinä vuodesta 1905. Käytännön lääkäri työ yhdessä lukuisien Eurooppaan suuntautuneiden opintomatkojen kanssa herätti Oker-Blomin kiinnostuksen hygieenisiin kysymyksiin ja näiden yhteiskunnallisiin vaikutuksiin ja vuonna 1903 hän julkaisi ensimmäiset oppaansa hygieniavalistukseen liittyen.

Oker-Blomin asema suomalaisessa hygieenisessä piirissä vahvistui vahvistumistaan hänen lukuisien julkaisujensa ja useiden yliopistolla aihepiiristä pidettyjen luentojen ansiosta varsin nopeasti 1900-luvun alussa. Oker-Blom toimi aktiivisesti myös suomen- ja ruotsinkielisten lääkäriseurojen jäsenenä ja oli perustamassa molempien kielten yhteistä Suomen lääkäriiliittoa ja näin sovittelemassa lääkärikunnassa revennyttä kieliriitaa. Oker-Blom valittiinkin lukuisien hakijoiden joukosta hygienian professoriksi vuonna 1914 juuri hänen hygieenisen työnsä laaja-alaisuuden vuoksi. Oker-Blomille kaikki yksilön, perheen ja yhteiskunnan terveyteen vaikuttaneet asiat olivat tärkeitä ja hänen tuotantonsa käsittikin aiheita aina oman hygieenisen tuvan rakentamisesta heikkohermoisuuteen ja lääkärintyössä vastaantuleviin eettisiin kysymyksiin. Oker-Blom oli perehtynyt laajoilla opintomatkoillaan alaan perinpohjaisesti ja kirjoituksistaan päätellen hän oli perehtynyt myös alan kirjallisuuteen varsin laajasti eritoten hyvän kielitaitonsa ansiosta.

Max Oker-Blomin valistuskirjojen tyyliä voisi luonnehtia kaunopuheiseksi; hän lähestyy lukijaa hellävaroin pyrkien esittämään asiansa lukijansa käsityskantoja loukkaamatta, olihan kuitenkin kyseessä niinkin henkilökohtaiset ja osittain vaietutkin aiheet kuin sukupuolielämä ja seksuaalisuus, henkinen terveys ja kasvatuskysymykset.

Ainoastaan miehille suunnatuissa sukupuoliasioita, kuten onaniaa, esiaviollisia suhteita sekä veneerisiä tauteja ja alkoholia käsitelleissä oppaissa tyyli oli suurempaa ja asioista niiden oikeilla nimillä puhuvaa tekstiä. Oker-Blom kuitenkin katsoi tärkeäksi kertoa edellä mainituista asioista myös nuorille, avioon astuville naisille ja jo avioliitossa eläville, sillä tietämättömyys esimerkiksi veneerisistä taudeista saattoi osoittautua kohtalokkaaksi tulevien sukupolvien fyysisen ja henkisen terveyden ja itse avioliiton siveellisen perustan kannalta.

Omia näkökulmiaan Oker-Blom tukee vahvoilla luonnontieteellisillä (kiistämättömillä) tosiasioilla ja lääketieteen alati vahvistuneella auktoriteetilla. Asian ollessa erityistä perustelua vaativa, kuten esiaviollisen sukupuolielämän tarpeettomuus ja vahingollisuus miesten ja etenkin alempien kansanosien naisten ja isättömien lasten terveydelle, siirtyi Oker-Blom perusteissaan moraalien puolelle vedoten lukijoiden siveellisyyteen ja oikeudenmukaisuuteen. Kaikista teksteistä nousee esiin myös lääkärin auktoriteetti ja yksinoikeus kansalaisten terveyden analysointiin, johon potilas itse ei saanut osallistua muutoin kuin tunnustamalla lääkärilleen kaiken fyysiseen ja henkiseen terveyteensä liittyvän. Tähän lääkärin ja potilaan keskinäiseen suhteeseen liittyi juuri potilaan rehellisyys ja avoimuus ja toisaalta lääkärin luotettavuus niin oman esiintymisensä kuin ammattitaitonsa puitteissa. Lääkärin tärkein palkka oli kiitollisuus potilaan silmissä ja tieto siitä, että oli taas pystynyt auttamaan lähimmäistään ja yhteiskuntaa. Lääkärin tuli alati kehittää itseään ja pohtia myös lääkärintyöhön liittyneitä vaikeitakin eettisiä kysymyksiä, kuten vaitiolovelvollisuutta tai potilaan hoitamatta jättämistä yhteiskunnan tai lähimmäisen edun nimissä.

Oker-Blom mainitsee toistuvasti hygienian olevan kaiken kansan asia ja omaisuus. Kuitenkin hänen teksteistään saa selkeästi sen kuvan, että hänen oletettu lukijansa kuului samaan sivistyneeseen ylempään kansanosaan kuin Oker-Blom itse. Etenkin naisille suunnatuista teksteistä näkyy jatkuvat viittaukset alempiin kansanosiin, toisiin, jotka ovat pikemminkin tarkastelun kohteena ja esimerkkeinä siveettömästä kuin kanssalukijoina ja kirjoittajan ja lukijan kanssa samalla tasolla olevina. Myös kysymys alkoholin ongelmakäytöstä ja negatiivisista yhteiskunnallisista vaikutuksista näyttää olevan pääasiallisesti alempien, siveettömien ja sivistymättömien kansanosien ongelma. Ainoastaan heikkohermoisuus oli tasapuolinen kaikille yhteiskuntaluokille, tosin taudin puhkeamiseen vaikuttaneet tekijät erottivat taas kerran luokat toisistaan: sivistynyt

kansanosa kärsi pääasiallisesti henkisen työn raskauttamista hermoista, kun taas alemmat kansanosat kärsivät siveettömän elämän ja raskaan fyysisen työn mukanaan tuomista hermoston ongelmista. Hermostoa erityisesti kuormittava onania oli sekä ylempään että alemman kansanluokan ongelma, vaikkakin paheeseen houkuttelijat tulivat jälleen kerran alemmista kansanosista, samoin kuin naisten keskuudessa onaniaa esiintyi pääasiallisesti vain ja ainoastaan alemmissa yhteiskuntaluokissa.

Oker-Blomin fennomaanitausta näkyy etenkin hänen yhteiskuntakäsityksissään, jotka noudattavat varsin pitkälle J.V.Snellmanin näkemyksiä siveellisyyden merkityksestä valtion, kansalaisyhteiskunnan ja perheen peruskivenä. Oker-Blomin siveellisen elämän keskiössä oli Snellmanin tapaan perhe ja äiti, jotka varmistivat lapsen siveellisen kasvatuksen kansalaiseksi tavalla, jota yhteiskunta tai koulu eivät voineet korvata. Ajat olivat kuitenkin Snellmanin päivistä muuttuneet ja naisemansipaatio oli edennyt jo pitkälle ja naisten kouluttautuminen sivistyneistön keskuudessa ei ollut enää aivan harvinaista. Oker-Blom katsoikin hyväksyvästi naisten ylioppilaaksi asti opiskelua, joka antoi naiselle riittävän pohjan lastensa, etenkin poikiensa, koulutuksen tukemiselle ja puolisojen välisen henkisen liiton tyydyttävämmälle toteuttamiselle. Naisen paikka oli kuitenkin kotona perheensä luona, mikä teki jatkokouluttautumisen mahdottomaksi, ainakin jos nainen halusi avioliiton ja perheen. Tieteelle ja työelämälle omistautuneen naisen kohtalona oli lähes yksiselitteisesti naimattomuus. Oker-Blomin mukaan naisten menneiden vuosisatojen kahleista vapautuminen oli nähtävä positiivisena asiana, mutta tasa-arvopyrkimykset eivät saaneet tarkoittaa naisen kaksinaismoralismin tähän saakka suojaaman siveellisyyden ja moraalin alentamista miesten tasolle, vaan pikemminkin miesten moraalituli nostaa naisten tasolle.

Naisen rooli oli muuttunut myös avioliitossa ja aviopuolisojen välisessä sukupuolielämässä, jossa mies oli nähty aktiivisena ja vieteilleen osittain antautuneena ja nainen alistavana ja seksuaalisesti kylmänä. Oker-Blom viittaa ”viimeaikaisiin” naistutkijoiden esiin tuomiin seikkoihin, joiden mukaan myös nainen pystyi tuntemaan nautintoa sukupuolilyhteydessä. Avoimen hekumallisuuden ja aktiivisen sukupuolielämän Oker-Blom kuitenkin liitti edelleen alempien luokkien naisiin pitäen sivistynyttä naista edelleen hieman varautuneena ja hänen seksuaalisuuttaan huomattavasti miehen seksuaaliviettiä heikompana. Nautinnosta oli kuitenkin

muodostunut luonnollinen osa seksuaalisuutta, tosin edelleen tiukasti avioelämän sisään kiedottuna.

Aviomiehille naisellisen seksuaalisuuden esiin nostaminen kuitenkin tarkoitti vaimon tunteiden ja seksuaalisen tyytyväisyyden huomioonottamista ja Oker-Blom neuvoikin tulevia ja nykyisiä aviomiehiä varsin yksityiskohtaisesti naisen oikeaoppisen tyydyttämisen saloihin. Miesten osalta Oker-Blom jatkoi osittain aiempien sukupolvien kaksinaismoralistista suhtautumista, vaikka hän yhteiskunnan terveyteen vedoten pitikin miesten sukupuolielämästä pidättäytymistä ennen avioliittoa suositeltavana ja terveydellisesti parhaana vaihtoehtona. Syyt olivat jälleen kerran luonnolliset (sukupuolinen kypsyys 20-vuoden iässä, veneeriset taudit, hermoston liiallinen kiihottuminen) ja moraaliset (yksinäisten ja epätoivoisten äitien ja näiden isättömien lasten aiheuttama yhteiskunnallinen kurjuus, sekä miehen tulevan perheen ja lasten terveys ja hyvinvointi). Oli kuitenkin naisen tehtävä luopua liiallisista materiaalisista vaatimuksistaan ja tehdä totuttua aiempi avioituminen miehelle taloudellisesti mahdolliseksi. Samoin oli naisen ensisijainen tehtävä huolehtia tulevan kodin niin henkisestä kuin fyysisestä puhtaudesta, miesten siveellisestä käyttäytymisestä yleensäkin ja lopuksi vielä varmistua tulevan sulhasehdokkaan sopivuudesta tehtävänsä.

Lapset edustivat Oker-Blomille, kuten jo mainittua, siveellisen perhe-elämän keskusta. Lasten kasvatusta siveellisyyteen ja kunnan kansalaisuuteen oli perheen tärkein tehtävä ja merkittävän osan tästä muodosti lasten kasvattaminen luonnolliseen ja siveelliseen sukupuolielämään. Tämä valistus oli aloitettava mahdollisimman varhain: parempi vuotta varhemmin, kuin minuutti myöhään. Onania oli keskeisin lasten henkistä ja fyysistä terveyttä uhannut ongelma, jossa kyti ainekset vakavalle hermostolliselle rappiolle, kuten seksuaalinearastialle. Lapsi saattoi oppia onaniaan jo hyvin pienenä vahingossa tapahtuneen sukupuolielimiä kiihottaneen hankauksen tms. ansiosta. Tästä syystä vanhempien tuli valvoa ensinnäkin perheen palvelusväkeä, etteivät he tietämättömyyttään tartuttaisi lapsiin huonoja tapoja ja toisaalta lapsen nukkumisjärjestelyihin ja säännöllisiin elämäntapoihin tuli kiinnittää erityistä huomiota. Lapsen parhaat kasvattajat olivat omat vanhemmat, eikä kasvatustehtävää tullut jättää vieraiden harteille, jolloin esimerkiksi seksuaaliasioissa vahingolliset kielet pääsivät

kertomaan vääristeltyä totuutta tai pahimmassa tapauksessa johtamaan lapsen huonoille teille.

Heikkohermoisuudessa Oker-Blom noudatti pitkälti vallalla olleita käsityksiä. Heikkohermoisuus jakautui hänelläkin kolmeen eri osa-alueeseen, hysteriaan (naisellinen), neurastenia (naisellinen) ja hypokondria (miehinen), jotka noudattivat pitkälti jo 1700-luvulta periytyviä käsityksiä heikkohermoisuudesta esiasteisena mielisairautena. Oker-Blom huomioi heikkohermoisuuden, tuon vuosisadan lopun muoti-ilmiön, olemuksellisen epävarmuuden ja määrittelemättömyyden, joka antoi mahdollisuuden istuttaa käsitteen sisään lähes mitä tahansa. Tästä huolimatta heikkohermoisuus edusti Oker-Blomille todellista yhteiskunnallista ongelmaa, johon oli puututtava etenkin sen tulevia sukupolvia degeneroivan vaikutuksen takia. Heikkohermoisuus ja hermoston ongelmat limittyivät myös voimakkaasti seksuaalisuuteen liittyviin asioihin, jolloin epänormaali seksuaalinen käyttäytyminen (onania, liiallinen vietti, homoseksuaalisuus jne.) olivat joko merkkejä hermoston rappeutumisesta tai hermoheikkouteen johtaneita syitä. Nämä sukupuolisuuteen ja moraalisuuteen kiertyvät kehäpäätelmät olivatkin keskeinen osa 1800-luvun lopun mentaalihygieniaa ja samalla myös Oker-Blomin mentaalihygienisiä käsityksiä.

Edellä mainittu koski myös alkoholia ja sen sivistyksen tasoa laskevia vaikutuksia: alkoholi saattoi olla syy vakavaan heikkohermoisuuteen, mutta heikkohermoisuus saattoi olla myös alkoholismin alulle paneva tekijä. Alkoholi edesauttoi vakavan yhteiskunnallisen rappion etenemistä alemmissa kansankerroksissa ja sen vaikutukset ihmisen hermostoon olivat mitä huolestuttavimmat. Alkoholi edesauttoi myös sukupuolimoraalin heikkenemistä, mikä vain lisäsi etenkin alempia kansanosia rasittavaa kurjuutta (vaikka tämän kurjuuden alulle panijat nimenomaan Oker-Blominkin mukaan olivat osaltaan ylempien luokkien naimattomia miehiä, jotka pyrkivät itsekkäästi tyydyttämään viettiään hinnalla millä hyvänsä).

Valistuksen tärkein lähtökohta oli kansakunnan edistymisen turvaaminen ja yhteiskuntaruumiin terveys. Yhteiskuntaruumis ei Oker-Blomin kirjoituksista määrity turhan selvästi ilmaistuna, mutta selvää on kuitenkin sivistyneistön rooli ruumiin järkenä ja ohjaavina aivoina ja alempien kansanryhmien rooli ruumista rappeuttavina ja kuolettavina, parannettavina kohteina. Myös naisen rooli oli määritelty

yhteiskuntaruumista oleellisesti tukevan perheen sisälle lasten kasvatusta ohjaavaksi. Yhteiskunnassa parhaillaan villinneet naisemansipaatioon pyrkineet suuntaukset saattoivat Oker-Blomin mukaan pahimmillaan tuhota pohjan myös omalta olemassaololtaan hajauttaen ja rappeuttaen myös yhteiskuntaruumiin muita osia, jolloin seurauksena olisi ollut koko ruumiin edistyksen pysähtyminen, yleinen taantumus ja kulttuurin positiivisen vaikutuksen heikentyminen.

Oker-Blomille yhteiskunnan kehitys oli kuitenkin luonteeltaan eteenpäin suuntaava, eivätkä nämä siveellisessä yhteiskunnassa aika-ajoin vaikuttaneet taantuvat suuntaukset lopulta pystyneet häiritsemään yhteiskunnan ja kulttuuri-ihmisen positiivista kehityssuuntausta. Hygienian rooli oli ainoastaan nopeuttaa ja helpottaa tätä kehityksen suuntaa ja ennaltaehkäistä yhteiskuntaruumiin terveyttä tautien tavoin nakertaneet henkiset ja fyysiset epäpuhtaudet. Kun kansalle antoi tarpeeksi valoa, näkivät he lopulta kulkea itsenäisinä kulttuuri-ihmisinä heille avattua tietä kohti parempaa tulevaisuutta.

Alkuperäislähteet

Oker-Blom 1903a. Oker-Blom, Max, *Heikkohermoisuus ja kasvatus*. Helsinki 1903.

Oker-Blom 1903b. Oker-Blom, Max, *Tohtori-Enon luona maalla*. Helsinki 1903.

Oker-Blom 1905a. Oker-Blom, Max, *Sieluelämä ja viettielo*. Aikamme siveellisyyskysymyksiä nro.3. 2. painos Helsinki 1905.

Oker-Blom 1905b. Oker-Blom, Max, *Lasten vanhemmille ja kasvattajille*. Sukuelämä ja terveys nro.3. Helsinki 1905.

Oker-Blom 1906a. Oker-Blom, Max, *Veneeriset taudit ja kansanterveys*. Helsinki 1906.

Oker-Blom 1906b. Oker-Blom, Max, *Aviopuolisoille*. Sukuelämä ja terveys IV. Helsinki 1906.

Oker-Blom 1907a. Oker-Blom, Max, *Mitä Martta sai oppia Tohtori-Enon luona maalla*. Helsinki 1907.

Oker-Blom 1907b. Oker-Blom, Max, *Terveysoppi*. Teoksessa *Kodin lääkärikirja - Neuvonantaja terveille ja sairaille*, Max Oker-Blom & G.V. Levader (Toim.). Helsinki 1907.

Oker-Blom 1908a. Oker-Blom, Max, *Miehille ja nuorukaisille*. 2. painos, Helsinki 1908.

Oker-Blom 1908b. Oker-Blom, Max, *Äidille ja nuorille naisille*. 2. painos, Helsinki 1908.

Oker-Blom 1908c. Oker-Blom, Max, *Koulunuorison terveydenhoito*. Hygienian alalta No.1. Helsinki 1908.

Oker-Blom 1908d. Oker-Blom, Max, *Siveellisyyskannan kohottamiseksi*. Helsinki 1908.

Oker-Blom 1908e. Oker-Blom, Max, *Suomalainen siveellisyyskirjallisuutemme I*. Artikkelit aikakauslehdessä *Valvoja*, vk. 1908.

Oker-Blom 1908f. Oker-Blom, Max, *Suomalainen siveellisyyskirjallisuutemme II*. Artikkelit aikakauslehdessä *Valvoja*, vk. 1908.

Oker-Blom 1909. Oker-Blom, Max, *Sukupuolikasvatus. Opas kodeille ja koululle*. Helsinki 1909.

Oker-Blom 1910a. Oker-Blom, Max, *Terveysopin pääpiirteet. Oppikirja koulua ja kotia varten*. Helsinki 1910.

Oker-Blom 1910b. Oker-Blom, Max, *Kouluhygienia. Lääkäreitä ja koulumiehiä varten.* Helsinki 1910.

Oker-Blom 2000. Oker-Blom, Max, *Lääkärintoimi ja sen etiikka.* 2. painos (1.painos 1911), Helsinki 2000.

Oker-Blom 1914a. Oker-Blom, Max, *Terveys ja raittius. Terveys- ja alkoholioppi kansakouluja varten.* 2. painos, Helsinki 1914.

Oker-Blom 1914b. Oker-Blom, Max, *Miten olen löytänyt elämänurani?* Artikkelijulkaisussa *Otava. Kuvallinen kuukauslehti*, Lokakuu 1914.

Oker-Blom 1916a. Oker-Blom, Max, *Terveysoppi.* 3. painos, Helsinki 1916.

Oker-Blom 1916b. Oker-Blom, Max, *Kohtuullisten alkoholiannosten vaikutuksesta hermo-lihas-toimintaan.* Julkaisussa *Ylioppilaiden Raittiusyhdistyksen julkaisuja IV*, Helsinki 1916.

Oker-Blom 1917. Oker-Blom, Max, *Lääkärin työmaalta.* Porvoo 1917.

Oker-Blom 1918a. Oker-Blom, Max, *Terveyden tupa eli kuinka oman mökkini rakennan.* Helsinki 1918.

Oker-Blom 1918b. Oker-Blom, Max, *Max von Pettenkofer.* Merkkimiehiä elämäkertasarja. Porvoo 1918.

Kirjallisuus

Alapuro 1997. Alapuro, Risto, *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Helsinki 1997.

Apo 2001. Apo, Satu, *Viinan voima – Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Helsinki 2001.

von Bonsdorff 1975. von Bonsdorff, Bertel, *The History of Medicine in Finland 1828-1940*. Helsinki 1975.

Bourdieu 1984. Bourdieu, Pierre, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1984. (1. painos 1979)

Bourdieu & Wacquant 1995. Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J.D., *Refleksiivisen sosiologian tarkoitus (Chicagon seminaari)*. Artikkeliteoksessa *Refleksiiviseen sosiologiaan*. Jyväskylä 1995.

Bourdieu 1998. Bourdieu, Pierre, *Järjen käytännöllisyys*. Tampere 1998.

Carnegie 2001. Carnegie, Andrew, *The Gospel of Wealth*. Teoksessa *Darwin – a Norton Critical Edition*. Philip Appleman (Toim.), 3. painos, New York 2001.

Carpelan & Tudeer 1925. Carpelan, Tor & Tudeer, L.O.Th., *Helsingin yliopiston opettajat ja virkamiehet vuodesta 1828, II L-Ö*. Helsinki 1925.

Darwin 1998. Darwin, Charles, *The Origin of Species*. (1. painos 1859) Hertfordshire 1998.

Darwin 2001. Darwin, Charles, *The Descent of Man*. Teoksessa *Darwin – a Norton Critical Edition*. Philip Appleman (Toim.), 3. painos, New York 2001.

Fagerlund & Tigerstedt 1890. Fagerlund, L.W. & Tigerstedt, Robert, *Medicinens stadium vid Åbo universitet*. Teoksessa *Åbo Universitets Lärdomshistoria 1-3*. Skrifter utg. af Svenska Litt. sällsk. i Finland XVI. Helsinki 1890.

Foucault 1978. Foucault, Michel, *Histoire de la folie à l'âge classique*. Pariisi 1978.

Foucault 1998b. Foucault, Michel, *Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä*. Tampere 1998.

Foucault 2003. Foucault, Michel, *Abnormal. Lectures at the Collège de France 1974-1975*. Verso, Lontoo 2003.

Gronow 1997. Gronow, Jukka, *Herbert Spencer – kyvykkäimpien eloonjäänti ja evoluution laki*. Artikkeliteoksessa *Sosiologian klassikot*, Jukka Gronow, Arto Noro & Pertti Töttö (Toim.), Tampere 1997.

Halmesvirta 1995. Halmesvirta, Anssi, *Kansallisen vastustuskyvyn puolesta. Konrad ReijoWaara ja degeneraation idea*. Artikkeliteoksessa *Historiallinen arkisto 105*, Toim. Merja Lahtinen. Helsinki 1995.

Halmesvirta 1996a. Halmesvirta, Anssi, *Aatehistoria ja Fin-de-Sièclen perintö.* Artikkele teoksessa *Historiaa tutkimaan*, toim. Jorma Tiainen ja Ilkka Nummela. Jyväskylä 1996.

Halmesvirta 1996b. Halmesvirta, Anssi, *Puhtaus on puoli ruokaa. Modernin eurooppalaisen mentaalihygienian oireilu Suomessa tämän vuosisadan alussa.* Artikkele kokoelmassa *Siperiasta siirtoväkeen*, Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1996.

Halmesvirta 1998. Halmesvirta, Anssi, *Vaivojensa vangit. Kansa kysyi, lääkärit vastasivat – historiallinen vuoropuhelu 1889-1916.* Jyväskylä 1998.

Halmesvirta 2001. Halmesvirta, Anssi, *Sukupuolihygieniä ja nuorisopolitiikka.* Artikkele teoksessa *Politiikkaa lastenkirjoissa*, Sulevi Riukulehto, Anssi Halmesvirta ja Kari Pöntinen. Tietolipas 178, SKS, Pieksämäki 2001.

Harjula 1996. Harjula, Minna, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle.* Helsinki 1996.

Helén 1995. Helén, Ilpo, *Kainous ja kylmyys. Naisellisen nautinnon ongelma.* Artikkele teoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa.* Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Historiallinen arkisto 106, Helsinki 1995.

Hietala 1992. Hietala, Marjatta, *Innovaatioiden ja kansainvälistymisen vuosikymmenet. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta – Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917.* Historiallinen Arkisto 99:1. Helsinki 1992.

Hobbes 1999. Hobbes, Thomas, *Leviathan.* (Alkuteos 1651) Juva 1999.

Hyrkkänen 2002. Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli.* Tampere 2002.

Häggman 1994. Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa.* Historiallisia tutkimuksia 179, Helsinki 1994.

Häkkinen 1995. Häkkinen, Antti, *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867-1939.* Helsinki 1995.

Jalava 2006. Jalava, Marja, *Kansakunnan miestä muokkaamassa.* Historiallinen aikakauskirja 1/2006.

Jokinen 1999. Jokinen, Arja, *Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen.* Teoksessa *Diskurssianalyysi liikkeessä*, Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (Toim.). Tampere 1999.

Kaila 1966. Kaila, Martti, *Psykiatrian historiaa – Lääketieteen yleiskehityksen ja kulttuurihistorian valossa.* Helsinki 1966.

Kansallinen elämäkerrasto, IV osa, Malmström, K.R.-R.. Porvoo 1932.

Kauttu & Kosonen 1985. Kauttu, Kyllikki & Kosonen, Tapani, *Suomen Lääkäriliitto 1910-1985*. Jyväskylä 1985.

Kontula 1990. Kontula, Osmo, *Sukupuoliasioista kansanterveyskysymys 1900-luvun vaihteessa*. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti 1990:27.

Kortelainen 2003. Kortelainen, Anna, *Levoton nainen. Hysterian kulttuurihistoriaa*, Helsinki 2003.

Lehtonen, T-K 1995. Lehtonen, Turo-Kimmo, *Bakteerit ja henkisten ruttotautien siemenet*. Artikkeliteoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitysten kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Historiallinen arkisto 106, Helsinki 1995.

Lehtonen, K 2000. Lehtonen, Kimmo, *Merkitysten maailma*. 4. painos, Tampere 2000.

Liikanen 1987. Liikanen, Ilkka, *Kansanvalistajien kansakunta. Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena*. Artikkeliteoksessa *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Helsinki 1987.

Mattila 1994. Mattila, Markku, *Eugeenikkojen eurooppalainen*. Artikkeliteoksessa *Eurooppalainen ihminen – Todellisuutta, ihanteita ja pelkoja*. Toim. Anssi Halmesvirta, Jyväskylä 1994.

Mattila 1999. Mattila, Markku, *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Helsinki 1999.

Moilanen 2001. Moilanen, Laura-Kristiina, *Sivistyneistö ja myyttinen kansa 1905-1917*. Suomen historian pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto, 2001.

Nieminen 1951. Nieminen, Armas, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikeskusteluita suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*. Porvoo 1951.

Nygård 1998. Nygård, Toivo, *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Jyväskylä 1998.

Oittinen 1995. Oittinen, Riitta, *Terveyttä, kauhua ja unelmia kaupan. Patenttilääkkeet vuosisadan vaihteen suomalaisilla terveysmarkkinoilla*. Artikkeliteoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitysten kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Historiallinen arkisto 106, Helsinki 1995.

Ojakangas 1995. Ojakangas, Mika, *Mentaalihygieniä ja lapsuus. Lapsen sopeutuminen onnellisuuden ja hyvinvoinninahtona 1920- 40-lukujen Suomessa*. Artikkeliteoksessa *Terveysten lähteillä. Länsimaisten terveyskäsitysten kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Historiallinen arkisto 106, Helsinki 1995.

Oker-Blom, N. 1991. Oker-Blom, Nils, *Max Oker-Blom 1863-1917 - I forskningens och folkupplysningens tjänst*. Artikkel julkaisussa *Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja*, Helsinki 1991.

Perelman 1996. Perelman, Chaïm, *Retoriikan valtakunta*. Tampere 1996.

Pick 1989. Pick, Daniel, *The Faces of Degeneration. An European Disorder, c. 1848-1918*. Cambridge 1989.

Reinilä 1983. Reinilä, Anna-Maria, *Lääkintä- ja terveystieteiden maallikoiden käsissä*. Artikkel julkaisussa *Kansa parantaa*. Toim. Pekka Laaksonen ja Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 63, SKS, Helsinki 1983.

Ruse 1996. Ruse, Michael, *Monad to Man – The Concept of Progress in Evolutionary Biology*. Harvard University Press, Lontoo 1996.

Räisänen 1995. Räisänen, Arja-Liisa, *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865-1920*. Helsinki 1995.

Salmi 2002. Salmi, Hannu, *Vuosisadan lapset – 1800-luvun kulttuurihistoriaa*. Turku 2002.

Siltala 1996. Siltala, Juha, *Tunteiden käsittelyn solmukohtia Suomen historiassa*. Artikkel julkaisussa *Olkaamme siis suomalaisia*, Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (Toim.). Kalevalaseuran vuosikirja 75-76, SKS, Helsinki 1996.

Siltala 1999. Siltala, Juha, *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*, Keuruu 1999.

Sulkunen 1986. Sulkunen, Irma, *Raittius kansalaisuskontona – Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Historiallisia tutkimuksia 134, SHS, Helsinki 1986.

Sulkunen 1989. Sulkunen, Irma, *Naisen kutsumus – Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Juva 1989.

Suomalainen kirjallisuus 1901-1905. Aakkosellinen ja aiheenmukainen ynnä suomentajien luettelo. Toim. Simo Pakarinen. Helsinki 1912.

Suomalainen kirjallisuus 1906-1910. Aakkosellinen ja aiheenmukainen luettelo. Toim. Simo Pakarinen. Helsinki 1916.

Suomalainen kirjallisuus 1911-1915. Aakkosellinen ja aiheenmukainen luettelo. Toim. Simo Pakarinen. Helsinki 1922.

Suomalainen kirjallisuus 1916-1920. Aakkosellinen ja aiheenmukainen luettelo. Toim. Simo Pakarinen. Helsinki 1924.

Snellman 1982. Snellman, J.V., *Oppi valtiosta*. Kokoelmateoksessa *Kootut teokset I - Aika Ruotsissa*, Reijo Wilenius (toim.), Jyväskylä 1982.

Uimonen 1995. Uimonen, Minna, *Kuinka hysteriaa parannetaan? Neuroosien määrittelystä ja hoitokäytännöistä vuosisadanvaihteen lääketieteessä*. Artikkeliteoksessa *Terveyden lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Historiallinen Arkisto 106, Helsinki 1995.

Uimonen 1999. Uimonen, Minna, *Hermotumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. Helsinki 1999.

Vuori 1979. Vuori, Hannu, *Lääketieteen historia*. Jyväskylä 1979.

Vuorinen 1990. Vuorinen, Heikki S., *Hygienian oppituolin perustaminen Keisarillisen Suomen Aleksanterin Yliopistoon Helsingissä*. Artikkeliteoksessa *Sosiaalilääketieteen Aikakauslehdessä* nro. 27, Helsinki 1990.

Vuorinen 2002. Vuorinen, Heikki S., *Tauti(n)en historia*. Jyväskylä 2002.

Wirilander 1974. Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä – Suomen säätyläistö 1721-1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. SHS, Helsinki 1974.